

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta pedagogická

Katedra historie

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Každodenní život rokycanských měšťanů v 19. století
s didaktickým využitím tématu

Bc. Zuzana Havlová

Vedoucí práce: PaedDr. Helena Východská

Plzeň 2014

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracovala samostatně s použitím uvedených pramenů a literatury.

V Plzni,2014

.....

Děkuji vedoucí práce PaedDr. Heleně Východské za odborné rady a věnovaný čas, Státnímu okresnímu archivu v Rokycanech, Muzeu Dr. Bohuslava Horáka v Rokycanech a PharmDr. Pavlu Niebauerovi za pomoc a ochotu.

Obsah

1. ÚVOD.....	4
2. ROKYCANY V 19. STOLETÍ	7
2.1 Stavební vývoj	9
2.2 Demografický vývoj	10
2.3 Náboženské poměry.....	12
2.4 Hmotný úpadek obce roku 1880.....	13
2.5 Pošta, telegraf, telefon	15
2.6 Živelné pohromy.....	16
3. KAŽDODENNÍ ŽIVOT V 19. STOLETÍ.....	17
3.1 Bydlení.....	17
3.2 Osvětlení a topení	18
3.3 Veřejné osvětlení	19
3.4 Ekonomické souvislosti	19
3.4.1 Obchod	20
3.4.2 Trhy	25
4. STRAVOVÁNÍ.....	25
4.1 Pití.....	27
4.2 Rizika stravování	27
4.3 Hostince	27
5. HYGIENA.....	29
5.1 Hygiena ve městech	29
5.2 Osobní hygiena	30
5.3 Účes	31
5.4 Líčení	32
5.5 Lázně a koupání	32
5.6 Úklid domácnosti	33
5.7 Praní prádla	33
5.8 Zásobování vodou.....	34
6. ZDRAVÍ.....	34
6.1 Špitál	36
6.2 Lékaři	37
6.3 Lékárna	38

6.4	Stáří.....	39
6.5	Smrt.....	39
6.6	Hřbitov a pohřbívání.....	40
7.	OBLÉKÁNÍ.....	40
8.	RODINA.....	42
8.1	Svatba.....	42
8.2	Manželství.....	44
8.3	Sexualita.....	45
8.3.1	Antikoncepce.....	46
8.4	Porod.....	46
8.5	Dětství.....	47
8.5.1	Kojení.....	48
8.5.2	Výchova dětí.....	48
8.5.3	Opatrovny.....	49
9.	VZDĚLÁVÁNÍ.....	50
9.1	Triviální a hlavní škola.....	51
9.2	Obecné a měšťanské školy.....	52
9.3	Dívčí vzdělání.....	53
9.4	Učení řemeslu.....	53
9.5	Reálné gymnázium.....	53
9.6	Průmyslová škola.....	54
9.7	Zimní hospodářská škola.....	55
9.8	Paedagogium.....	55
9.9	Židovská škola.....	56
10.	ZAMĚSTNÁNÍ.....	56
11.	PRŮMYSLOVÁ VÝROBA.....	56
12.	POTRAVINÁŘSKÁ VÝROBA.....	59
12.1	Pivovarnictví.....	59
12.2	Mlynářství.....	59
12.3	Cukrovarnictví.....	61
13.	ŘEMESLA.....	61
14.	VOLNÝ ČAS A ZÁBAVA.....	63
14.1	Všední den.....	63

14.2	Prázdniny.....	64
14.3	Sport.....	64
14.4	Svátky a slavnosti.....	66
14.5	Zájmové spolky v Rokycanech.....	68
15.	CESTOVÁNÍ.....	69
15.1	Železnice.....	69
16.	ZEMĚDĚLSTVÍ.....	70
16.1	Lesní hospodářství.....	70
16.2	Zahradnictví.....	71
17.	ZÁVĚR.....	72
18.	SEZNAM POUŽITÝCH PRAMENŮ A LITERATURY.....	73
18.1	Prameny.....	73
18.2	Literatura.....	74
18.3	Sborníky a časopisy.....	79
18.4	Internetové zdroje.....	82
18.5	Ústní prameny.....	82
19.	DIDAKTICKÉ APLIKACE.....	I
20.	TEXTOVÉ PŘÍLOHY.....	XXI
21.	OBRAZOVÉ PŘÍLOHY.....	XXIII

1. ÚVOD

Tematika každodennosti patří v současné historiografii k oblíbeným a frekventovaným námětům. Její zařazení do výuky na základní škole však bývá problematické a dosud nemá pevnou metodologii. Jednou z otázek je, do jaké fáze vyučovacího procesu je efektivní dějiny každodennosti zahrnout, dále jaké použít metody a jak velký prostor této látce v hodinách věnovat.

Hlavním záměrem mé absolventské práce bylo vytvořit ucelený didaktický návrh, jak propojit dějiny každodennosti s místní regionální historií a využít je v pedagogické praxi. Oba tyto okruhy jsou v současnosti žádanými komponenty výuky, jelikož představují široké edukační využití a zároveň možnosti naplňování klíčových kompetencí. Vedle kompetencí k učení a řešení problémů jsou to zejména kompetence k občanství, neboť úkoly obsažené v této práci podněcují v žácích zájem o kulturní a historické dědictví.

Regionální dějiny výborně naplňují pedagogické zásady názornosti, blízkosti a konkrétnosti. Zároveň působí velmi motivačně, pokud hovoříme s žáky o místech, která znají a denně se s nimi setkávají. Tímto způsobem posilujeme v dětech citový vztah k jejich bydlišti, rozvíjíme v nich patriotismus a tím i úctu ke kulturnímu dědictví. Nesporným kladem regionální historie je možnost propojení se specializovanými obory, jako jsou památková péče, historická demografie či folkloristika. Příznivá je i možnost výuky v terénu v kratším časovém úseku. K tomuto účelu jsem navrhla pracovní list, založený na expozici Muzea Dr. Bohuslava Horáka Rokycansko v minulosti, a exkurzi v režii žáků, rozdělenou na dvě etapy.

Význam dějin každodennosti pak spočívá v jejich síle činit učivo přitažlivějším a didakticky efektivnějším. Tímto způsobem je možné probudit v žácích skutečný zájem o dějepis a naznačit jim všechny souvislosti, kterými je historie propletena.

Období 19. století je podle platných školských dokumentů vyučováno v osmých ročnících základních škol a v terciích osmiletých gymnázií. Látka týkající se novověku je pro žáky poměrně náročná, jelikož většina pozornosti je věnována politickým dějinám, národnostním sporům a revolučnímu dění. Dějiny každodennosti proto mohou sloužit jako vítané zpestření jinak faktograficky nabitého učiva.

Jako pomůcky při samostatném studiu žáků doporučuji knihy Jitky Lněničkové a Marcely C. Efmertové z edice *Dějiny v obrazech*,¹ dále dvě publikace Stanislavy Jarolímkové² a souhrnné dílo Pavly Vošahlíkové.³

Teoretická část mé studie může posloužit učitelům dějepisu jako příručka k dějinám každodennosti v Rokycanech, praktickou část pak mohou využít k obohacení hodin dějepisu či jako náplň historických kroužků. Tuto práci lze aplikovat pouze v rokycanských školách a blízkém okolí, ostatními pedagogy však může být využita jako inspirace či zdroj obecných informací.

Jedním z aspektů mé práce bylo shromáždění a analyzování dostupné literatury. Bezpochyby nejkvalitnějšími zdroji byly studie Mileny Lenderové a kolektivu, vycházející z relevantních pramenů, například pamětí významných osobností.⁴ Jelikož jsou tato díla pojata velmi komplexně, nabízejí zároveň jakousi osnovu okruhů, které můžeme do dějin každodennosti řadit.

K dějinám Rokycan existuje také velké množství literatury, ovšem ne vždy zcela odborné. Velmi přínosná je však kniha Hany Hrachové a kolektivu z roku 2011,⁵ vydaná u příležitosti devíti set let od první písemné zmínky o Rokycanech. K orientaci v historické městské zástavbě mi velkou měrou pomohla série Karla Hofmana *Staré rokycanské domy*.⁶ Mnoho podnětů poskytly také články uveřejněné ve *Sbornících Muzea Dr. Bohuslava Horáka v Rokycanech a Minulostí Rokycanska*, často z pera regionálního historika Petra Cironise.

¹ LNĚNIČKOVÁ, Jitka. *České země v době obrození*. 1. vyd. Praha : Albatros, 1995. EFMERTO VÁ C., Marcela. *České země 1848 – 1918*. 1. vyd. Praha : Albatros, 1995.

² JAROLÍMKOVÁ, Stanislava. *Co ještě nevíte o životě našich předků*. 1. vyd. Praha : Motto, 2013. JAROLÍMKOVÁ, Stanislava. *Co možná nevíte o životě našich předků*. 1. vyd. Praha : Motto, 2013.

³ VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. *Průvodce všedním životem v novověku*. 1. vyd. Úvaly : Albra, 2009.

⁴ LENDEROVÁ, Milena; JIRÁNEK, Tomáš; MACKOVÁ, Marie. *Z dějin české každodennosti : Život v 19. století*. 1. vyd. Praha : Karolinum, 2009. LENDEROVÁ, Milena; JIRÁNEK, Tomáš; DOUŠOVÁ, Hana. *Dějiny každodennosti "dlouhého" 19. století I. díl : Dějiny hmotné kultury*. 1. vyd. Pardubice : Univerzita Pardubice, 2001. LENDEROVÁ, Milena; MACKOVÁ, Marie; BEZECNÝ, Zdeněk; JIRÁNEK, Tomáš. *Dějiny každodennosti "dlouhého" 19. století II. díl : Život všední i sváteční*. 1. vyd. Pardubice : Fakulta humanitních studií, 2005.

⁵ HRACHOVÁ, Hana a kol. *Rokycany : Dějiny českých měst*. 1. vyd. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2011.

⁶ HOFMAN, Karel. *Staré rokycanské domy I*. 2. vyd. Rokycany : Městská knihovna Rokycany, 2000. HOFMAN, Karel. *Staré rokycanské domy II*. 2. vyd. Rokycany : Městská knihovna Rokycany, 2003. HOFMAN, Karel. *Staré rokycanské domy III*. 1. vyd. Rokycany : Městská knihovna Rokycany, 1997. HOFMAN, Karel. *Staré rokycanské domy IV*. 1. vyd. Rokycany : Městská knihovna Rokycany, 1998. HOFMAN, Karel. *Staré rokycanské domy V*. 1. vyd. Rokycany : Městská knihovna Rokycany, 1999. HOFMAN, Karel. *Staré rokycanské domy VI*. 1. vyd. Rokycany : Městská knihovna Rokycany, 2000. HOFMAN, Karel; LOPATA, Radomír. *Staré rokycanské domy VII*. 1. vyd. Rokycany : Městská knihovna Rokycany, 2001.

Významnými zdroji byly vedle literatury prameny uložené ve Státním okresním archivu v Rokycanech, zejména městská kronika z let 1836 – 1907, kroniky školních institucí i paměti rokycanských měšťanů.⁷ Převážná většina fondů nebyla dosud zpracována.

Období první poloviny 19. století nebylo důkladněji zmapováno, jelikož první rokycanská kronika končí zápisy z roku 1801, zatímco navazující díl začíná až rokem 1836. Podrobnější informace mi proto poskytly především záznamy psané v sedmdesátých letech 19. století, v nichž najdeme i mnoho retrospektivních zmínek.

Dále jsem studovala knihy zabývající se jednotlivými okruhy každodennosti, například stravováním,⁸ hygienou,⁹ lékařstvím¹⁰ či oblékáním.¹¹ Zajímavé zdroje na pomezí pramenů a literatury představovaly příručky pro hospodyně.¹² Vedle popisu každodenní ženské práce a domácího vybavení totiž poskytly i náhled na dobové myšlení, podobně jako tehdejší lékařští průvodci.¹³

Předkládaná práce je rozdělena do sedmnácti kapitol. V úvodní části analyzuji vývoj v Rokycanech v 19. století, poté se věnuji samotným aspektům každodenního života. Praktická část studie nabízí osm didaktických aktivit využitelných ve výuce dějepisu či občanské výchovy.

⁷ Státní oblastní archiv Plzeň – Státní okresní archiv Rokycany, fond AM Rokycany, Kronika města II. 1836-1907, nezpracováno. Státní oblastní archiv Plzeň – Státní okresní archiv Rokycany, fond I. národní škola Rokycany, Kronika obecné školy I. 1845 – 1900, inv. č. 445.

Státní oblastní archiv Plzeň – Státní okresní archiv Rokycany, fond J. J. Chaloupka. 1840 – 1880, nezpracováno.

⁸ BERANOVÁ, Magdaléna. *Tradiční české kuchařky : Jak se vařilo před M. D. Rettigovou*. 1. vyd. Praha : Libri, 2001. ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie. *Česká strava lidová*. 1. vyd. Praha : Triton, 2011.

⁹ SMITH, Virginia. *Dějiny čistoty a osobní hygieny*. 1. vyd. Praha : Academia, 2011.

¹⁰ SCHOTT, Heinz. *Kronika medicíny*. 1. vyd. Praha : Fortuna Print, 1994. ŘÍHOVÁ, Milada a kol. *Kapitoly z dějin lékařství*. 1. vyd. Praha : Karolinum, 2005.

¹¹ KYBALOVÁ, Ludmila. *Doba turnýry a secese*. 1. vyd. Praha : Lidové noviny, 2006. UCHALOVÁ, Eva. *Česká móda pro salon i promenádu : 1780-1870*. 1. vyd. Praha : Olympia, 1999.

¹² HANSGIRGOVÁ, Františka. *Průvodce dívky a budoucí hospodyně*. 1. vyd. Praha : I. L. Kober, 1869.

HANSGIRGOVÁ, Františka. *Hospodyně našeho věku : Krátké naučení o vedení městského i venkovského hospodářství*. 1. vyd. Praha : I. L. Kober, 1874. RETTIGOVÁ, Magdaléna Dobromila. *Domácí kuchařka, aneb, Snadno pochopitelné a vyskoumané poučení, kterak se masité i postní pokrmy nejchutnějším způsobem vaří, pečou a zadělávají*. 7. vyd. Praha : Jarosl. Pospíšil, 1857. RETTIGOVÁ, Magdaléna Dobromila. *Mladá hospodyňka v domácnosti, jak sobě počínati má, aby své i manželovy spokojenosti došla : Dárek dcerkám českoslovanským*. 1. vyd. Praha : Jan H. Pospíšil, 1840. VÁVROVÁ, Karolína. *Pražská kuchařka, aneb praktický návod k nejchutnějšmu připravování všelikých druhů jednoduchých a nákladnějších pokrmů masitých, moučných a postních, jež v každé skrovnější i nádhernější domácnosti se vyskytují*. 1. vyd. Praha : Mikoláš Lehmann, 1866. ZAPOVÁ, Honorata. *Nezabudky : Dar našim pannám*. 2. vyd. Praha : I. L. Kober, 1863.

¹³ ADÁMEK, Karel Václav. *O léčení lidovém*. 1. vyd. Praha : Jan Otto, 1903. VÄTR, Kamil. *O chrupu a jeho ošetřování*. 2. vyd. Praha : Jan Otto, 1903. PANÝREK, Duchoslav. *Visity : Řada proubovodních článků z lékařství*. 1. vyd. Praha : E. Grégr, 1894.

2. ROKYCANY V 19. STOLETÍ

Počátek 19. století v Rokycanech je spojen s osobností purkmistra Ferdinanda Šimona Hejrovského,¹⁴ který stál v čele města celých čtyřicet jedna let. Úřadu se ujal ve věku pouhých dvaceti devíti let v roce 1798. V té době byla obec zbídačelá a zadlužená po ničivém požáru. Hejrovského zásluhou město zaznamenalo velký rozvoj v oblasti průmyslu, lesního hospodářství, výstavby i školství.¹⁵ Inicioval také opravu dlažby na náměstí, jež byla dosud tvořena jen různě velkými kameny nepravidelně vtlačenými do písku.¹⁶ Obecní příjmy pocházely tehdy zejména ze tří zdrojů, a to z městských lesů, soukenictví a železáren v nedaleké Klabavě. Rokycany se tak mohly zařadit mezi prosperující česká města.¹⁷

Hejrovský dokázal ve městě udržet pořádek i během napoleonských válek, kdy obyvatele sužoval nedostatek potravin a důsledky vojenských tažení. V Rokycanech byla totiž zřízena pochodová stanice, kde vojáci odpočívali po několika dnech cesty, a město se tedy muselo postarat nejen o nocleh, ale i o stravování vojska.¹⁸

Po smrti Ferdinanda Šimona Hejrovského v roce 1839 se purkmistrovského úřadu ujal František Xaver Legner. Poté, co roku 1846 zemřel, byl vystřídán několika dočasnými purkmistry a následně Ferdinandem Rösslerem, který vykonával tuto funkci v letech 1847 – 1848.¹⁹

Revoluční události roku 1848 byly sice záležitostí velkých měst, ale přesto měly nemalý vliv i na obyvatele menších obcí, jakou byly Rokycany. Informace o aktuálních událostech zprostředkovával Rokycanským nově vzniknuvší čtenářský spolek, který se scházel

¹⁴Ferdinand Šimon Hejrovský (1769-1839) působil jako purkmistr Rokycan v letech 1798 – 1839. Studoval práva na Karlo-Ferdinandově univerzitě. Jeho manželkou byla Rosalie Dorothea Cardello, s níž měl šest dětí. Zemřela ve věku 59 let na rakovinu prsu, Hejrovský zemřel ve věku 70 let po mozkové příhodě roku 1839. Jeho pravnukem byl nositel Nobelovy ceny Jaroslav Hejrovský. ŽÁN, Josef. Dvě stě let od narození Ferdinanda Hejrovského. In : *Minulostí Rokycanska 6. Rokycany* : Okresní archiv v Rokycanech, 1970, s. 22-23. HOVORKA, Ladislav. Tři kapitoly o doktoru Ferdinandu Šimonu Hejrovském. In : *Minulostí Rokycanska 6. Rokycany* : Okresní archiv v Rokycanech, 1970, s. 23-31. CIRONIS, Petros. Kdo byl Ferdinand Šimon Hejrovský. In : *Minulostí Rokycanska. Rokycany* : Státní okresní archiv Rokycany, 1994, s. 18-21.

¹⁵*Rokycany : Historické a kulturní skizzy*. 1. vyd. Rokycany : Propagační sekce okrašlovacího spolku, 1935, s. 30.

¹⁶HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy I*, s. 6.

¹⁷Vrchnostenské panství města na konci 18. a počátku 19. století zahrnovalo Borek, Čížkov, Klabavu, Kocandu, Litohlavy, Mokrouše, Přešín, Kamenný Újezd, Týmákov a část Ejpovic a Pavlovska. Město tak vlastnilo pozemky o celkové výměře 7594,85 hektarů. HRACHOVÁ, H. *Rokycany*, s. 120.

¹⁸Tamtéž, s. 118.

¹⁹Tamtéž, s. 119.

v městském pivovaru.²⁰ Jako v dalších městech došlo i zde ke vzniku Národní gardy, jejímž úkolem bylo udržení pořádku. Revoluční události a následné zrušení roboty se v Rokycanech odrazily hlavně v osamostatnění vesnic, dosud náležejících obci.²¹

V listopadu 1860 došlo k vydání ministerského nařízení, které vyžadovalo volbu nových městských zastupitelstev. Purkmistrem byl zvolen Šebestián Hněvkovský. 2. září 1864 došlo k volbě nového představenstva a purkmistrem se stal Gustav Haas.²² V lednu 1865 bylo zřízeno okresní zastupitelstvo, v jehož čele stanul děkan Josef Kasper,²³ od dubna téhož roku čestný občan města. Od roku 1865 byl vybírán tzv. pivní krejcar²⁴ na stavbu nové školní budovy. Sběrka trvala deset let a za takto získané finanční prostředky byla postavena škola na dvoře městské radnice. Také Rokycan se dotkly válečné události roku 1866, kdy v rámci prusko – rakouské války proběhla bitva u Hradce Králové. Město muselo zaplatit válečnou daň osmnáct tisíc zlatých, později ale částku dostalo vyplacenou zpět spolu s náhradou za ubytování nepřátelských vojsk.²⁵

Důležitým krokem, který přispěl k orientaci obyvatel, bylo opatření ulic jmény. Město se muselo v té době potýkat s problémovým využíváním městských pozemků a polí. Majitelé polností v blízkosti města totiž neustále priorovali městskou půdu, čímž postupně nastaly zmatky v pozemkové držbě. Zastupitelstvo čelilo těmto nepříjemnostem tak, že za velmi mírnou cenu odprodalo kousky polí, které si okolní sedláci přivlastnili. Obec se raději zaměřila na úpravu vzhledu svých ulic. Byla například upravena stoka v Havlíčkově ulici,

²⁰MARŠAN, Robert. *Rok 1848 dle deníku vlasteneckého učitele Františka Václava Karlíka v Rokycanech*. 1. vyd. Praha : Český čtenář, 1929, s. 23.

²¹HOFMAN, Karel. Rokycany v roce 1848. In : *Sborník okresního muzea v Rokycanech*. Rokycany : Okresní muzeum v Rokycanech, 1988, s. 46.

²²**Gustav Haas** (nar. 1822 v Rokycanech – zemřel v lednu 1886 na tyfus) působil jako purkmistr v letech 1864 – 1871. Po skončení svého funkčního období si pronajal železářny v Plasích, které mu roku 1872 poničila povodeň. Následně si pronajal v Haliči statek a poté octárnu v Praze. Kvůli nevhodným investicím přišel o všechno své jmění a vrátil se do Rokycan. Jeho manželkou byla Marie, rozená Páníková, s níž měl tři děti – Marii, Gustava a Leopolda. CIRONIS, Petros. *Lidé, osoby a osobnosti Rokycanska*. 1. vyd. Rokycany : Státní okresní archiv, 1995, s. s. 13. Viz také SOkA Rokycany, Kronika města II. 1836-1907, s. 62.

²³**Josef Kasper** (12. 3. 1817 v Červené u Milevska – 28. 4. 1886 v Rokycanech) přišel do Rokycan roku 1844 jako kaplan. Roku 1851 se stal katechetou a ředitelem hlavní a nižší reálné školy. V letech 1855 – 1862 působil jako farář ve Všeradicích. Podle rokycanské kroniky byl všestranně vzdělaný a velmi obdivoval umění. Od roku 1868 byl předsedou spolku Záboj, působil také v obecním zastupitelstvu. Zemřel ve věku šedesát devět let. Jeho pohřbu se účastnily všechny rokycanské spolky i školní mládež. HOFMAN, Karel. *Kostel Panny Marie Sněžné v Rokycanech : Historie - současnost – děkanové*. 1. vyd. Rokycany : Karel Hofman, 1991, s. 28. SOkA Rokycany, Kronika města II. 1836-1907, s. 172-174.

²⁴ Pivní krejcar byla přirážka ke každému prodanému půllitru piva.

²⁵ Náklady na ubytování vojsk činily 6 613 zlatých. Bylo zde ubytováno 295 důstojníků, 8789 mužů a 4298 koní. SOkA Rokycany, Kronika města II. 1836-1907, s. 63.

nově osázena rokle za lithlavským mostem nebo vysazen švestkový sad podél Rakovského potůčku.²⁶

Vliv na život zdejších obyvatel měla mimo jiné i vojenská posádka, čítající téměř tři sta padesát mužů, trvale umístěná ve městě.²⁷

2.1 Stavební vývoj

Na počátku námi sledovaného období byly ještě Rokycany částečně obehnané příkopy a hradbami.²⁸ Do města se vstupovalo třemi hlavními branami, Pražskou, Plzeňskou a Saskou, zvanou také Volová.²⁹ Od roku 1799 sice již nastalo rozvolňování městského opevnění, formou dražby se totiž prodávaly pozemky bývalých městských příkopů, přesto až do třicátých let 19. století se hradby na noc zavíraly a střežil je hlídač.³⁰

V roce 1802 se obecní rada shodla na nutnosti dostavět radnici, jejíž oprava zůstala nedokončena kvůli nedostatku financí už v osmdesátých letech 18. století. Až v letech 1804 – 1808 proběhly vlastní stavební práce pod vedením Ignáce Aloise Palliardiho.³¹

Město se v této době skládalo ze tří částí – centra, Pražského předměstí (zvaného též Pátek) a Plzeňského předměstí, kterému se říkalo Kamení.³² Ve čtyřicátých letech 19. století proběhl jistý pokus o proměnu městského půdorysu. Na severní straně dnešní ulice Míru došlo k postupnému zboření dřívější zástavby a jejímu nahrazení novými klasicistními domy. Plošně se ale Rokycany urbanisticky nerozvíjely, s výjimkou občasného vyplňování volných parcel v historickém jádru a na předměstích. Obecní zastupitelé projevíli tendence zkrášlit obecní pozemky, proto ve třicátých letech vznikla promenáda podél jižního břehu Padrtského potoka až na Práchovenu a vzrostla také obliba a význam poutního areálu na Vršíčku za městem. Tyto kroky neměly vždy pouze estetické cíle. Například stráž směrem na obec Volduchy byla osázena asi osmi sty třešňovými stromky a z výnosů prodeje ovoce se nakoupilo ošacení pro nejchudší žáky rokycanských škol.³³ V souvislosti

²⁶SOKA Rokycany, Kronika města II. 1836-1907, s. 76.

²⁷HRACHOVÁ, H. *Rokycany*, s. 142. Viz také SOKA Rokycany, Kronika města II. 1836-1907, s. 215.

²⁸*Rokycany : Historické a kulturní skizzy*, s. 28.

²⁹CIRONIS, Petros. Pražská brána a Bílý lev. In : *Minulost Rokycanska*. Rokycany : Státní okresní archiv Rokycany, 1994, s. 14.

³⁰HRACHOVÁ, H. *Rokycany*, s. 124. Viz také Úředníci města Rokycan a jejich příjmy r. 1826 a 1842. In : *Minulost Rokycanska*. Rokycany : Státní okresní archiv Rokycany, 1994, s. 40.

³¹Denní mzda zedníků činila v roce 1804 39 krejcarů. ŠÁRA, Jan. *Počátky naší radnice*. 1. vyd. Rokycany : Město Rokycany, 1902, s. 14-16.

³²CIRONIS, Petros. Postavení předměstských obyvatel Rokycan v 18. a 19. století. In : *Minulost Rokycanska*. Rokycany : Okresní archiv v Rokycanech, 1974, s. 36.

³³HRACHOVÁ, H. *Rokycany*, s. 122.

s postupující industrializací vyrůstaly na rokycanských předměstích několikaposchodové domy, které však vzhledu města příliš neprospěly.³⁴ V roce 1872 proběhla oprava kostela sv. Trojice na hřbitově i kostela Panny Marie na zmiňovaném Vršíčku. Stavební práce financovalo město s pomocí dobrovolných darů.³⁵

2.2 Demografický vývoj

Od počátku 19. století zaznamenávaly Rokycany trvalý přírůstek obyvatel, stejně jako další oblasti v blízkosti Plzně.³⁶ Město bylo jazykově i národnostně čistě české, jen nepočetná židovská komunita tíhla k němčině, jež byla i vyučovacím jazykem na zdejší židovské škole – viz kapitola Vzdělávání.

Měšťané žijící ve středu města tvořili bohatou vrstvu, zatímco předměstské obyvatelstvo, přestože je od centra dělilo jen pár metrů hradebních zdí, představovalo nižší třídu.³⁷ Nejbohatšími rodinami žijícími v centru města byli Kraftovi, Pangerlovi, Markusovi, Galusovi či Koutečtí. Druhou kategorií tvořili obyvatelé předměstí Pátek a Kamení, například Hořicovi, rod kovářů, či Wünschovi, rodina jircháňů.³⁸

³⁴ KOVÁŘ, Jaromír; HOVORKA, Petr. Tisíciletý urbanistický vývoj Rokycan. In : *Minulostí Rokycanska*. Rokycany : Státní okresní archiv Rokycany, 2000, s. 9.

³⁵ SOKA Rokycany, Kronika města II. 1836-1907, s. 75.

³⁶ Například v roce 1857 měla Plzeň 14269 obyvatel a Rokycany 3524 obyvatel. Růst populace souvisel především s rozvíjející se průmyslovou výrobou. KÁRNÍKOVÁ, Ludmila. *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754-1914*. 1. vyd. Praha : NČSAV, 1965, s. 154-155.

³⁷ CIRONIS, P. *Postavení předměstských obyvatel Rokycan v 18. a 19. století*, s. 37.

³⁸ CIRONIS, Petros. *Z vlády mladočechů v Rokycanech*. In : *Minulostí Rokycanska 10-11*. Rokycany : Okresní archiv v Rokycanech, 1972, s. 50.

Údaje o demografickém vývoji v 19. století jsou zaneseny do následující tabulky.³⁹

	1805	1811	1830	1836	1838	1848	1850
domů	?	321	?	329	329	332	?
bytů	?	?	?	?	?	?	?
mužů	?	?	?	?	?	?	?
žen	?	?	?	?	?	?	?
obyvatel	2350	2226	2797	2841	2854	3292	3526

	1851	1857	1869	1880	1890	1897	1900
domů	?	355	?	403	421	?	457
bytů	?	?	?	1147	1197	?	1343
mužů	?	?	?	2455	2473	2262	2685
žen	?	?	?	2472	2537	2571	2816
obyvatel	3526	3524	4187	4927	5010	4833	5501

Tabulka národností zastoupených v Rokycanech roku 1900⁴⁰

Čechů	5349
Němců	98
Poláků	19
Slovinců	1
Uhrů	22
Jiné	12

³⁹Sestaveno podle: *Rokycany : Historické a kulturní skizzy*, s. 29. CIRONIS, Petros. *Rokycanský uličník : Názvy a historický popis ulic a náměstí v Rokycanech*. 1. vyd. Rokycany : Státní okresní archiv, 2003, s. 7. SOKA Rokycany, *Kronika města II. 1836-1907*, s. 208. SOKA Rokycany, *Kronika obecné školy I. 1845 – 1900*, s. 351. MAREK, František. Demografický vývoj Rokycan v letech 1869 – 1930. In : *Minulost Rokycanska 8*. Rokycany : Okresní archiv v Rokycanech, 1971, s. 47. BOREK, David. *Dějiny města v datech. Rokycany, město v západních Čechách* [online]. Aktualizace 30. 6. 2009. [cit. 2013-10-14]. Dostupné z <http://rokycanyhomepage.ic.cz/dejinyvdatech1800-1900.htm>.

⁴⁰SOKA Rokycany, *Kronika města II. 1836-1907*, s. 208.

2.3 Náboženské poměry⁴¹

Náboženství plnilo v životě lidí stále úlohu legitimní ideologie prosazované Habsburky, postupně nastoupila ovšem také idea národa, jež se dostala do popředí lidského myšlení.⁴²

Naprostou většinu rokycanských obyvatel tvořili katolíci. Žila zde také nepočetná židovská komunita, reprezentovaná hlavně rodinou Ledererů.⁴³ Na Malém náměstí měli místní Židé k dispozici modlitebnu.⁴⁴ U bývalé silnice do Volduch nad dnešní nemocnicí dala roku 1863 Izraelská pohřební společnost zbudovat židovský hřbitov. Na pozemku dodnes stojí dům správce s obřadní síní, kde se konaly židovské bohoslužby.⁴⁵ Objekt v současnosti slouží jako obytný dům.

Rokycanští věřící konali obvyklé náboženské úkony včetně poutí. Na Velký pátek například chodilo od barokní kapličky Panny Marie Bolestné procesí na návrší nad Boreckým potokem, kde byla v roce 1857 zbudována kaplička ve formě jednoduché rotundy. Cestu dodnes lemují třináct kamenných křížů – odtud se odvozuje název Kalvárie. Na úpatí vršku býval turistům k dispozici velký dřevěný altán.⁴⁶ Od roku 1819 se na svátek sv. Vojtěcha každoročně konala procesí ke kapli Navštívení Panny Marie na Vršíčku, v níž byl vystaven obraz tohoto světce. Roku 1827 byla ale kaple vykradena, a o rok později dokonce vypálena. Díky finanční podpoře měšťanů zde v roce 1843 nechala městská rada zbudovat schody, na nichž byla vytesána jména donátorů. K významným postavám tehdejší církve v Rokycanech patřil děkan František Suchý.⁴⁷ Neméně váženou osobností byl jeho nástupce Josef Kasper, vzdělanec a obdivovatel umění. Po nástupu do funkce inicioval opravu děkanského kostela. Stavební práce byly

⁴¹ Prakticky celá tehdejší česká společnost se hlásila k nějakému vyznání, ovšem na konci 19. století již bylo podle Zdeňka Nešpora nakročeno ke zrodu českého ateismu či hledání náboženských alternativ. NEŠPOR, Zdeněk a kol. *Náboženství v 19. století : Nejčirkevnější století, nebo období zrodu českého ateismu?* 1. vyd. Praha : Scriptorium, 2010.

⁴² NEŠPOR, Zdeněk. *Náboženství na prahu nové doby : Česká lidová zbožnost 18. a 19. století*. 1. vyd. Ústí nad Labem : Albis international, 2006, s. 472.

⁴³ PURGHART, František. Za zmizelými ulicemi a domy v Rokycanech. In : *Minulostí Rokycanska 13*. Rokycany : Státní okresní archiv Rokycany, 2000, s. 64.

Roku 1857 žilo v Rokycanech jen 12 Židů, roku 1880 se počet zvýšil na 165 a roku 1890 bylo evidováno 135 osob židovského vyznání. ROZKOŠNÁ, Blanka. Židé na Rokycansku. In : *Sborník Muzea Dr. Bohuslava Horáka 8*. Rokycany : Muzeum Dr. Bohuslava Horáka v Rokycanech, 1996, s. 3-4.

⁴⁴ HRACHOVÁ, H. *Rokycany*, s. 147.

⁴⁵ BAUER, Jaroslav. Historie pohřbívání v Rokycanech. *Zprávy muzeí rokycanského okresu*. 1967, č. 1, s. 24.

⁴⁶ HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy V*, s. 45.

⁴⁷ **František Suchý** (1780-1851) podporoval místní ochotníky a hudebníky, sám hrál na violoncello. Pro konání představení jim poskytl prostory v budově děkanství. HOFMAN, K. *Kostel Panny Marie Sněžné v Rokycanech*, s. 26.

dokončeny v roce 1863 a sám arcibiskup Bedřich Schwarzenberg výsledek při své návštěvě Rokycan pochválil.⁴⁸

Tabulka náboženské příslušnosti z roku 1900⁴⁹

katolíků	5376
evangelíků (augsburských)	16
evangelíků (reformních)	9
Židů	100

2.4 Hmotný úpadek obce roku 1880

Rokycany působily navenek jako prosperující město, jelikož platily daně za své obyvatele, prodávaly jim dříví z obecních lesů jen za symbolickou cenu a obvykle na ničem nešetřily.⁵⁰ Hlavním zdrojem příjmů byly městské železárny, do jejichž fungování se ovšem městské zastupitelstvo nezapojovalo a pouze inkasovalo svůj podíl. Lhostejnost měšťanů, kteří se nezajímali o stav účetnictví, nakonec vedla až k finančnímu krachu. Z nevíšavosti vytrhl spoluobčany MUDr. Otakar Hořínek,⁵¹ jenž inicioval přezkoumání městského majetku. Brožurky popisující pravý stav hospodaření pak byly rozdávány rokycanským občanům.⁵² Ukázalo se, že železárny jsou zatíženy nemalým dluhem až sto dvaceti tří tisíc zlatých. Dále bylo poukázáno na příliš vysoký plat purkmistra Ladislava Brože⁵³ a nesmyslné hospodaření železáren, které místo toho, aby využívaly k uskladnění surovin vlastní prostory, platily vysoký nájem majitelům cizích objektů. Podařilo se také

⁴⁸SOKA Rokycany, Kronika města II. 1836-1907, s. 174.

⁴⁹Tamtéž, s. 208.

⁵⁰ Město platilo daně za občany bez ohledu na jejich majetek, což dokládá příklad asi nejbohatšího rokycanského měšťana druhé poloviny 19. století **Jana Pangerleho**, majitele velkého hospodářství a dvou domů na náměstí. I přes jeho značné jmění za něj město Rokycany platilo daně státu stejně jako za ostatní měšťany. HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy I*, s. 61.

⁵¹ **Otakar Hořínek** se narodil 25. března 1843 v Jimramově na Moravě. Jeho otec byl lékárníkem. Hořínek studoval na gymnáziu v Německém Brodě a později v Praze. Roku 1869 byl promován na doktora medicíny a chirurgie a magistra porodnictví. Během studií byl členem Hlaholu a Sokola. Nejprve pracoval v Německém Brodě jako nádražní lékař, od roku 1872 byl lékařem v Rokycanech. Přispíval do *Časopisu českých lékařů* a do časopisu *Zájmy lékařské*. Oženil se s Annou Maděrovou (nar. 1863). Oba jejich synové bojovali v první světové válce. Starší Otakar utonul roku 1914 v Drině v Srbsku a mladší syn Bedřich padl do ruského zajetí. MUDr. Otakar Hořínek zemřel 19. dubna 1919 v Rokycanech na mrtvici, byl pohřben za hojně účasti spoluobčanů. SOKA Rokycany, Kronika města II. 1836-1907, s. 131. Viz také CIRONIS, P. *Lidé, osoby a osobnosti Rokycanska*, s. 17.

⁵² SOKA Rokycany, Kronika města II. 1836-1907, s. 101-103.

⁵³ **Ladislav Brož** byl synem lékaře Karla Brože a Aloisie Brožové, dcery purkmistra F. Š. Hejrovského. *Rokycany : Historické a kulturní skizy*, s. 40.

dokázat, že Ladislav Brož povolil Aloisi Irmleovi⁵⁴ a radnímu Janu Tillovi neomezeně podepisovat směnky ve prospěch borecké emajlovny, přičemž jedním z jejích majitelů byl samotný Ladislav Brož a druhým Irmleův tchán Václav Zoufalý.⁵⁵

Přestože byly jasně prokázány nekalé praktiky Ladislava Brože, v srpnu 1880 opět uspěl ve volbách. Situace se stala neúnosnou – v roce 1880 bylo v oběhu sedmdesát tři směnek železáren v hodnotě téměř sto osmdesát dva tisíc zlatých. Z těchto důvodů započalo s představiteli železáren disciplinární řízení. Alois Irmle byl odvolán a vedení podniku se ujal dosavadní kontrolor Heřman Bílek. V září pak Ladislav Brož dobrovolně odstoupil z funkce purkmistra. O měsíc později došlo z nařízení c. k. místodržitelství k rozpuštění obecního zastupitelstva a správa obce přešla pod prozatímní vedení, jehož členy byli například JUDr. Jan Ottis, Gustav Ringel,⁵⁶ Jan Schmaus⁵⁷ nebo Josef Brejcha.⁵⁸ Obec musela krizovou situaci řešit další půjčkou na zaplacení akutních dluhů a soudních náhrad čekajícím věřitelům. Město přikročilo k úsporným opatřením, v jejichž důsledku přestalo platit daně a školné za své měšťany.

Alois Irmle a Ladislav Brož byli souzeni u krajského soudu v Plzni za podvod a zpronevěru. Irmle se po rozsudku odstěhoval do Prahy, Brož do Kocenavy v Pruském Slezsku, kde si našel zaměstnání v místní továrně. 1. května 1884 zde po požití cyankáli v necelých čtyřiceti letech zemřel. V závěti odkázal Brož veškerý svůj majetek obci Rokycany, aby tak odčinil zpronevěření peněz městských železáren. Podle pruských

⁵⁴ **Alois Irmle** byl hutní inženýr a ředitel klabavských železáren. Roku 1878 vydal brožuru *Železářna Klabava*. IRMLER, Alois. *Železářna Klabava*. 1. vyd. Praha : A. Irmle, 1878.

⁵⁵ SOKA Rokycany, Kronika města II. 1836-1907, s. 110.

⁵⁶ **Gustav Ringel** se narodil roku 1840 v Tišnovicích na Moravě. Po studiích získal zkušenosti v Německu a ve Francii, kde se už v dvaceti šesti letech stal ředitelem koksárny. Do Rokycan se přestěhoval v roce 1868 a postavil zde koksovou pec. Své návrhy, podle nichž bylo zřízeno na dvě stě koksáren v Sasku, Slezsku i Ostravsku, si dal patentovat. V letech 1872-1873 dal v Rokycanech vystavět vysokou pec Bedřichova huť, která začala fungovat v roce 1884 pod záštitou firmy Schoeller a spol., jejíž byl Ringel akcionářem. Téměř čtyřicet let byl Gustav Ringel členem městské rady, město mu dokonce udělilo čestné občanství. Jeho manželkou byla Helena, roz. Wébrová, s níž měl dceru Marii (nar. 1874). Ringel zemřel v roce 1920. Dvě fotografie Gustava Ringela v dětském věku jsou součástí obrazové přílohy. HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy II*, s. 32. Viz také CIRONIS, P. *Lidé, osoby a osobnosti Rokycanska*, s. 38.

⁵⁷ **Jan Schmaus** byl horlivý vlastenec, podnikatel a člen ostrostřeleckého spolku. Zasloužil se o vybudování městské plynárny. Zemřel 4. 4. 1887 v Rokycanech. SOKA Rokycany, Kronika města II. 1836-1907, s. 174.

⁵⁸ **Josef Brejcha** (1821-1898) byl synem soukenického mistra, měl dvanáct sourozenců. V mládí cestoval po Evropě, po návratu do Rokycan si zařídil koželužskou živnost. V letech 1881-1888 byl starostou města. Zároveň provozoval tlukárnu a obchod se dřevem. Zasloužil se o rozvoj školství a stabilizaci poměrů po finančním krachu. Jeho přičiněním byla v Rokycanech umístěna dělostřelecká posádka. Nashromáždil značný majetek, vlastnil několik domů, zahrad, luk a asi 2 hektary polí. U domu v blízkosti dnešního koupaliště si dokonce nechal zbudovat kruhový bazén s vodotryskem. Při císařských manévrech roku 1885 byl vyznamenán zlatým záslužným křížem. Měl devět dětí. HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy V*, s. 42. Viz také CIRONIS, P. *Lidé, osoby a osobnosti Rokycanska*, s. 5. Viz také SOKA Rokycany, Kronika města II. 1836-1907, s. 111-117.

zákonů byla však závěť neplatná, a dědictví tudíž připadlo Brožovým nejbližším příbuzným, bratrovi a sestře.⁵⁹

Roku 1881 se konaly volby do obecního zastupitelstva. Purkmistrem byl zvolen Josef Brejcha. Jedním ze zastupitelů se i díky své zásluze na odhalení podvodných praktik v železárnách stal MUDr. Otakar Hořínek. Nově zvolené zastupitelstvo se hlavně snažilo stabilizovat poměry ve městě a zajistit transparentní hospodaření.⁶⁰

Město se z finančního krachu vzpamatovávalo poměrně úspěšně, což dokazuje fakt, že již roku 1882 bylo opět možné poskytnout měšťanům obecní dřevo za nízké ceny, stejně jako tomu bylo před hmotným úpadkem obce. Aby zůstali občané i nadále obezřetní, byl raději rozpočet města na rok 1882 vydán knižně.⁶¹ Přesto se podařilo dluhy železáren splatit až v roce 1912.⁶²

2.5 Pošta, telegraf, telefon

Pošta fungovala v Rokycanech již před rokem 1566, kdy ji vedl Krištof Pomer či Pachmayer. V roce 1804 odkoupil rokycanskou poštu v domě č. 123 Vojtěch Bílek od Antonína Holla a spravoval ji až do roku 1816, kdy ji přenechal Janu Čechtickému za osmdesát zlatých. Dalším provozovatelem byl Josef Norbert Křepinský, potomek rodu, který více než sto let spravoval poštu v Českém Brodě. Když zemřel, pokračovala v živnosti jeho manželka Barbora Křepinská. Po ní se pošty ujala jejich dcera Albertina, manželka c. k. majora Jana Poppyho.⁶³ Albertina Poppy úřad převzala v roce 1857 spolu s jedním pomocným úředníkem. O devatenáct let později se druhým úředníkem stal její syn Ludvík Poppy, který v roce 1882 získal funkci poštmistra. Roku 1906 byl dokonce vyznamenán titulem c. k. vrchního poštmistra.⁶⁴

Rokycanská pošta odesílala zásilky třikrát denně do Prahy, třikrát denně do Plzně, dvakrát do Břas, Oseku, Radnic, Dobříva a Mirošova a jedenkrát denně poštovním poslem

⁵⁹ SOkA Rokycany, Kronika města II. 1836-1907, s. 122-123.

⁶⁰ Tamtéž, s. 130-132.

⁶¹ Tamtéž, s. 133-134.

⁶² Tamtéž, s. 118-121.

⁶³ **Albertina a Josef Poppy** měli čtyři děti – dcera **Marie** se provdala za Františka Mudru, vrchního inspektora rakousko-uherských státních drah a syna bývalého rokycanského purkmistra Františka Mudry, syn **Edmund** byl technickým inspektorem rakousko-uherských státních drah, syn **Albert** byl generálem pevnostního dělostřelectva v Krakově, což mu vyneslo povýšení do šlechtického stavu, a poslední syn **Ludvík** převzal poštu v Rokycanech. Byl také radním a členem mnoha spolků, angažoval se i v charitativní oblasti. Po pětaticetileté službě odešel v roce 1912 do penze, načež založil u silnice na Plzeň za hřbitovem továrnu na cementové výrobky. Kvůli nevyléčitelné nemoci a tíživé finanční situaci se 15. dubna 1913 zastřelil. SOkA Rokycany, Kronika města II. 1836-1907, s. 244.

⁶⁴ Tamtéž.

po Rokycanech. Obce a samoty, náležející k rokycanskému okresu (celkem jich bylo třicet jedna), obcházeli čtyři poslové, zvaní rurálníci. Po rozšíření úřadu zde bylo zaměstnáno devatenáct úředníků, a to jeden vrchní poštmistr, čtyři poštovní oficianti, dvě oficiantky, osm listonošů, jeden sluha a tři postiliony (kočí poštovních vozů). Pracovní doba byla ve všední den od osmi do dvanácti a poté od čtrnácti do osmnácti hodin. Otevřeno bylo i o nedělích a o svátcích dopoledne. Noční službu konal vždy jeden úředník a jeden listonoš.⁶⁵

Od roku 1875 byl v Rokycanech v domě č. 171 k dispozici telegraf. V roce 1882 došlo k jeho přestěhování na poštu. Samotná pošta byla roku 1891 přemístěna z domu č. 123 do č. 13 v Palackého ulici, do míst, kde je dnes Úřad práce.⁶⁶ Roku 1896 došlo ke zpřístupnění telefonní sítě, jež byla občanům dostupná z deseti stanic s centrálou na poště. Roku 1896 se uskutečnilo přesně sedm tisíc čtyři sta devadesát tři hovorů, v roce 1906 už to bylo více než šestnáct tisíc.⁶⁷

2.6 Živelné pohromy

Město muselo čelit častým požárům, které měly obvykle ničivé následky. V srpnu 1813 vyhořelo třináct domů v okolí Malého náměstí, v květnu 1840 shořela jedna ze zdejších stodol, v únoru 1844 vypukl požár poblíž Saské brány. Roku 1888 trápily obyvatele opakované požáry. První vypukl v říjnu, poté dvakrát v listopadu a vždy v noci. Lidé pak ze strachu ani neopouštěli své příbytky. Početné důkazy ukazovaly, že se jednalo o úmyslné zapálení, ale přestože městská rada vypsala odměnu dvě stě zlatých za vypátrání žháře, viník nebyl nikdy dopaden.⁶⁸ Město již dříve reagovalo vydáním řádu k hašení ohně, který určoval povinnosti jednotlivých cechů v případě požáru. Rokycanské ohrožovaly také četné povodně, například v červnu roku 1824.⁶⁹ Roku 1895 nemohli kvůli velké vodě žáci opustit budovu školy, a museli zde dokonce přenocovat.⁷⁰

⁶⁵ SOkA Rokycany, Kronika města II. 1836-1907, s. 245.

⁶⁶ HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy II*, s. 26.

⁶⁷ SOkA Rokycany, Kronika města II. 1836-1907, s. 245.

⁶⁸ Tamtéž, s. 192.

⁶⁹ HRACHOVÁ, H. *Rokycany*, s. 121.

⁷⁰ SOkA Rokycany, Kronika města II. 1836-1907, s. 219.

3. KAŽDODENNÍ ŽIVOT V 19. STOLETÍ

3.1 Bydlení

V 19. století došlo k oddělení veřejného a soukromého sektoru v domě, tedy k separaci domácnosti od pracoviště. Dílna či obchod bývaly obvykle v přízemí domu a byt v prvním patře. Kolem poloviny 19. století se byt zámožnější měšťanské rodiny skládal vedle kuchyně z jídelny, pánského pokoje a ložnice. Většina rodin ale měla pouze dvě místnosti, každodenní činnosti tak probíhaly v kuchyni, kde se dokonce spalo. Pokud zahrnoval byt i ložnici, spali zde všichni členové rodiny.⁷¹ Ve větších příbytcích manželé zpravidla nespávali spolu, muž docházel za ženou do jejího pokoje. Až v průběhu 19. století se rozšířily manželské ložnice. Kromě postele tvořily další vybavení noční stolky, plivátka, toaletní stolky se zrcadlem a také nezbytný nočník.⁷² Snaha napodobovat šlechtické zvyklosti vedla u měšťanstva k vytvoření „parádního“ pokoje.“⁷³ Obývací pokoj se nacházel pouze v domácnostech střední a horní vrstvy. Jako poslední vznikl ve vývoji moderního bytu dětský pokoj.⁷⁴ O záchodu a koupelně se blíže zmiňuji v kapitole Hygiena.

Rodinný život probíhal především v kuchyni, jelikož chutné jídlo a prostřený stůl symbolizovaly dobrou hospodyně a tím i fungující měšťanskou domácnost. Tento prostor ale zároveň sloužil i k řemeslné činnosti, spaní či zábavě, na jaře byl útlukem pro husy s housaty a slepice s kuřaty. Na počátku 19. století bylo ještě běžné otevřené ohniště, později se prosadil moderní sporák s pečící troubou, který šetřil palivo a umožnil udržovat kuchyni čistou. Nad kamny obvykle visela šňůra na sušení prádla. Postupně přibývaly nejrůznější strojky, usnadňující práci v domácnosti, například mlýnek na maso či strojek na krájení nudlí.⁷⁵ V 19. století se již běžně používaly přístroje. Více se také dodržovala pravidla slušného stolování, která prosazovala mimo jiné i Magdaléna Dobromila Rettigová.⁷⁶

⁷¹LENDEROVÁ, M. *Dějiny každodennosti "dlouhého" 19. století I. díl*, s. 72.

V roce 1836 připadalo v Rokycanech průměrně 8,6 lidí na 1 dům. HOVORKA, L. *Tři kapitoly o doktoru Ferdinandu Šimonu Hejrovském*, s. 29.

⁷²LENDEROVÁ, M. *Dějiny každodennosti "dlouhého" 19. století I. díl*, s. 73.

Duchoslav Panýrek, lékař a rokycanský rodák, ve své práci *Visity* vyjadřuje znepokojení nad tím, jak lidé v jeho současnosti málo spí kvůli rychlému stylu života. PANÝREK, D. *Visity*, s. 32.

⁷³VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. *Jak se žilo za časů Františka Josefa I.* 1. vyd. Praha : Svoboda, 1996, s. 80.

⁷⁴LENDEROVÁ, M. *Z dějin české každodennosti*, s. 59. Viz také LENDEROVÁ, Milena; RÝDL, Karel. *Radostné dětství : Dítě v Čechách 19. století*. 1. vyd. Praha : Paseka, 2006, s. 202-204.

⁷⁵REINHARDT, Zdeněk. *Historie strojů pro domácnost : Katalog k výstavě*. 1. vyd. Praha : Národní technické muzeum, 1993, s. 9-10.

⁷⁶BERANOVÁ, M. *Tradiční české kuchařky*, s. 79-84.

Hospodyně vařily v hliněných, kovových a kameninových hrncích, až na konci 19. století se objevuje smaltované nádoby.⁷⁷ Cínové, měděné či dřevěné talíře vytlačil v této době elegantnější porcelán a sklo. Ve druhé polovině století se vařilo na železných sporácích na uhlí, postupně se prosadily i sporáky plynové. V chudších či konzervativních domácnostech si své místo udržela tradiční kachlová kamna.⁷⁸

Ke změnám a renovacím bytu nedocházelo tak často jako dnes. Nábytek se kupoval prakticky na celý život, k proměně pokoje dopomáhaly nejčastěji ruční výrobky hospodyně, jako vyšívání ubrusy a podobně. Podle pamětí rokycanského měšťana J. J. Chaloupky se místnosti bílily vápnem jen asi jednou za dvacet let.⁷⁹

3.2 Osvětlení a topení

V 19. století udávaly lidskému životu rytmus církevní svátky, strukturu dne pak určovalo vyzvánění k jednotlivým náboženským úkonům. S postupující industrializací vzrůstaly také nároky na osvětlení a vytápění. V měšťanských domácnostech se nejvíce využívala kulatá kachlová kamna, nejčastěji bílá či zelená. Topilo se dřevem, uhlím nebo rašelinou. Dřevem se ovšem šetřilo, nevyhazoval se ani popel, z něhož hospodyně vyráběly louh na praní prádla.⁸⁰ Kvůli šetření vytápěli lidé místnosti jen asi na sedmáct stupňů, ložnice dokonce jen na dvanáct až šestnáct stupňů.⁸¹ Přisun topiva zajišťovali uhlíři, kteří ráno přijížděli na náměstí s tzv. šráfkem, tedy vozem s naplněnými putny, které odnesli zákazníkovi až do bytu.⁸²

Světlo nebylo pro lidi tak nezbytně potřebné jako teplo, tudíž se svítilo jen v nutných případech. Osvětlení bylo limitováno především technickými možnostmi, běžně se využívalo loučí, svíček a olejových lamp.⁸³ Údržbu svítidel měla na starosti hospodyně. Znamenalo to pro ni čistit a dolévat lampy, rozsvěcovat, zhaset a vyměňovat svíčky, zastříhávat knoty a obstarávat u hokynáře olej či petrolej.⁸⁴ Kromě slavnostních příležitostí však lidé chodili brzy spát, světlo bylo považováno za známku luxusu a blahobytu. Domácí výrobu svíček nahradila v 19. století průmyslová produkce, čímž klesla jejich cena

⁷⁷BERANOVÁ, M. *Tradiční české kuchařky*, s. 87.

⁷⁸LINHARTOVÁ, Klára. Vývoj kuchyní a uchovávání potravin od středověku po současnost. *Alchymie v kuchyni*. 2010, č. 44, s. 57.

⁷⁹SOKA Rokycany, Paměti J. J. Chaloupky. 1840 – 1880, s. 31.

⁸⁰HANSRIGROVÁ, F. *Hospodyně našeho věku*, s. 43, 68.

⁸¹NOVÁK, Pavel a kol. *Dějiny hmotné kultury a každodennosti českého venkova 19. a první poloviny 20. století*. 1. vyd. Praha : Národní zemědělské muzeum, 2007, s. 273.

⁸²LENDEROVÁ, M. *Dějiny každodennosti "dlouhého" 19. století I. díl*, s. 57.

⁸³BAUER, Jaroslav. Historie osvětlení v Rokycanech. *Kulturní přehledy*. Květen 1962, s. 9.

⁸⁴VOŠAHLÍKOVÁ, P. *Jak se žilo za časů Františka Josefa I.*, s. 129.

a zvýšila se dostupnost. Díky vybudování městské plynárny roku 1872 se začaly v rokycanských domácnostech využívat plynové lampy. Elektrizace se Rokycany dočkaly až v letech 1918 – 1919.⁸⁵

3.3 Veřejné osvětlení

Veřejné osvětlení ulic bylo až do sedmdesátých let ve většině měst výjimkou. Osvětlena byla pouze nejfrekventovanější prostranství. Už od roku 1831 bylo petrolejovými lampami osvětleno dnešní Masarykovo a Malé náměstí a ulice Míru.⁸⁶ Jak již bylo řečeno, roku 1872 zřídila obec plynárnu z peněz za dříví z rokycanských lesů. Objekt stál v místech, kde je dnešní ulice U Plynárny. Plynem se od té doby svítilo na náměstí, v hlavních ulicích a také v bohatších domácnostech. Každou jednotlivou plynovou svítidlu veřejného osvětlení museli večer rozžhnout a ráno zhasnout lampáři. Chodili s dlouhou tyčí s hořícím knotem na konci. Touto tyčí otočili páčkou v lucerně, čímž uvolnili přívod plynu a plamínkem na konci tyče jej zapálili. Za jasných nocí, kdy svítil měsíc, se veřejné osvětlení z úsporných důvodů nepoužívalo.⁸⁷ Zavedení plynového osvětlení bylo prvním krokem k modernizaci města, jelikož prozatím zde nebyl vodovod ani elektřina.

Elektrické obloukové lampy byly v Rokycanech poprvé představeny roku 1885 při příležitosti návštěvy Františka Josefa I. Po císařově odjezdu se však elektrické lampy demontovaly a nadále se svítilo plynem. Dalšího osvětlení elektrickou energií se město dočkalo až v roce 1888 při hospodářsko – průmyslové výstavě.⁸⁸

3.4 Ekonomické souvislosti

V průběhu 19. století došlo k zásadním proměnám ekonomiky v rakouské monarchii. Rozšiřování průmyslové výroby vedlo ke zvýšení kvality lidského života, vytvářelo nové pracovní příležitosti, na druhé straně ovšem připravovalo o práci drobné řemeslníky.⁸⁹ Industrializaci provázely změny v sociální oblasti, především hromadný přesun obyvatelstva do měst. I tak mělo venkovské obyvatelstvo ve většině evropských zemí převahu a mnoho českých měst, stejně jako Rokycany, si nadále zachovalo svůj maloměstský ráz.

⁸⁵ HRACHOVÁ, H. *Rokycany*, s. 250.

⁸⁶ BOREK, David. Dějiny města v datech. Rokycany, město v západních Čechách [online]. Aktualizace 30. 6. 2009. [cit. 2013-10-14]. Dostupné z <http://rokycanyhomepage.ic.cz/dejinyvdatech1800-1900.htm>.

⁸⁷ HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy I*, s. 6. Viz také BAUER, J. *Historie osvětlení v Rokycanech*, s. 10.

⁸⁸ HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy I*, s. 7.

⁸⁹ LENDEROVÁ, M. *Dějiny každodennosti "dlouhého" 19. století I. díl*, s. 25.

Pokrok v zemědělství souvisel se zaváděním nových plodin, jako krmné řepy, cukrovky či řepky olejné. Ve větším množství se začaly pěstovat brambory, které uchránily obyvatelstvo před hladomorem – viz kapitola Stravování.

Zrušení roboty roku 1848 přineslo zvýšení počtu menších a středních rolníků. To znamenalo zlepšení výnosnosti půdy i změnu skladby osevních ploch. V posledních desetiletích 19. století čelila monarchie agrární krizi spojené s úpadkem průmyslu a poklesem koupěschopnosti obyvatelstva.⁹⁰ Rolníci vzdorovali této situaci zakládáním svépomocných spolků. Tak vznikaly první družstevní mlékárny, pekárny, lihovary a mlýny.⁹¹ V Rokycanech byl například založen Zásobní spolek Včela, v jehož prodejně byla k dispozici mouka, chléb, sůl, cukr a krupařské zboží.⁹² Roku 1893 zde pak vzniklo za účelem společného nákupu hospodářských a zemědělských potřeb Hospodářské družstvo.⁹³

3.4.1 Obchod

Na počátku 19. století v podstatě přetrvával středověký systém obchodu, ale na jeho konci již bylo nakročeno ke zrodu konzumní společnosti. Vzhledem k tomu, že každý zámožnější měšťan vlastnil za hradbami města pozemek a že v městských domech se běžně chovalo domácí zvířectvo, byli obyvatelé v zásobování potravinami z velké míry soběstační.⁹⁴

Nejrozšířenějším typem obchodu se od druhé poloviny 19. století stalo hokynářství, které nabízelo veškeré potřeby pro domácnost. Postupně se ze skromných krámků stávaly modernější obchody s pulty, vystaveným zbožím, váhami a pokladnami.⁹⁵ Obchodníci nabízeli své zboží nejčastěji v přízemí vlastních domů. Významnou úlohu hrály dodnes stojící masné krámy ve Smetanově ulici. Zejména v letních měsících se kolem nich šířil hmyz a zápach, ale přestože nenabízely vhodné hygienické podmínky, byly hojně navštěvované. Naproti nim bývala do roku 1900 zděná kůlna bez oken, v níž se zvířata porážela. V letech 1898 – 1899 pak postavili Rokycanští jatka za městem v dnešní Plzeňské ulici, a kůlna se tedy přestala využívat.⁹⁶

⁹⁰LENDEROVÁ, M. *Dějiny každodennosti "dlouhého" 19. století I. díl*, s. 30.

⁹¹Tamtéž, s. 31.

⁹²HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy III*, s. 13.

⁹³*Město Rokycany a okres*. 1. vyd. Praha : V. Horký, 1938, s. 58-61.

⁹⁴LENDEROVÁ, M. *Z dějin české každodennosti*, s. 19.

⁹⁵LENDEROVÁ, M. *Dějiny každodennosti "dlouhého" 19. století I. díl*, s. 43.

⁹⁶HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy III*, s. 9. Viz také SOKA Rokycany, *Kronika města II. 1836-1907*, s. 213.

V polovině 19. století se urychlila specializace jednotlivých obchodů. Ty, které se orientovaly na zámožnější klientelu, jako například uzenářství, kloboučnictví, klenotnictví, hodinářství a kožešnictví, sídlily výhradně v centru města. Chudší obyvatelstvo využívalo kramářství, tedy obchodů s opotřeбенým zbožím.⁹⁷

Rokycany poskytovaly poměrně široké nákupní možnosti. Vedle několika koloniálů zde vznikaly obchody s galanterním zbožím, s obilím, rozšířil se prodej mýdla, vosku, papírnictví, a dokonce obchod s pohřebními potřebami.⁹⁸ Kupci mohli odebírat zboží z velkoobchodu Josefa Stadlera, a tak se vyhnout samostatnému dovozu.⁹⁹

Podle sčítání obyvatel z roku 1851 existovalo v Rokycanech pět obchodů s koloniálním zbožím. Jeden z nich provozovali manželé Urválkovi v domě č. 83, tedy v budově dnešní knihovny. V roce 1874 v domě č. 8 otevřel koloniál František Folta. Prodávalo se tu v létě od pěti hodin, v zimě od šesti hodin ráno do deseti hodin do večera, dokonce i v neděli.¹⁰⁰ Další koloniál otevřel na konci století Josef Partiš v domě č. 87.¹⁰¹

Na tehdejší dobu široký sortiment nabízel Antonín Schnabel, majitel koloniálního obchodu v domě č. 15 (dnešní bufet Korunka). Zboží objednával v rakouském přístavu Terst, odkud bylo po železnici převáženo do Českých Budějovic a do Prahy. Následně odtud do Rokycan přijížděly plně naložené formanské vozy s kořením, rýží a kávou. Známkou luxusu bylo víno dovezené z Rakouska a Itálie. Do Schnabelova obchodu chodili nakupovat nejbohatší rokycanští měšťané.¹⁰² Neobvyklé pochoutky se daly v závěru století obstarat i v lahůdkářství Jana Anichobera v domě č. 36.¹⁰³ Lahůdkáři nabízeli například exotické ovoce, zeleninu, salámy nebo rybí speciality.¹⁰⁴

V domě č. 7 provozoval okolo roku 1870 řeznictví a výčep piva J. Nesnídal. Od roku 1888 od něj živnost převzal Václav Šůla, který později celý dům koupil. Vedle tohoto řeznictví

⁹⁷ LENDEROVÁ, M. *Z dějin české každodennosti*, s. 28-29.

⁹⁸ HOFMAN, Karel. *Rokycany : Dvacet pět pohledů do historie města 1110-1986*. 1. vyd. Rokycany : Hofman, 1991, s. 45.

⁹⁹ HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy I*, s. 56.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 29.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 42-43.

¹⁰² HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy II*, s. 28.

¹⁰³ HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy III*, s. 24.

¹⁰⁴ VOŠAHLÍKOVÁ, P. *Jak se žilo za časů Františka Josefa I.*, s. 121.

si zřídil Ladislav Matias hodinářství.¹⁰⁵ Druhou takovouto dílnu vlastnil v místech dnešní ulice Na Pátku zlatník a hodinář Zrzavecký.¹⁰⁶

Podle vzpomínek Miroslava Sedláka provozovala na konci 19. století měšťanka Bechrová před radnicí jednoduchý hokynářský stánek.¹⁰⁷ V domě č. 99 si roku 1893 otevřel uzenářský závod Emanuel Zápotočný.¹⁰⁸

V domě č. 104 byl cukrářský a perníkářský závod Františka Kautského.¹⁰⁹ V domě č. 128 bylo od osmdesátých let v provozu krupařství, to se časem změnilo na koloniální obchod, dále zde měl svůj krámk hodinář a zlatník František Jeníček a v patře ordinoval MUDr. Václav Bartoš.¹¹⁰

Město bylo každodenně zásobováno čerstvým mlékem, které dovozci vykupovali od hospodářů a dopravovali jej k zákazníkům v dřevěných putnách a hliněných džbánech, výjimečně v plechových konvích. V pět hodin ráno se otevíraly městské brány a už o šesté chodili zákazníci pro mléko.¹¹¹ Pouliční obchod nepodléhal žádné hygienické kontrole, přesto si získal důvěru hospodyň. Podle vzpomínek Jana Mikoláška například odkupovala přímo od pěstitelů v devadesátých letech 19. století asi pětadesátiletá vdova Anna Holá zeleninu a poté ji prodávala rokycanským hospodyním.¹¹²

Mléko, maso a zeleninu nakupovaly hospodyně většinou denně, zásoby ve spížích tvořily pouze trvanlivé potraviny. Nejdůležitějším produktem byla i v 19. století mouka.¹¹³ Lidé kupovali jen nezbytné hygienické potřeby, jako je mýdlo a jemný písek na mytí nádobí. Louh na praní prádla se vyráběl podomácku z popela. Také mýdlo si mohla hospodyně vyrábět svépomocí ze zvířecího loje¹¹⁴ nebo ho zakoupit u mydlářů. Domy č. 70 a č. 71 například vlastnil v první polovině 19. století mydlář Jan Höfner.¹¹⁵ V domě č. 106, kterým končilo vlastní centrum a začínalo předměstí Pátek, fungovalo od roku 1884 mydlářství

¹⁰⁵HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy I*, s. 28.

¹⁰⁶HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy V*, s. 9.

¹⁰⁷SEDLÁK, Miroslav. Život ve starých Rokycanech. *Rokycansko*. 14. července 1994, č. 28, s. 3.

¹⁰⁸HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy II*, s. 6.

¹⁰⁹Tamtéž, s. 11.

¹¹⁰HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy I*, s. 60.

¹¹¹NOVÁK, P. *Dějiny hmotné kultury a každodennosti*, s. 60.

¹¹²MIKOLÁŠEK, Jan. *Vzpomínky přírodního léčitele*. 1. vyd. Hradec Králové : Kruh, 1991, s. 22-23.

¹¹³Cena zboží ve druhé polovině 19. století: bochník chleba 6 krejcarů, 1 kg hovězího masa 24 krejcarů, 1 kg vyškvařeného sádla 66 krejcarů, 100 kg brambor 1 zlatý 60 krejcarů. LENDEROVÁ, M. *Dějiny každodennosti "dlouhého" 19. století I. díl*, s. 46-47.

¹¹⁴HANSGIRGOVÁ, F. *Hospodyně našeho věku*, s. 165.

¹¹⁵PURGHART, F. *Za zmizelými ulicemi a domy v Rokycanech*, s. 29.

Jana Houšky.¹¹⁶ Další mydlářská dílna stála na rozhraní dnešního Masarykova a Malého náměstí v domě č. 125 (dnes je v přízemí trafika a prodejna tabákových výrobků).¹¹⁷ V domě č. 98 na dnešním Malém náměstí provozoval Luděk Margold od roku 1885 drogerii. Právě tento dům měl jako první v Rokycanech výklad. V roce 1898 zde začal ordinovat MUDr. Václav Jirman.¹¹⁸

U spotřebního zboží rozhodovala o koupi především jeho trvanlivost, nikoli módní vzhled. Boty, nábytek i oblečení se kupovaly téměř na celý život, musely vydržet desetiletí. Podobné to bylo s ložním prádlem, které dostávala nevěsta jako výbavu. Nábytek si měšťané nechávali vyrobiť u mistrů truhlářů na zakázku. V domě č. 20/II stojícím u mostu přes Padtr'ský potok provozoval okolo roku 1880 truhlářství Josef Režný. Po něm převzal živnost Karel Režný, který navíc obohatil sortiment o výrobu rakví.¹¹⁹ Truhlářství a provaznictví si v devadesátých letech otevřela v domě č. 23/II také Marie Zachardová.¹²⁰

Rokycanští měšťané měli možnost nechat si ušít obuv nebo ošacení hned u několika výrobců. Například v domě č. 80, jehož majitelem byl od roku 1860 Antonín Brejcha, bratr starosty Josefa Brejchy, si pronajímal dílnu obuvník Jan Zikmund.¹²¹ Dům č. 58 v blízkosti dnešní Smetanovy ulice vlastnil od roku 1874 obuvník Antonín Vavroušek.¹²² Kolem roku 1895 provozovali v domě č. 196 u kostela krejčovskou dílnu bratři Bauerové.¹²³ V rohovém domě č. 93 na dnešním Masarykově náměstí si roku 1873 otevřel krejčovský závod také Václav Šach.¹²⁴ V domě č. 13 na místě dnešního Úřadu práce provozoval svoji živnost na počátku 19. století krejčí Rudolf Jakub, který pak předal dílnu svému zeti Ignáci Zachardovi, rovněž krejčímu. Jak již bylo zmíněno výše, roku 1891 odkoupil tuto nemovitost poštovní Ludvík Poppy a přestěhoval sem poštu z č. 123 na Malém náměstí.¹²⁵

V přízemí tzv. Dumetovského domu č. 88 se nacházel papírnický krám a knihařství rodiny Kraftových. Poté roku 1896 odkoupil tuto nemovitost Emil Veselý a otevřel si zde obchod s vydělanými kůžemi.¹²⁶

¹¹⁶ HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy II*, s. 15.

¹¹⁷ HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy I*, s. 57.

¹¹⁸ HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy II*, s. 6.

¹¹⁹ HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy V*, s. 12.

¹²⁰ Tamtéž, s. 13.

¹²¹ HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy I*, s. 40.

¹²² HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy III*, s. 27.

¹²³ HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy I*, s. 50.

¹²⁴ Tamtéž, s. 54.

¹²⁵ HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy III*, s. 39.

¹²⁶ HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy I*, s. 52.

Dům č. 122, který je dnes státem evidovanou památkou, patřil soukenické rodině Hejrovských. Na konci 19. století byl prodán Václavu Jakobemu, ten zde zřídil prodejnu koženého zboží, sedlařství a čalounictví.¹²⁷

Dům č. 25 na rohu ulice Míru a Komenského vlastnil od roku 1819 Jan Kafka, mistr plátenický. Dům měl v patře tři pokoje, kuchyni, dva kvelby¹²⁸ a předsíň, v přízemí tři pokoje, dvě komory, kuchyni, tři kvelby, pod zemí čtyři prostorné sklepy, venku dvě stáje, stodolu a zahradu. Jelikož tento dům zasahoval do silnice, město jej roku 1840 odkoupilo a zbouralo. Na jeho místě byla vystavěna užší stavba, kde na konci 19. století vznikl hostinec Na Plzeňce.¹²⁹

V domě č. 3 na náměstí provozoval na konci 19. století František Poláček klempířství a jeho žena obchod s nádobím.¹³⁰ V domě č. 6 zřídil Josef Hlavsa roku 1877 prodejnu kůží a jeho manželka Juliána kupecký krámk.¹³¹ V domě č. 94 prodávali manželé Karel a Marie Vavrouškovi od roku 1850 oves. Dům č. 95 vlastnili Josef a Kateřina Gottfriedovi, kteří zde měli hostinec.¹³² Dům č. 129 odkoupil roku 1876 Jordán Rozum, kupec a majitel zámečnické dílny. Rozum provozoval koloniál v Rokycanech už od roku 1851.¹³³ Dům č. 50 v dnešní ulici V Brance koupili roku 1884 Jan a Anna Páníkoví. Ve dvoře si Jan Páník zařídil klempířství a v domě poskytl rodině Cinkově místnost k otevření hokynářství.¹³⁴ Roku 1887 zdědil dům č. 40 na rohu dnešní Gottliebovy ulice Václav Davídek, který si zde zřídil kovárnu.¹³⁵ Mezi tímto domem a dnešní mateřskou školou stávala Saská brána, oddělující centrum města od předměstí Kamení.¹³⁶ Další kovárna stávala na konci století naproti hostinci Železná.¹³⁷

V domě č. 63 na rohu Smetanovy ulice měl v devadesátých letech 19. století Josef Karel nejstarší strojnickou a zámečnickou dílnu v Rokycanech.¹³⁸ Domek č. 113/II v blízkosti dnešního gymnázia vlastnil okolo roku 1868 kolář Matěj Weingartl.¹³⁹ V domě č. 138

¹²⁷ HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy II*, s. 24.

¹²⁸ Kvelb je klenutá místnost či obchod.

¹²⁹ HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy II*, s. 46.

¹³⁰ HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy I*, s. 20.

¹³¹ Tamtéž, s. 26.

¹³² Tamtéž, s. 55.

¹³³ Tamtéž, s. 60.

¹³⁴ HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy III*, s. 13.

¹³⁵ Tamtéž, s. 19.

¹³⁶ Tamtéž, s. 20.

¹³⁷ HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy V*, s. 34.

¹³⁸ Tamtéž, s. 26.

¹³⁹ Tamtéž, s. 41.

bývaly už od roku 1530 chlební krámce, ovšem při požáru roku 1784 byly zničeny. Dům vystavený na jejich místě vlastnil od roku 1877 Jan Klauber a jeho žena Anna, kteří zde otevřeli obchod se střížným zbožím.¹⁴⁰ Další obchod se stejným sortimentem byl v domě č. 124 a od roku 1875 jej vlastnil Matěj Leitner, současně majitel hotelu Český dvůr.¹⁴¹

3.4.2 Trhy

Důležitým centrem obchodu byly již od středověku trhy. Vedle jarmarků, které nabízely luxusní, méně obvyklé zboží, se konaly pravidelné týdenní trhy nabízející možnost běžného nákupu. Výroční trhy neboli jarmarky probíhaly v pevných termínech určených podle církevních svátků a trvaly zpravidla několik dní. Zatímco na jarmarcích se daly koupit hlavně řemeslnické výrobky, na týdenních trzích se nabízely spíše zemědělské produkty, tedy například vejce, máslo, tvaroh, drůbež a maso.¹⁴² V Rokycanech se pravidelné trhy konaly do osmdesátých let 19. století pouze v pondělí, od roku 1882 i každý pátek. Od doby Marie Terezie mohli Rokycanští pořádat čtyři výroční jarmarky, císař Ferdinand I. povolil ještě pátý.¹⁴³ V místě, kde dnes stojí zimní stadion, se odbyvaly týdenní dobytčí trhy.¹⁴⁴

4. STRAVOVÁNÍ

V Rokycanech se nevařil žádný regionální pokrm, zvláštnosti však najdeme v západočeských názvech jídel, především těch z brambor. Například plzeňský název vošouch představuje smažený bramborák a hluchec kynutou buchtu z nastrouhaných brambor a česneku.¹⁴⁵

Stravování lidí v 19. století se odráželo od možností zásobování. V zimě bylo k dispozici jen to, co se uschovalo z podzimní úrody. Do objevení apertace¹⁴⁶ zůstávalo skladování a uchování potravin problémem, proto se využívalo uzení, solení, ukládání do koření nebo

¹⁴⁰ HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy I*, s. 47.

¹⁴¹ HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy II*, s. 26.

¹⁴² NOVÁK, P. *Dějiny hmotné kultury a každodennosti*, s. 61.

¹⁴³ První jarmark se konal třetí neděli po Velikonocích (mezi 11. dubna a 16. května), druhý v den sv. Anny (26. července), třetí v den sv. Michala (29. září), čtvrtý v den sv. Ondřeje (30. listopadu) a pátý poslední týden před Vánoce. HOFMAN, K. *Rokycany : Dvacet pět pohledů do historie města*, s. 44.

¹⁴⁴ CIRONIS, P. *Rokycanský uličník*, s. 32.

¹⁴⁵ Výpověď p. Marie Šafandové z 10. ledna 2014 v Plzni. Záznam výpovědi v osobním archivu autorky.

¹⁴⁶ Při apertaci se potraviny zahřály na sto stupňů a poté vzduchotěsně uzavřely do skleněných nádob s korkovou zátkou.

sušení.¹⁴⁷ V průběhu 19. století se ustálila dodnes dodržovaná frekvence denních jídel a přibližná doba jejich konzumace – ráno, poledne a večer. Velmi dlouho se v Čechách snídala polévka, teprve v 19. století se začal ráno konzumovat chléb a káva.¹⁴⁸ Zatímco obědy se skládaly z několika chodů, večere se obvykle odbývala – často se jedl jen chléb nebo zbytky od oběda.¹⁴⁹

Nejvíce byly v jídelníčku zastoupeny obilniny, většinou v podobě kaší nebo chleba. Tmavý chléb jedli chudí lidé, bílý ti bohatší. Jelikož byl chléb považován za boží dar, jeho pečení i konzumaci doprovázelo mnoho rituálů a přísloví. Hospodyně pekla obvykle pouze jednou za dva až tři týdny, chléb se tedy konzumoval většinou už ztvrdlý.¹⁵⁰

Hojně se jedla také zelenina a ovoce, v Čechách hlavně zelí a mrkev, jablka, hrušky a švestky. Dnes typické české jídlo vepřová pečeně s knedlíkem a zelím nebylo ještě v průběhu 19. století známé. Knedlíky se však na stole objevovaly už od 17. století.¹⁵¹

Od konce 18. století se ve střední Evropě rozšířilo pěstování brambor, které byly méně náročné než obilniny. Bramborům stačila horší půda, odpadalo pracné zpracování obilí a navíc měly všestranné využití. Přípravovala se z nich pálenka, škrob, pudr na vlasy, bezpočet pokrmů i krmivo pro dobytek. Právě brambory uchránily spodní vrstvy před hladomory.¹⁵² Své místo v jídelníčku měly také sladkosti, konzumovala se zmrzlina,¹⁵³ piškoty i dorty.¹⁵⁴ Na Plzeňsku se připravovaly koláče s tvarohem, švestkami nebo s mákem. Ke skromným pokrmům vařeným v této oblasti patřil machout či oukrop.¹⁵⁵

Maso se jedlo méně často, v nižších vrstvách patřilo ke svátečním pokrmům. Častěji se konzumovalo na vesnici, kde se chovala hospodářská zvířata, a v bohatých rodinách. Nejčastěji se připravovalo hovězí maso, z něhož se uvařila polévka a omáčka.¹⁵⁶ Ryby byly postním jídlem, drůbež se na stole objevovala spíše ve sváteční dny. V době nedostatku lidé konzumovali například jetel, pupeny stromů či šťovík, z něhož se připravovala

¹⁴⁷ LENDEROVÁ, M. *Z dějin české každodennosti*, s. 119.

¹⁴⁸ POLÁKOVÁ, Zdena. *Víš, co jíš, aneb co a jak se dříve jedlo*. 1. vyd. Brno : Moravské zemské muzeum, 2001, s. 15.

¹⁴⁹ BERANOVÁ, M. *Tradiční české kuchařky*, s. 26.

¹⁵⁰ LENDEROVÁ, M. *Z dějin české každodennosti*, s. 120, 126.

¹⁵¹ BERANOVÁ, M. *Tradiční české kuchařky*, s. 33.

¹⁵² STRNADOVÁ, Dana. V hlavní roli brambory. *Alchymie v kuchyni*. 2010, č. 44, s. 110-118. Viz také LENDEROVÁ, M. *Z dějin české každodennosti*, s. 122.

¹⁵³ VÁVROVÁ, K. *Pražská kuchařka*, s. 350.

¹⁵⁴ BERANOVÁ, M. *Tradiční české kuchařky*, s. 62-67.

¹⁵⁵ Machout byl pokrm z krup a hrachu, oukrop polévka se smaženou cibulí a česnekem. KOZÁK, Mař. Lidová jídla na Plzeňsku. *Český lid*. 1897, roč. VI., s. 477-478.

¹⁵⁶ RETTIGOVÁ, M. D. *Domácí kuchařka*, s. 35-44.

polévka i omáčka. Obvyklé byly dokonce pokrmy z psího, kočičího, ptačího nebo žabího masa.¹⁵⁷ Nezastupitelné místo v jídelníčku měly pochopitelně i mléčné výrobky, jako podmáslí, tvaroh a sýry.¹⁵⁸

4.1 Pití

Lidé pili nejčastěji vodu, často zdravotně závadnou, dále pivo, víno, pálenky či mošt.¹⁵⁹ Pražská kuchařka také obsahuje mnoho receptů na domácí limonády z ovocné šťávy, vody a cukru.¹⁶⁰ Batolatům trpícím nechutenstvím se běžně podávalo pivo či víno, pro lepší spánek se jim namáčel cumel do kořalky, případně do odvaru z makovic.¹⁶¹ Pití čaje nebylo na rozdíl od kávy a čokolády na počátku století zatím obvyklé.¹⁶²

4.2 Rizika stravování

Problémem novověkého stravování zůstávala podvýživa, zanedbávaná hygiena v kuchyni a konzumace zkažených potravin. Podvýživa ohrožovala hlavně ženy, a to i ve středních vrstvách, jelikož jako první dostával najíst muž, po něm synové a naposledy matka s dcerami.¹⁶³ Lékaři i autoři kuchařských knih podněcovali v obyvatelstvu vědomí důležitosti pestré a vyvážené stravy, jídelníček většiny lidí byl přesto založen hlavně na škrobech, hojnosti tuku a moučných jídlech.¹⁶⁴

4.3 Hostince

Podle počtu zájmových spolků a fungujících podniků žili rokycanští měšťané bohatým společenským životem. S tím souvisel i poměrně vysoký počet hostinců ve městě. V roce 1870 existovalo v Rokycanech dvacet devět hostinců, dva výčepy, dvě vinárny a dvě kavárny. Podniky byly neformálně rozděleny podle společenského postavení lidí, kteří je navštěvovali.¹⁶⁵

¹⁵⁷ ZÍBRT, Čeněk. *Česká kuchyně za dob nedostatku před sto lety*. 1. vyd. Praha : A. Neubert, 1917. Recepty na různou úpravu žabího masa obsahuje i *Pražská kuchařka* (například zadělávaná žabí stehýnka či žábí s omáčkou z vína). VÁVROVÁ, K. *Pražská kuchařka*, s. 277.

¹⁵⁸ ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, M. *Česká strava lidová*, s. 131.

¹⁵⁹ LENDEROVÁ, M. *Z dějin české každodennosti*, s. 125.

¹⁶⁰ VÁVROVÁ, K. *Pražská kuchařka*, s. 407.

¹⁶¹ LENDEROVÁ, M. *Z dějin české každodennosti*, s. 126.

¹⁶² BERANOVÁ, M. *Tradiční české kuchařky*, s. 68-72.

¹⁶³ LENDEROVÁ, M. *Z dějin české každodennosti*, s. 127.

¹⁶⁴ ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, M. *Česká strava lidová*, s. 231-322.

¹⁶⁵ BAUER, Jaroslav. Z historie hostinců a hotelů v Rokycanech. *Kulturní přehledy*. Listopad 1962, s. 19.

Například v domě č. 102 provozoval od roku 1867 Emanuel Šrámek vinárnu.¹⁶⁶ V domě č. 174 na rohu Jiráskovy a Palackého ulice, jenž byl majetkem rodiny Partišů, byla okolo roku 1870 otevřena kavárna Orfeum.¹⁶⁷

Dodnes prosperující hostinec Železná vznikl už v 16. století. V 19. století byl v držení rodiny Kellnerů, která poskytla prostory hostince k dispozici mnohým rokycanským spolkům.¹⁶⁸ Oblíbenými podniky byly dále hostince U Přemysla,¹⁶⁹ U Drdů,¹⁷⁰ U Břehovských,¹⁷¹ U Šilhánů,¹⁷² U České koruny¹⁷³ či hospoda Na Letné.¹⁷⁴

Podle popisu Adolfa Srba byly v roce 1896 v provozu například hostince U Černého orla, Český dvůr, U Černého koně,¹⁷⁵ hotel Libuše¹⁷⁶ a několik dalších zahradních restaurací.¹⁷⁷

Budova na místě dnešního hotelu Bílý lev patřila v 19. století bohaté rodině Kraftově, která zde provozovala zájezdní hostinec. V sedmdesátých letech prodali Kraftovi objekt Vojtěchovi a Anně Vostrých, proto se později říkalo zdejšímu hostinci U Vostrých.¹⁷⁸ Kraftovi vlastnili i hostinec v domě č. 120, později tyto prostory odkoupil krejčí Adolf Lederer, jenž tu měl zároveň se svojí dílnou obchod se střížním zbožím.¹⁷⁹

¹⁶⁶ HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy I*, s. 8.

¹⁶⁷ HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy III*, s. 41.

¹⁶⁸ HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy V*, s. 25.

¹⁶⁹ Hostinec U Přemysla sídlil v dnešní Gottliebově ulici v domě č. 44. Jeho majitelem byl v polovině století Josef Štorkán. HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy III*, s. 18.

¹⁷⁰ Hostinec U Drdů byl ve druhé polovině 19. století umístěn v domě č. 55. HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy III*, s. 29.

¹⁷¹ Hostinec U Břehovských se od roku 1870 nalézal v domě č. 21 na rozmezí ul. Míru a ul. Hradební. V přízemí býval pokoj, dílna, krám s kuchyní, 2 pokoje, kuchyně a kvelb. V patře bylo 5 pokojů, 2 kuchyně, 2 kvelby. Stropy v patře byly z rákosy. BOREK, David. Urbanistický a stavební vývoj ulice Míru, Rokycany, město v západních Čechách [online]. Aktualizace 6. 8. 2008. [cit. 2014-1-17]. Dostupné z <http://rokycanyhomepage.ic.cz/ulicemiru.htm>. Viz také HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy II*, s. 34.

¹⁷² Hostinec U Šilhánů se nacházel okolo roku 1870 v domě č. 46. HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy III*, s. 16.

¹⁷³ Na místě, kde je dnes parkoviště u zimního stadionu, stával hostinec U České koruny. Ve druhé polovině 19. století jej měl v pronájmu Vilém Morávek. HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy VI*, s. 24.

¹⁷⁴ V dnešní Litohlavské ulici v domě č. 89/III býval od roku 1897 hostinec Na Letné, jenž provozoval Antonín Hoříce. HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy VII*, s. 24.

¹⁷⁵ Hostinec U Černého koně stával na rohu ulice Míru a ulice Havlíčkovy. HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy II*, s. 55.

¹⁷⁶ Hotel Libuše stával okolo roku 1875 v místech dnešní Základní umělecké školy. Jeho majitelem byl Matěj Brejcha. HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy III*, s. 30. Viz také HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy IV*, s. 36.

¹⁷⁷ SRB, Adolf. *Královské svobodné město Rokycany : Popis města a jeho okolí*. 1. vyd. Praha : Městská rada v Rokycanech, 1896, s. 40.

¹⁷⁸ HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy II*, s. 16.

¹⁷⁹ Tamtéž, s. 23.

Naproti huti u dnešní Práchevny stával hostinec Pod Starou hutí (nápís na domě je dodnes dobře čitelný).¹⁸⁰ V domě č. 1/II tehdejšího Pražského předměstí býval okolo roku 1870 hostinec, kterému se říkalo Na Smíchově. Zároveň se tu provozovalo řeznictví.¹⁸¹

5. HYGIENA

5.1 Hygiena ve městech

Novověké ulice často připomínaly spíše stoku. Udržení čistoty uvnitř města bylo v té době téměř nemožné, jelikož většina obyvatel neměla přístup k nezávadné vodě a zatím neexistovala kanalizace.¹⁸² Například dnešní ulicí Mládežníků, ač byla částečně vydlážděná, protékala ještě v roce 1895 páchnoucí stružka, v níž se mísily kuchyňské splašky s močůvkou.¹⁸³ Výjimkou v Rokycanech byla nejrušnější ulice, která vedla od náměstí k hostinci Střelnice (dnešní ulice Míru). Té byla v tomto směru věnována mimořádná pozornost. Městská rada ji už roku 1831 přednostně opatřila veřejným osvětlením a o pět let později ji nechala nově vydláždít.¹⁸⁴

Města byla zásobována říční vodou, problémem zůstávala její kvalita. Dále většinu měst včetně Rokycan trápil všudypřítomný zápach, k němuž přispívalo i provozování řemesel, jako jirchářství či barvířství, při jejichž vykonávání byla navíc znečišťována říční voda. Také proto bývaly tyto dílny umístěny zpravidla za hradbami. Nevyhovující stav veřejné hygieny vedl často k rozšíření nakažlivých chorob, např. cholery¹⁸⁵ - viz kapitola Zdraví. Snesitelné hygienické podmínky se v českých městech objevují až na konci 19. století.

¹⁸⁰HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy VI*, s. 15.

¹⁸¹HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy V*, s. 10.

¹⁸² Kanalizace byla v Rokycanech postupně zaváděna v letech 1896 - 1906, ovšem jen v některých ulicích. Kompletní kanalizační síť existovala až v meziválečném období. SOkA archiv Rokycany, Kronika města II. 1836-1907, s. 212.

¹⁸³HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy V*, s. 50.

¹⁸⁴HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy II*, s. 27.

¹⁸⁵ SMITH, V. *Dějiny čistoty a osobní hygieny*, s. 294.

5.2 Osobní hygiena

Celé 19. století byly největší překážkou v pravidelných koupelích technické nedostatky a námaha, která byla s přípravou důkladné očisty spojená. Koupelny s vanami začaly ojediněle přibývat až ve druhé polovině 19. století, jelikož byly vázány na zavedení kanalizace, běžnou součástí bydlení byla koupelna až mezi válkami.¹⁸⁶

Většinou se ke koupání používaly kádě či necky, ve kterých se také pralo prádlo. Zámožnější lidé si mohli dovolit docházet do veřejných lázní. Čistotní lidé se koupali zpravidla obden, v zimě kvůli strachu z nachlazení pouze dvakrát týdně. Důkladnější očista probíhala v sobotu.¹⁸⁷ Voda se musela nejprve ohřát ve velkých hrncích na vyvařování prádla, následně byla nalita do přenosné vany, v níž se ve stejné vodě vykoupala postupně celá rodina. Někdy se horká voda přinášela do bytu z pivovaru.¹⁸⁸ Jak uvádí rokycanský rodák lékař Duchoslav Panýrek,¹⁸⁹ většina lidí střední a nižší vrstvy odbývala každodenní hygienu umytím rukou a obličeje v přenosném umývadle v ložnici nebo v kuchyni. Dokonce nebylo výjimkou, že jeden ručník sloužil k utírání všem členům rodiny.¹⁹⁰ Dodržování hygieny nebránila jen nedostupnost vody, ale také přísná morálka, která považovala nahotu při koupeli za tabu. Ženy se proto myly v košilích, jež byly součástí nevěstiny výbavy.¹⁹¹ V době menstruace používaly ženy látkový polštářek, který si připevnily na spodní prádlo a pravidelně ho praly.¹⁹²

K zubní hygieně sloužila například suchá chlebová kůrka či vinný ocet, od konce 19. století byly již k dostání zubní kartáčky a čistící prášky.¹⁹³ Ty se vyráběly z popela a sušené šalvěže.¹⁹⁴ Zubní pasta je vynálezem druhé poloviny 19. století, v Čechách se rozšířila ovšem až ve století 20. Od konce 19. století se již na českém trhu objevovaly reklamy na ústní vodu Odol.¹⁹⁵ Duchoslav Panýrek ve svém díle *Visity* odrazuje

¹⁸⁶VONDRUŠKA, Vlastimil. *Intimní historie : Od antiky po baroko*. 1. vyd. Brno : MOBA, 2007, s. 66.

¹⁸⁷LENDEROVÁ, M. *Z dějin české každodennosti*, s. 79.

¹⁸⁸VOŠAHLÍKOVÁ, P. *Jak se žilo za časů Františka Josefa I.*, s. 124. V roce 1875 stála putna horké vody donesené z pivovaru 4 krejcary. LENDEROVÁ, M. *Z dějin české každodennosti*, s. 34.

¹⁸⁹MUDr. Duchoslav Panýrek se narodil roku 1867 v Rokycanech. Stal se docentem nauky o první pomoci při České vysoké škole technické. Napsal mnoho odborných studií i popularizačních článků, např. *Visity*, *Zdravověda rolníka* či *Domácí lékař*. ŽÁN, Josef. Z galerie rokycanských lékařů. In : *Minulost Rokycanska* 7. Rokycany : Okresní archiv v Rokycanech, 1970, s. 26. Viz také CIRONIS, P. *Lidé, osoby a osobnosti Rokycanska*, s. 32.

¹⁹⁰PANÝREK, D. *Visity*, s. 108.

¹⁹¹LENDEROVÁ, M. *Z dějin české každodennosti*, s. 81.

¹⁹²SMITH, V. *Dějiny čistoty a osobní hygieny*, s. 246.

¹⁹³VĀTR, K. *O chrupu a jeho ošetřování*, s. 39-40.

¹⁹⁴HANSGIRGOVÁ, F. *Průvodce dívky a budoucí hospodyně*, s. 26.

¹⁹⁵LENDEROVÁ, M. *Dějiny každodennosti "dlouhého" 19. století I. díl*, s. 92.

od používání špendlíků a drátů a naopak doporučuje pravidelné vyplachování úst a používání dřevěných párátek.¹⁹⁶

Znakem luxusu byl i obyčejný suchý záchod, jelikož prostí lidé stále vykonávali potřebu na hnojišti či do odpadní jámy.¹⁹⁷ Splachovací záchod se prosadil až v souvislosti se zavedením kanalizace, do konce námi sledovaného období byl stále spíše výjimečný. Místo toaletního papíru se prozatím používal jakýkoli starý papír.¹⁹⁸ Skutečný toaletní papír byl zatím dostupný jen pro nejbohatší vrstvy.

5.3 Účes

V 19. století si muži udržovali krátký sestřih. Větší důraz byl ovšem kladen na vousy. Do poloviny století převládalo oholení do hladka, následně přišel do módy knír, bradka i plnovous, jak dokazují některé fotografie rokycanských měšťanů.¹⁹⁹ Muži již měli k dispozici holicí mýdlo, vodu po holení a břitvu, žiletka se objevila až na počátku 20. století.²⁰⁰ Ozdobou žen zůstaly dlouhé vlasy, kvůli nedostatku vody ovšem většinou nemyté, a tudíž mastné. Mastnota však nebyla na rozdíl od dnešní módy nežádoucí, naopak, ženy měly za to, že jsou jejich vlasy tak přitažlivější, venkovské dívky si je dokonce pomazávaly sádlem. Vlasy se pečlivě a dlouze kartáčovaly a přes noc je ženy ukrývaly pod čepečkem.²⁰¹ Krátké vlasy u žen byly zatím ostudným znamením, jelikož ostříháním se trestaly tulačky či poběhlice. Ke změně tohoto trendu dochází po první světové válce, kdy se krátký sestřih stal součástí módního sportovního vzhledu.

Roku 1865 si v domě č. 10 otevřel holičskou dílnu, nazývanou tehdy officina, Jan Baumgärtl. Jeho holičství se stalo oblíbeným shromaždištěm rokycanských měšťanů. Vedle stříhání vlasů nabízel Baumgärtl i trhání zubů.²⁰² Od roku 1880 provozoval v Rokycanech v domě č. 105 (dnes lékárna U Barborky) svoji živnost holič Vojtěch Světlík, po něm Jindřich Světlík.²⁰³

¹⁹⁶PANÝREK, D. *Visity*, s. 75.

¹⁹⁷LENDEROVÁ, M. *Z dějin české každodennosti*, s. 60.

¹⁹⁸VONDRUŠKA, V. *Intimní historie*, s. 225.

¹⁹⁹KYBALOVÁ, Ludmila. *Od empíru k druhému rokoku*. 1. vyd. Praha : Lidové noviny, 2004, s. 153.

²⁰⁰VONDRUŠKA, V. *Intimní historie*, s. 26.

²⁰¹HANSGIRGOVÁ, F. *Průvodce dívky a budoucí hospodyně*, s. 25.

²⁰²HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy I*, s. 33.

²⁰³HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy II*, s. 14.

5.4 Líčení

Ženy 19. století nevěnovaly péči o krásu příliš mnoho času. Mladé dívky byly dokonce varovány před dlouhým vysedáváním před zrcadlem a s tím spojenou marnivostí.²⁰⁴ Vedle vody používaly prostředky rostlinného i živočišného původu, například heřmánek, šalvěj, mléko, tvaroh nebo sádlo. Jako dekorativní kosmetika sloužila červená řepa a dřevěný uhel. Přehnané a výrazné líčení bylo atributem lehkých žen, proto se měšťanské dámy zkrášlovaly jen decentně, používaly pouze pleťové krémy, kolínskou vodu a pudr, výjimečně rtěnku.²⁰⁵

5.5 Lázně a koupání

Je doloženo, že v Rokycanech byly lázně už od 15. století. Původní budova stála v dnešní ulici U Spilky v blízkosti náměstí, v letech 1830 – 1833 však toto zařízení zaniklo.²⁰⁶ Ke zlepšení hygienických podmínek ve městě významně přispěla stavba nových lázní v letech 1896 – 1897 na Pražském předměstí v místech, kde stával mlýn Františka Krejčího. Návštěvníci mohli využít sedmáct parních van, parní komoru, bazén a čtyři sprchy. Pro bezchybný provoz tohoto zařízení byl ustanoven lázeňský. Jeho roční mzda činila přibližně dvanáct set korun, a navíc měl k dispozici byt. Přestože byly lázně hojně navštěvovány, nestaly se výdělečným podnikem a město je většinou dotovalo. Zastupitelstvo však cítilo jakousi povinnost občanům města tyto služby nadále poskytovat. Lázně byly přístupné i chudým lidem, pro něž bylo jeden den v týdnu zavedeno levné vstupné, pouhých dvacet haléřů. V ostatní dny stál vstup jednu korunu.²⁰⁷

V mlýnském náhonu v blízkosti mlýnu Korečnicku byly navíc okolo roku 1880 zřízeny letní říční lázně. Nádrž byla třicet metrů dlouhá, sedm metrů široká a jeden metr hluboká. Voda odtékala širokým splavem, který tu tvořil vodopád. Návštěvníci měli k dispozici dřevěný přístřešek rozdělený na jednoduché kabinky. Dvě oddělené kabiny měly sloužit pro zvlášť významné návštěvníky. Pláž tvořil jen úzký pruh mezi kabinkami a bazénem, vyložený dřevěnými chodníčky.²⁰⁸ Koupaliště bylo obehnáno vysokým prkenným plotem. Platil zde přísný plovárenský řád. Ten zakazoval společné koupání mužů a žen, stanovoval také

²⁰⁴ ZAPOVÁ, H. *Nezabudky*, s. 17-18.

²⁰⁵ LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu i k modlitbě : Žena v minulém století*. 1. vyd. Praha : Mladá fronta, 1999, s. 143. Viz také LENDEROVÁ M. *Z dějin české každodennosti*, s. 84-86.

²⁰⁶ HOFMAN, K. *Rokycany : Dvacet pět pohledů do historie města*, s. 15.

²⁰⁷ SOKA Rokycany, Kronika města II. 1836-1907, s. 212-213. Viz také Městské lázně v Rokycanech. *Hlas Rokycanska*. 4. 1. 1990, č. 1, nestr.

²⁰⁸ HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy VI*, s. 16.

vzhled ženského plaveckého úboru, který musel zakrývat tělo až do poloviny lýtek.²⁰⁹ Návštěvní hodiny byly určeny zvláště pro ženy, muže, děti a vojsko tak, aby se tyto skupiny u řeky nemísily.²¹⁰ Až na počátku první světové války se zde mohli koupat muži a ženy společně.²¹¹ Žáci měli na koupaliště vstup zdarma každý den mezi šestnáctou a sedmáctou hodinou.²¹² Rokycanští se ovšem koupali i v přírodě, k čemuž využívali například rybník v nedalekém Borku nebo Padrťský a Borecký potok.

5.6 Úklid domácnosti

Udržování čistoty v domácnosti 19. století bylo v mnoha ohledech složitější a pracnější než dnes, kdy máme k dispozici bezpočet přístrojů a dostatek teplé vody. Důkladnější úklid proto probíhal pouze v souvislosti s církevními svátky, tedy před Velikonocemi, posvícením, případně před poutí. V zimě se příliš neuklízelo kvůli chladu a časnému stmívání. Jedinými čistícími prostředky vedle vody, kterou se ovšem muselo šetřit, byl písek a přeslička k mytí nádobí.²¹³ Mladým dívkám byla vštěpována myšlenka, že udržovaná čistá domácnost je vizitkou správné hospodyně.²¹⁴

5.7 Praní prádla

Omezené technické možnosti znesnadňovaly také praní prádla. Ve většině domácností se pralo podle potřeby několikrát v měsíci, obvykle v pondělí.²¹⁵ Hospodyně prádlo den předem namáčely v roztoku amoniaku, vody a mýdla, poté ho vyvářely v kotli či prádelním hrnci. Následovalo modření, škrobení a máchání. Bělení, tzv. plajchování, probíhalo na trávníku a sušení venku či na půdě. Po vyprání následovalo namáhavé žehlení. Pro větší kusy textilu se využíval mechanický mandl. Ruční žehličky byly buď nahřívány dřevěným uhlím, nebo se rozpalovaly na sporácích. Elektrická žehlička byla patentována až roku 1880. Do vyžehleného prádla se kvůli vůni přidávala levandule, mateřídouška nebo mýdlo.²¹⁶

²⁰⁹ HOFMAN, K. *Rokycany : Dvacet pět pohledů do historie města*, s. 15-16.

²¹⁰ SOKA Rokycany, *Kronika města II. 1836-1907*, s. 213.

²¹¹ Historie koupání v Rokycanech. *Kulturní přehledy*. Říjen 1960, s. 7.

²¹² SOKA Rokycany, *Kronika obecné školy I. 1845 – 1900*, s. 399.

²¹³ LENDEROVÁ, M. *Z dějin české každodennosti*, s. 86.

²¹⁴ RETTIGOVÁ, M. D. *Mladá hospodyňka v domácnosti, jak sobě počínati má*, s. 16.

²¹⁵ VOŠAHLÍKOVÁ, P. *Jak se žilo za časů Františka Josefa I.*, s. 123.

²¹⁶ LENDEROVÁ, M. *Z dějin české každodennosti*, s. 89. Viz také RETTIGOVÁ, M. D. *Mladá hospodyňka v domácnosti, jak sobě počínati má*, s. 40-42.

5.8 Zásobování vodou

Jak již bylo naznačeno výše, většina obyvatel neměla přístup k nezávadné vodě a v Rokycanech prozatím chyběla kanalizace. Město sice bylo zásobováno říční vodou, ta ale neměla odpovídající kvalitu a donáška do bytu byla spojena se značnou námahou. Ve většině domácností obstarávala zásobování touto nezbytnou tekutinou hospodyně, jen ojediněle lidé využívali placených služeb.

Užitkovou vodu získávali obyvatelé Rokycan i z několika kašen napájených z rybníku Ježek. Do roku 1831 byly tyto kašny dřevěné, posléze kamenné. Podle vzpomínek Miroslava Sedláka chodily služebné pro pitnou vodu do Fitzovy studny.²¹⁷ V roce 1852 přibyla kašna na Malém náměstí a roku 1862 v Zahradní ulici.²¹⁸

Během let 1886 – 1906 došlo k vybudování pěti veřejných studen, které sloužily obyvatelům jako zdroj vody – na Svatojánském náměstí uvnitř města, v Puchmírově ulici na Pražském předměstí, v Mostecké ulici, v ulici Svatojánské a v ulici Madlonově.²¹⁹ V roce 1900 se sice objevila snaha získat nový vydatný a nezávadný zdroj pitné vody, vodovod tu byl ovšem zbudován až na počátku 20. století.²²⁰

6. ZDRAVÍ

Zdravotní stav většiny obyvatel v tomto období nebyl příliš dobrý, což dokazuje nízký průměrný věk, který byl v 19. století jen něco přes třicet let. Nižší vrstva rokycanských obyvatel žila trvale ve špatných hygienických podmínkách a byla ohrožena nakažlivými chorobami. Onemocněl-li jeden člen rodiny, ostatní s ním museli zůstat ve styku, jelikož často všichni obývali jen jednu místnost, a nebylo tudíž možné izolovat nemocného a zabránit nákaze. I přes zjevnou snahu a četné finanční sbírky se zatím nepodařilo založit v Rokycanech nemocnici.²²¹ V letech 1888 – 1903 představoval provizorní léčebné

²¹⁷SEDLÁK, Miroslav. Život ve starých Rokycanech. *Rokycansko*. 4. srpna 1994, č. 31, s. 3. Viz také O historii pitné a užitkové vody v Rokycanech. *Kulturní přehledy*. Červen 1960, s. 6. MUDr. Hořínek údajně chodil každý večer se džbánem k Fitzově studně pro čerstvou vodu. CHALOUPKA, Adolf. Dodatek ke galerii rokycanských lékařů. In : *Minulostí Rokycanska 10-11*. Rokycany : Okresní archiv v Rokycanech, 1972, s. 28-29.

²¹⁸TYTL, Antonín. *Rokycany, královské svobodné město : Místopisné vypsání se stručným podáním historickým*. 1. vyd. Plzeň : A. Tytl, 1890, s. 14. Rokycanská kronika uvádí, že kašna v Zahradní ulici vznikla roku 1864. SOkA Rokycany, Kronika města II. 1836-1907, s. 62.

²¹⁹Tamtéž, s. 213.

²²⁰JIRIČKA, Václav. *Klapající minulost : Historie mlýnů, hamrů a jiných vodních děl na Padrtském potoce a jeho okolí, stejně tak o lidech a jejich životních příbězích*. 1. vyd. Hostivice : Baron, 2011, s. 31-33.

²²¹SOkA Rokycany, Kronika města II. 1836-1907, s. 90.

zařízení jen chatrný domek mezi stodolami směrem k pivovaru.²²² V roce 1898 poskytoval pouze šest lůžek.²²³

Měšťané nevyužívali služeb lékaře často, raději se nechávali ošetřit u lazebníka, který prováděl některé drobné chirurgické úkony a přikládal pijavice, v jejichž blahodárný účinek se stále věřilo. Důležitým zdravotním personálem byla porodní bába, hlavní institucí špitál. Léčitelské služby poskytovali i jarmareční léčitelé a kořenářky. Ošetření chrupu bylo úkolem kováře, avšak spočívalo v pouhém vytržení bolavého zubu.²²⁴ Přestože studovaných lékařů v Čechách přibývalo, byl jich vzhledem k počtu obyvatel neustálý nedostatek. Pro mnoho lidí zůstávala zdravotní péče dlouho nedostupná. Z toho důvodu se v osmdesátých a devadesátých letech přistoupilo k organizovanému vytvoření sítě zdravotnických orgánů a rovnoměrnému rozmístění lékařů.²²⁵ Úsilí zlepšit zdravotní podmínky často naráželo na odpor nepoučeného obyvatelstva, které stále věřilo spíše domácí léčbě a kořenářkám, a lékaře volalo až v bezprostředním ohrožení života. Tato skepse pozvolna zmizela až v polovině století.²²⁶ Od roku 1888 se v souvislosti s uzákoněním povinného zdravotního a úrazového pojištění stala lékařská péče dostupnější pro širší vrstvy obyvatelstva.²²⁷

Rokycanské zastupitelstvo projevovalo trvalé úsilí zlepšit zdravotní podmínky ve městě a vyhnout se zákeřným epidemiím. V roce 1826 se v Rokycanech vyskytly pravé neštovice, roku 1832 pak sužovala obyvatele epidemie cholery.²²⁸ Tato nákaza, která trýznila obyvatele celých českých zemí především v letech 1831 – 1837,²²⁹ se objevovala

²²²HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy V*, s. 22.

²²³*Politický a školní okres Rokycanský : S mapou okresu a se dvěma vyobrazeními*. 1. vyd. Rokycany : Učitelstvo, 1898, s. 58.

²²⁴VĀTR, K. *O chrupu a jeho ošetřování*. Viz také LENDEROVÁ, M. *Z dějin české každodennosti*, s. 93.

²²⁵ SVOBODNÝ, Petr; HLAVÁČKOVÁ, Ludmila. *Dějiny lékařství v českých zemích*. 1. vyd. Praha : Triton, 2004, s. 131.

²²⁶ Tamtéž, s. 105.

²²⁷ Tamtéž, s. 128.

²²⁸ BOREK, David. Dějiny města v datech. Rokycany, město v západních Čechách [online]. Aktualizace 30. 6. 2009. [cit. 2013-10-14]. Dostupné z <http://rokycanyhomepage.ic.cz/dejinyvdatech1800-1900.htm>. Bakterie způsobující cholery se mohly ukrývat v nakažených potravinách, pitné vodě či výkalech. Nebezpečí nákazy proto souviselo hlavně s hygienickými podmínkami ve městě. Účinná léčba pomocí infuzí či antibiotik byla možná až ve 20. století. SCHOTT, H. *Kronika medicíny*, s. 272-273. Například epidemie cholery probíhající od listopadu 1854 do prosince 1855 si v českých zemích vyžádala 33 tisíc obětí. KÁRNÍKOVÁ, L. *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754-1914*, s. 131.

²²⁹ ŘÍHOVÁ, M. *Kapitoly z dějin lékařství*, s. 93.

v Rokycanech pravidelně, jak dokazuje například vyhláška purkmistra Gustava Haase o dodržování přísných hygienických pravidel během epidemie z roku 1871.²³⁰

V závěru 19. století byly podle kroniky obecné školy nejčastějšími nemocemi chřipka a osypky. V devadesátých letech už mohli být místní žáci díky vědeckému pokroku pravidelně očkováni.²³¹

6.1 Špitál

Přesný datum, kdy byl rokycanský špitál založen, neznáme. Určitě ovšem stál už v roce 1405, kdy je zmíněn v závěti vdovy po Janu Ohryzkovi.²³² Toto zařízení sloužilo původně jako útočiště pocestných, brzy se ale stalo domovem starých a chudých lidí, suplovalo tedy i úlohu chudobince. Finance na ošetřování pacientů získával špitál hlavně odkazy po zesnulých. Původní stavba o pouhých dvou místnostech bývala v místech dnešního hotelu Bílý lev u Pražské brány, měla kamenné zdi a dřevěnou střechu. V roce 1816 sídlilo toto charitativní zařízení v jednopatrovém domě č. 33 na Plzeňském předměstí v blízkosti hřbitova. Přízemí tvořily dvě velké světnice, kuchyň, čtyři komory a záchod, patro pak dvě velké a dvě malé světnice a dvě komory.²³³ Jedna místnost sloužila jako oddělení pro nemocné.²³⁴ V roce 1835 bylo ve špitálu ubytováno dvanáct pacientů, o něž pečoval lékař a dvě ošetřovatelky. Nemocní dostávali deset krejcarů ročně, ošacení a léky zdarma.²³⁵ Pokud trpěli nakažlivou chorobou, byli přemístěni do lazaretu pod Vršíčkem, který tu stál již od 17. století.²³⁶ Díky rozhodnutí purkmistra Hejrovského získal špitál právo vlastnit pozemky a mohl tím zvýšit svoje příjmy.²³⁷ V roce 1898 poskytoval chudobinec ubytování sedmi mužům a šesti ženám.²³⁸

²³⁰ Státní oblastní archiv Plzeň – Státní okresní archiv Rokycany, fond Vojta Josef. 1848 – 1899, nezpracováno.

²³¹ SOKA Rokycany, Kronika obecné školy I. 1845 – 1900, s. 279. První očkování proti neštovicím provedl anglický lékař Edward Jenner již na konci 18. století. KETTNER, Petr. *Léky, léčitelství a šarlatáni*. 1. vyd. Praha : Horizont, 1988, s. 118.

²³² SOKA Rokycany, Kronika města II. 1836-1907, s. 70.

²³³ HRACHOVÁ, Hana. Rokycanský špitál sv. Trojice. In : *Historická dílna 1*. Plzeň : Západočeská univerzita v Plzni, 2006, s. 62.

²³⁴ PURGHART, František. Dva dobročinné městské domy. In : *Minulostí Rokycanska*. Rokycany : Okresní archiv v Rokycanech, 1974, s. 72.

²³⁵ Historie zdravotnictví v Rokycanech. *Kulturní přehledy*. Prosinec 1960, s. 6.

²³⁶ HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy II*, s. 38-39.

²³⁷ SOKA Rokycany, Kronika města II. 1836-1907, s. 70.

²³⁸ *Politický a školní okres Rokycanský*, s. 261.

6.2 Lékaři

V první polovině století mohli nemocní v Rokycanech využívat služeb městského lékaře, praktického lékaře a úředního zubaře. Na počátku 19. století zdokonalil zdravotní péči ve městě Dr. František Šafařík, který zde už roku 1803 zavedl očkování proti neštovicím, zejména u dětí (chudým bylo poskytnuto zdarma). Spolu s ním působil v obci také ranhojič Johann Eichberger.²³⁹ Ten prováděl některé chirurgické zákroky a vedl porody. V roce 1843 je uváděn městský lékař Jan Chrištof.²⁴⁰ Ve druhé polovině století ordinoval v Rokycanech MUDr. Karel Brož.²⁴¹ Další lékař Antonín Kossler se musel vypořádat s epidemií tyfu ve městě.²⁴² Na konci 19. století došlo k závaznému ustanovení dvou obecních lékařů, kteří měli zároveň na starost rokycanské školy. MUDr. Václav Bartoš dohlížel na zdravotní stav žáků v chlapeckých školách, MUDr. Václav Jirman se staral o zdravé žákyň na dívčích školách. Oba lékaři navíc kontrolovali potraviny a léčili městské úředníky a jejich rodiny.²⁴³ V roce 1890 ordinovali v Rokycanech podle popisu Antonína Tytla dva městští a jeden praktický lékař.²⁴⁴ Zubař sem dlouhou dobu dojížděl z Plzně a ordinoval v hotelu U Černého koně, v případě potřeby prováděl drobné úkony i MUDr. Jirman.²⁴⁵

Na konci 19. století vedly porody podle obecní matriky porodní báby Antonie Čejková, Eva Jelínková a Marie Benetková.²⁴⁶ V roce 1898 ordinovali v Rokycanech také dva zvěrolékaři.²⁴⁷

Důležité změny v oblasti zdravotnictví proběhly až na konci 19. století. Významným mezníkem bylo zřízení kanalizace v letech 1896 – 1906. Další krok představovala snaha o zavedení vodovodu v letech 1898 – 1900. Záměr ovšem hatily technické potíže, do konce 19. století tedy nebyla otázka vodovodu vyřešena. V souvislosti s tím bylo odsunuto založení nemocnice na dobu, až bude zřízen městský vodovod.²⁴⁸

²³⁹CIRONIS, P. *Lidé, osoby a osobnosti Rokycanska*, s. 10.

²⁴⁰Tamtéž, s. 18.

²⁴¹MUDr. Karel Brož si vzal za manželku dceru purkmistra Hejrovského, jejich synem byl Ladislav Brož, pozdější purkmistr odpovědný za krach železáren. ŽÁN, J. *Z galerie rokycanských lékařů*, s. 25. Viz také CIRONIS, P. *Lidé, osoby a osobnosti Rokycanska*, s. 4. Viz také HRACHOVÁ, H. *Rokycany*, s. 130.

²⁴²Podle vzpomínek Adolfa Chaloupky MUDr. Kossler vyžadoval obvykle při domácí prohlídce pacientů občerstvení. CHALOUPKA, A. *Dodatek ke galerii rokycanských lékařů*, s. 28-29.

²⁴³SOKA Rokycany, Kronika města II. 1836-1907, s. 214.

²⁴⁴TYTL, A. *Rokycany, královské svobodné město*, s. 15.

²⁴⁵CHALOUPKA, A. *Dodatek ke galerii rokycanských lékařů*, s. 29-30.

²⁴⁶Státní oblastní archiv Plzeň, Matrika narozených 1894-1903 v Rokycanech. SM 4427, sign. 41.

²⁴⁷*Politický a školní okres Rokycanský*, s. 58.

²⁴⁸SOKA Rokycany, Kronika města II. 1836-1907, s. 212.

6.3 Lékárna

František Štorch, lékárník v Tachově, žádal o zřízení lékárny v Rokycanech už v roce 1790.²⁴⁹ Povolení získal o rok později, když zemská vláda uznala, že nejbližší lékárny jsou jen v Berouně, Příbrami a Plzni, a je tedy žádoucí, aby byla další založena v Rokycanech. Již po roce však František Štorch přenechal toto povolení svému synovi Aloisovi, který studoval na vídeňské univerzitě. Právě on otevřel v domě č. 103 na dnešním Malém náměstí lékárnu U Bílého čápa.²⁵⁰

Roku 1827 pak předal Alois Štorch lékárnu svému synovi Aloisovi Bohuslavu Štorchovi, který byl neobyčejně aktivní ve veřejném životě. Zasedal například v městské samosprávě, byl jednatelem dětské opatrovny, roku 1848 se stal předsedou spolku Slovánská lípa a angažoval se také v ochotnickém divadle. Vysoké dluhy ho donutily lékárnu prodat, a jejím majitelem se tak stal roku 1854 Ferdinand Alexandr Kubert.²⁵¹ Když roku 1888 zemřel, působil zde jako lékárník jeho syn Vladimír, ten ale po třech letech přesídlil do Prahy. Od roku 1891 tedy převzal rokycanskou lékárnu Karel Krčmář,²⁵² horlivý člen Sokola, Čtenářského a zábavního spolku Hálek i Hospodářského spolku.²⁵³

²⁴⁹V domě č. 105 na Malém náměstí je k vidění soukromá expozice PharmDr. Pavla Niebauera věnující se historii lékárenství.

O žádostech ke zřizování lékáren blíže BRONCOVÁ, Dagmar (ed.). *Historie farmacie v českých zemích*. 1. vyd. Praha : MILPO, 2003, s. 31.

²⁵⁰Štorch znamená v němčině čáp, proto dostala lékárna název U Bílého čápa. Fotografie dnešní podoby domu je součástí obrazové přílohy. *Rokycany : Historické a kulturní skizzy*, s. 17. Viz také CIRONIS, P. *Lidé, osoby a osobnosti Rokycanska*, s. 50.

²⁵¹**Ferdinand Alexandr Kubert** se narodil roku 1828 v Sušici, studoval v Německém / Havlíčkově Brodu, kde se seznámil s Karlem Havlíčkem Borovským a udržoval s ním dlouhodobě písemný kontakt. Kubert působil jako lékárník v Praze a Českých Budějovicích. Byl literárně činný, přispíval do odborných časopisů, a byl dokonce jmenován čestným členem Společnosti francouzských lékárníků. Roku 1879 byl zvolen předsedou grémia lékárníků Plzeňského kraje. V Rokycanech vykonával funkci školního dozorce, byl členem okresní školní rady a městského zastupitelstva. Zemřel v lednu 1888 v šedesáti letech na mrtvici. Jeho manželka Marie zemřela v roce 1885. Měli spolu tři děti, Jindřišku, Julia a Vladimíra, který převzal rokycanskou lékárnu po otci. Fotografie likéru připraveného F. A. Kubertem je součástí obrazové přílohy. Exponát je uložen v soukromé expozici PharmDr. Pavla Niebauera v Rokycanech. HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy I*, s. 10. Viz také CIRONIS, P. *Lidé, osoby a osobnosti Rokycanska*, s. 27.

²⁵²**Karel Krčmář** se narodil roku 1847 v Orlických Horách. Absolvoval studia v Praze, kde získal titul magistra farmacie. Do Rokycan se přistěhoval roku 1891 a zakoupil zde lékárnu U Bílého čápa. Působil v několika vlasteneckých spolcích. Jeho první manželka Aloisie zemřela roku 1901, s druhou manželkou Annou (nar. 1872) měl děti Miladu, Libuši a Vladimíra. Karel Krčmář zemřel roku 1909 v Praze, jeho pozůstatky byly ovšem převezeny do Rokycan a zde také pohřbeny. CIRONIS, P. *Lidé, osoby a osobnosti Rokycanska*, s. 26. Viz také HOFMAN, Karel. *Sto let Klubu českých turistů v Rokycanech*. 1. vyd. Rokycany : Klub českých turistů, 1996, s. 1-2.

²⁵³HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy II*, s. 9-11.

6.4 Stáří

Populace 19. století byla v porovnání s dnešním stavem velmi mladá, jak již bylo řečeno, v polovině století se lidé dožívali v průměru pouhých třiceti let.²⁵⁴ Staří lidé stáli obvykle na okraji společnosti. Pokud se dožili vysokého věku, mnozí prožili závěr svého života ve starobincích, chudobincích nebo chorobincích, v nichž nacházeli útočiště nevyлéčitelně nemocní.²⁵⁵ Řešení nabízely svépomocné spolky, které vyplácely peněžní dávky starým a invalidním osobám. Každá obec byla navíc podle domovského zákona z roku 1849 povinna postarat se o své nemohoucí příslušníky.²⁵⁶

6.5 Smrt

Kvůli nízkému průměrnému věku i kvůli vysoké dětské mortalitě byla smrt běžnou a takřka každodenní součástí života. S postupující sekularizací společnosti pozvolna ubývalo rituálů a pověr provázejících smrt.²⁵⁷ Některé zvyklosti ovšem přežily, jako například ryze pragmatické sepsání závěti, jež patřilo mezi morální povinnosti dobrého křesťana. Člověk umírající přirozenou smrtí nejčastěji skonal doma, pokud možno v lůžku, do kterého se narodil. Blízcí umírajícího se mu snažili v jeho trápení ulevit různými praktikami, například ho obraceli čelem k hřbitovu nebo ho kladli na slámu rozestlanou na podlaže. Nebožtík byl uložen do rakve a postel, na níž skonal, nesměla zůstat rozestlaná, aby se zemřelý nevrátil z onoho světa.²⁵⁸ Otevřené okno zaručovalo, že jeho duše odejde do nebe. Dobu od úmrtí do pohřbu, který se obvykle konal po třech dnech, se příbuzní nebožtíka báli vyhlížet v noci z okna, protože zemřelý údajně obcházel kolem domu. Ten, kdo by ho spatřil, by do roka také zemřel.²⁵⁹

Příčin smrti bylo vedle stáří hned několik, například závažné choroby, jako neštovice, tyfus, cholera a úplavice. Epidemie cholery probíhaly opakovaně, naposledy v letech 1872 – 1873, kdy už jim byla do jisté míry schopna čelit medicína. Další zákeřnou nemocí byla tuberkulóza, která postihovala hlavně chudinu.²⁶⁰ Smrt se nevyhýbala ani malým dětem.

²⁵⁴ LENDEROVÁ, M. *Z dějin české každodennosti*, s. 249.

²⁵⁵ SVOBODNÝ, Petr; HLAVÁČKOVÁ, Ludmila. Lékař a smrt. In : *Fenomén smrti v české kultuře 19. století : Sborník příspěvků z 20. symposia k problematice 19. století*. Praha : KLP, 2001, s. 387.

²⁵⁶ LENDEROVÁ, M. *Z dějin české každodennosti*, s. 251.

²⁵⁷ NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. 1. vyd. Praha : Vyšehrad, 2004.

²⁵⁸ LENDEROVÁ, M. *Z dějin české každodennosti*, s. 253.

²⁵⁹ DOMORÁZEK, František. Lidové zvyky, pověry a báje při úmrtí a pohřbu. *Český lid*. 1895, roč. IV., s. 242.

²⁶⁰ LENDEROVÁ, M. *Z dějin české každodennosti*, s. 255. Viz také MAUR, Eduard. Smrt ve světle demografické statistiky. In : *Fenomén smrti v české kultuře 19. století : Sborník příspěvků z 20. symposia k problematice 19. století*. Praha : KLP, 2001, s. 248-250.

Z tisíce novorozeňat jich umíralo do ukončení prvního roku života zhruba dvě stě až dvě stě padesát.²⁶¹

6.6 Hřbitov a pohřbívání

Přestože město zatím nedisponovalo fungující nemocnicí, zdravotní situace ve městě se od druhé poloviny století pomalu zlepšovala a úmrtnost klesala. V roce 1886 činila 2,62 %, o deset let později už jen 1,76 %. Roku 1896 také došlo k výstavbě úmrlčí komory a pitevny.²⁶² Z popudu purkmistra Josefa Brejchy byl dokonce zakoupen pohřební vůz.²⁶³

V sedmdesátých letech získala obec několik pozemků nutných k rozšíření hřbitova u sv. Trojice. C. k. místodržitelství ale zamítlo žádost představitelů města a doporučilo jim zbudování zcela nového hřbitova. Ladislav Brož se ovšem odmítl tomuto rozhodnutí podřídit a vymohl si povolení realizovat původní záměr, a to rozšíření stávajícího hřbitova.²⁶⁴ Židovský hřbitov stál, jak již bylo řečeno, v blízkosti dnešní nemocnice.

Pohřbívání mrtvých těl mělo za cíl rozloučit se s nebožtíkem a zajistit spasení jeho duše. Pohřeb žehem považovala katolická církev za nepřijatelný, jelikož oheň viděla jako synonymum pekla. Až do první světové války tak zůstaly kremace výjimkou.²⁶⁵ Zemřelé děti a svobodní se ukládali do modrých rakví, ženatí do černých, ovšem v závěru století se používaly i rakve bílé.²⁶⁶ Tradiční pohřební průvod doprovázel zemřelého na jeho poslední cestě. Černý smuteční oděv byl v 19. století již ustálený, někteří pozůstalí jej doplňovali dalšími atributy, například vdovy nosily bílý vyšívaný šátek.²⁶⁷

7. OBLÉKÁNÍ

Následování módních trendů se týkalo pouze lidí, kterým to dovolilo jejich materiální zabezpečení. Avšak ani oni neměnili oblečení příliš často, jelikož jednou z oceňovaných vlastností měšťanů byla šetrnost. Dívky z měšťanských rodin vedly jejich matky k tomu,

²⁶¹MAUR, E. *Smrt ve světle demografické statistiky*, s. 250.

²⁶²SOKA Rokycany, *Kronika města II. 1836-1907*, s. 212. Viz také BAUER, J. *Historie pohřbívání v Rokycanech*, s. 23.

²⁶³SOKA Rokycany, *Kronika města II. 1836-1907*, s. 220.

²⁶⁴Tamtéž, s. 78.

²⁶⁵LENDEROVÁ, M. *Z dějin české každodennosti*, s. 265-266. V Rokycanech byl první pohřeb žehem proveden údajně až roku 1965. BAUER, J. *Historie pohřbívání v Rokycanech*, s. 24.

²⁶⁶KOŠÁK, František. *Nemoc, smrt a pohřeb v pověrách, v pověstech a obyčejích lidu na Rokycansku. Český lid*. 1899, roč. VIII., s. 195.

²⁶⁷NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 230.

aby si uměly šatstvo samy ušít.²⁶⁸ V nižších vrstvách se jedno ošacení nosilo prakticky celý dospělý život. Většina žen vlastnila dvoje šaty, jedny pro běžné nošení, druhé sváteční. Často šlo o obarvené svatební šaty, ve kterých byla jejich majitelka, pokud nezměnila tělesné proporce, i pochována.²⁶⁹ Nižší vrstvy byly většinou odkázány na vetešnictví či zděděné a darované oděvy. V polovině století se v souvislosti s používáním šicího stroje, o jehož prosazení se v Čechách zasloužil Vojtěch Náprstek, začala pozvolna rozvíjet konfekce.²⁷⁰ Móda se měnila v mnohem delších cyklech, než jak je tomu dnes, většinou po deseti letech. Počátek století ovládl empírový stříh – šaty opásané pod prsy se splývavou sukní končící nad kotníky, doplněné kloboukem uvázaným pod bradou.²⁷¹

Polovina 19. století souvisela s návratem krinolíny, jejíž objem udržovaly naškrobené spodničky a obruče z ocelového drátu. Horní část těla zakrýval korzet a krátký kabátek.²⁷² Široká sukně si vynutila zrod nového typu obuvi s pevnějším šněrováním sahajícím nad kotník.²⁷³ I v následujících letech vítězila móda nad pohodlností, jelikož korzet byl pořád nezbytnou součástí ženského šatníku, přestože přinášel zdravotní komplikace a deformaci těla.

Od šedesátých let byla symbolem dámské módy vycpávka zvaná turnýra, česky honzík, která se přivazovala zezadu k pasu a uměle vytvářela vypouklinu z bohatě našasené látky.²⁷⁴ Až období secese v závěru století přineslo zjednodušení ženského oděvu, upustilo se od nepřirozených vycpávek a těsného sešněrování. Dámy si oblíbily pastelové tóny a květinové ozdoby, kterými si zdobily šaty i klobouky.²⁷⁵

Dámské spodní prádlo našlo uplatnění až v první polovině 19. století a ještě dlouho zůstalo známkou luxusu. Kalhotky se nejdříve prosadily u mladých děvčat, která nosila kratší sukně a také byla pohyblivější než dospělé ženy. Dříve než spodní kalhotky byly dostupné spodní košile, a to i mezi chudinou.²⁷⁶ Spodní prádlo sahající až ke kolenům se do ženského šatníku dostalo díky nátlaku lékařů, kteří varovali před následky nastuzení.²⁷⁷

²⁶⁸ KYBALOVÁ, L. *Od empíru k druhému rokoku*, s. 35.

²⁶⁹ LENDEROVÁ, M. *K hříchu i k modlitbě*, s. 157.

²⁷⁰ LENDEROVÁ, M. *Z dějin české každodennosti*, s. 112.

²⁷¹ UCHALOVÁ, E. *Česká móda pro salon i promenádu*, s. 36.

²⁷² SKARLANTOVÁ, Jana. *Od fíkového listu k džínům*. 1. vyd. Praha : Grada, 1999, s. 135-136.

²⁷³ KYBALOVÁ, L. *Od empíru k druhému rokoku*, s. 184.

²⁷⁴ KYBALOVÁ, L. *Doba turnýry a secese*, s. 49.

²⁷⁵ SKARLANTOVÁ, J. *Od fíkového listu k džínům*, s. 150. Viz také KYBALOVÁ, L. *Doba turnýry a secese*, s. 111.

²⁷⁶ LENDEROVÁ, M. *K hříchu i k modlitbě*, s. 139.

²⁷⁷ PANÝREK, D. *Visity*, s. 81. Viz také KYBALOVÁ, L. *Od empíru k druhému rokoku*, s. 116.

Mužské oblečení se na rozdíl od ženského v průběhu 19. století zásadně neměnilo, spíše se zjednodušovalo a směřovalo k civilnosti. Nezastupitelné místo v pánském šatníku získaly dlouhé kalhoty, frak, nejrůznější typy kabátů, světlé košile, případně nákrčníky.²⁷⁸ Kolem roku 1848 bylo v oblibě nošení národního kroje a českých barev.²⁷⁹ Vlastenecky smýšlející českou společnost symbolizovala od roku 1850 až do konce století čamara, pánský kabát s vázáním na šňůrky.²⁸⁰

Dětský oděv začal respektovat specifické potřeby dítěte až na konci 19. století. Do té doby v podstatě odpovídal šatům pro dospělé, jen v menší velikosti. Batolata nosila bez ohledu na pohlaví šaty s nabíranou sukénkou, u chlapců byla pouze méně zdobená. Nejpozději v pátém roce začali hoši nosit kalhoty a absolvovali také své první stříhání vlasů. V devadesátých letech se v dětské módě objevují námořnické oblečky.²⁸¹ Většinu dětského šatníku však stále tvořilo oblečení zděděné či přešité po rodičích, sledování módních trendů v dětském oblékání se týkalo pouze úzké skupiny bohatých.

8. RODINA

8.1 Svatba

Manželství zůstávalo v měšťanské společnosti 19. století vysoce ceněnou hodnotou a také jedním z hlavních životních cílů.²⁸² Před uzavřením sňatku mladý muž požádal osobně či písemně o ruku dívky, ve které našel zalíbení, a její rodiče pak rozhodli, zda mu svoji dceru dají za manželku. Bylo třeba získat požehnání od rodičů obou snoubenců.²⁸³ Celý proces namlouvání probíhal před očima společnosti, někdy pomáhali i dohazovači, kteří zprostředkovávali schůzky snoubenců a předávali mezi nimi vzkazy.²⁸⁴ Dokonce nebylo výjimkou, když se oba mladí lidé před svatbou osobně neznali. Největší význam měl při sjednávání sňatku majetek.²⁸⁵ Volba životního partnera tak nebyla záležitostí citovou,

²⁷⁸ KYBALOVÁ, L. *Od empiru k druhému rokoku*, s. 136-138.

²⁷⁹ SKARLANTOVÁ, J. *Od fíkového listu k džínům*, s. 132.

²⁸⁰ UCHALOVÁ, Eva. *Česká móda 1870-1914 : Od valčíku po tango*. 1. vyd. Praha : Olympia, 1997, s. 115. Obrazová příloha obsahuje několik fotografií rokycanských měšťanů zobrazující dobovou módu.

²⁸¹ LENDEROVÁ, M. *Radostné dětství*, s. 231-232. Obrazová příloha obsahuje dvě fotografie rokycanského průmyslníka Gustava Ringela v dětském věku.

²⁸² ŠIMŮNKOVÁ, Alena. Status, odpovědnost a láska : Vztahy mezi mužem a ženou v české měšťanské společnosti 19. století. *Český časopis historický*. 1997, č. 1, s. 55.

²⁸³ Rokycanský koželuh Josef Vojta například žádal v dopise své prarodiče o požehnání sňatku s dívkou, s níž udržoval známost tři roky. SOkA Rokycany, fond Vojta Josef. 1848 – 1899, nezpracováno.

²⁸⁴ LENDEROVÁ, M. *Z dějin české každodennosti*, s. 145.

²⁸⁵ VOJANCOVÁ, Ilona. *Od svatby ke kolébce*. 1. vyd. Pardubice : Památkový ústav, 1995, s. 4.

ale spíš předmětem rozumové úvahy.²⁸⁶ Žena nesměla uzavřením manželství klesnout na společenském žebříčku, naopak bylo žádoucí vstoupit do vyšší vrstvy.²⁸⁷ Dcery lékařů, právníků, důstojníků i řemeslníků se často vdávaly za muže stejné profese, jakou měl jejich otec. Po výběru partnera došlo k zásnubám, jejichž hlavní náplní byl slib snoubenců a také dohoda o výši věna a objemu nevěstiny výbavy.²⁸⁸ Zákon z roku 1868 umožnil uzavírání civilních sňatků, ale i tak byl jejich počet oproti církevním svatbám zanedbatelný. Čas od zasnoubení do samotné svatby patřil přípravám, šití svatebních šatů a sepsání předmanželské smlouvy, jejíhož podepsání se účastnili ženich, rodiče nevěsty a notář, případně dohazovač. Tento dokument měl pevně ustálenou formu. Jednotlivé články se věnovaly velikosti věna v hotovosti, nemovitostech či v kusech dobytka a vybavení budoucí domácnosti.²⁸⁹ Vlastní svatební obřad podléhal mnoha rituálům, v městském prostředí jich ovšem oproti vesnici ubylo. Nejdůležitější součástí svatby byla mše, které předcházela zpověď budoucích manželů. Po výměně posvěcených prstenů následovala modlitba věřících zakončená požehnáním.²⁹⁰ Předávání prstenu bylo už tehdy součástí svatebního obřadu, stejně tak jako kytice a závoj.²⁹¹ Svatebním dnem bylo ještě na počátku 20. století úterý.²⁹²

Bílé svatební šaty se ve větší míře objevovaly až v šedesátých letech 19. století jako symbol cudnosti a nevinnosti. Nevěstinu hlavu zpravidla zdobil myrtový věneček a závoj, který byl určen pouze pro mladé dívky. Pokud se vdávala starší žena či vdova, závoj už byl nepatřičný.²⁹³ Snoubenci si na svatbu často pořizovali civilní oblečení – jednobarevné šaty z kvalitní látky, které mohli nosit i po svatbě. Muži neměli tak rozmanité možnosti jako nevěsty, existovaly pro ně jen dvě varianty svatebního obleku, a to buď frak, nebo vlastenecká čamara. Jinou eventualitou byla slavnostní uniforma, vojenská, hasičská či

²⁸⁶ ŠIMŮNKOVÁ, A. *Status, odpovědnost a láska*, s. 101.

²⁸⁷ KLABOUC, Jiří. *Manželství a rodina v minulosti*. 1. vyd. Praha : Orbis, 1962, s. 194.

²⁸⁸ ČEVELOVÁ, Zuzana. *Gender, víra a manželství v „dlouhém“ 19. století : Možnosti interpretace katolických normativních pramenů*. 1. vyd. Pardubice : Univerzita Pardubice, Filozofická fakulta, 2012, s. 131.

²⁸⁹ KLABOUC, J. *Manželství a rodina v minulosti*, s. 195.

²⁹⁰ LENDEROVÁ, M. *Z dějin české každodennosti*, s. 151.

²⁹¹ LENDEROVÁ, M. *Dějiny každodennosti "dlouhého" 19. století II. díl*, s. 54.

²⁹² VOJANCOVÁ, I. *Od svatby ke kolébce*, s. 6.

²⁹³ Bílé svatební šaty s dlouhými rukávy, podélným zapínáním na knoflíky a závojem z 80. let 19. století jsou vystaveny v expozici „Bydlení na Rokycansku v 19. a 20. století“ v Muzeu Dr. Bohuslava Horáka v Rokycanech.

úřednická.²⁹⁴ Hlavní pohoštění pro svatebčany představovaly svatební koláče, někdy ozdobené figurkami z těsta.²⁹⁵

Po svatbě žena změnila způsob oblékání, aby se tak odlišila od svobodných dívek. Vdané ženy nosily na hlavě čepec či klobouk.²⁹⁶ Změnil se pochopitelně i vztah mezi oběma snoubenci, jelikož žena měla být po sňatku svému muži naprosto oddaná.

Ve dvacátých až padesátých letech 19. století se věk snoubenců stále zvyšoval, většině mužů i žen bylo v průměru dvacet pět až dvacet devět let. Ve druhé polovině století zůstávala asi jedna desetina žen svobodná.²⁹⁷ Společný život nesezdaného páru byl omluvitelný pouze v některých případech u dělníků, kteří žili ze dne na den bez majetku, a tedy i bez dědických nároků dětí.²⁹⁸

8.2 Manželství

Hlavním úkolem ženatého muže bylo materiální zaopatření rodiny. Manželka mu na oplátku vytvářela potřebné zázemí, pečovala o domácnost a děti a vhodně svého chotě reprezentovala.²⁹⁹ V rámci domácí pohody měla manželovi odpouštět jeho poklesky a snášet případné křivdy.³⁰⁰ Reprodukční funkce rodiny byla na rozdíl od dnešních zvyklostí nejen naprosto přirozená, ale zároveň také nezbytná. Právě potomci přebírali živnost otce a v dospělosti se starali o stárnoucí rodiče. Bezdětnou rodinu považovali lidé za zvláštní, neplodnost představovala boží prokletí, trest a také důvod k rozvodu.³⁰¹ Ten mohli ale podstoupit jen nekatolíci a zůstával velmi výjimečný.³⁰²

Druhá polovina století přinesla ekonomickou aktivitu některých žen, které začaly chodit do zaměstnání bez ohledu na dobové zvyklosti a požadavky.³⁰³ Svobodné nebo ovdovělé ženy pracovaly obvykle jako služebné. Období služby přitom vnímaly jako životní fázi, během níž si má mladá dívka našetřit peníze, osamostatnit se a najít vhodného manžela.

²⁹⁴ LENDEROVÁ, M. *Z dějin české každodennosti*, s. 153.

²⁹⁵ VOJANCOVÁ, I. *Od svatby ke kolébce*, s. 8.

²⁹⁶ LENDEROVÁ, M. *Z dějin české každodennosti*, s. 156.

²⁹⁷ FIALOVÁ, Ludmila; HORSKÁ, Pavla. *Dějiny obyvatelstva v českých zemích*. 1. vyd. Praha : Mladá fronta, 1998, s. 162-163.

²⁹⁸ Tamtéž, s. 208.

²⁹⁹ KLABOUCH, J. *Manželství a rodina v minulosti*, s. 205.

³⁰⁰ ČEVELOVÁ, Z. *Gender, víra a manželství v „dlouhém“ 19. století*, s. 155-157.

³⁰¹ LENDEROVÁ, M. *Z dějin české každodennosti*, s. 158.

³⁰² FIALOVÁ, L. *Dějiny obyvatelstva v českých zemích*, s. 162-164.

³⁰³ VOŠAHLÍKOVÁ, P. *Jak se žilo za časů Františka Josefa I.*, s. 111. Viz také HORSKÁ, Pavla; KUČERA, Milan; MAUR, Eduard; STLOUKAL Milan. *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. 1. vyd. Praha : Panorama, 1990, s. 388-389.

Ovdovělé ženy často setrvaly ve službě do konce života.³⁰⁴ Naopak vdovci měli větší šanci uzavřít nový manželský svazek.³⁰⁵

8.3 Sexualita

Stejně jako většinu oblastí lidského života ovlivňovaly i sexualitu náboženství a hospodářský cyklus. Pohlavní styk byl nepřipustný v době půstu a církevních svátků, tedy zhruba jednu třetinu roku.³⁰⁶ Manželka neměla nárok upírat svému muži pohlavní styk, ovšem zároveň měla zůstat cudná a stydlivá. Samozřejmostí bylo, že nevěsta vstupovala do manželství jako panna bez jakýchkoli zkušeností. Naplněný sexuální život přispíval ke spokojenosti rodiny a také k zajištění vysoké natality. Vzhledem k nadměrné dětské úmrtnosti bylo nutné, aby se rodilo více dětí a tím se zvýšil i počet těch, které se dožily dospělosti. Dalším důvodem vysoké porodnosti byl fakt, že manželé neměli žádné informace o antikoncepci nebo ji jako hříšnou odmítali.³⁰⁷ Žena mohla rodit děti prakticky od svatby do menopauzy, tedy zhruba dvacet let. Na základě demografických výzkumů bylo zjištěno, že v osmdesáti procentech rodin se první dítě narodilo do jednoho roku po svatbě a další téměř pravidelně každého dva a půl roku. Po dovršení třicátého roku věku ženy se intervaly mezi porody prodlužovaly. Běžný pár tak mohl za manželství zplodit kolem deseti potomků.³⁰⁸ Většina dětí narozených v 19. století byla manželských, mimo manželství se jich rodilo jen asi čtyři až pět procent.³⁰⁹

Během 19. století se změnil vztah k sexualitě v souvislosti se sekularizací společnosti. Dosud církve prosazovala sexuální zdrženlivost, zakazovala styk v době svátků a odsuzovala kontraktivní techniky. Přejít od zemědělské k průmyslové výrobě měl za následek změnu rytmu početí a porodů diktovaného zemědělskými pracemi. Tyto příčiny pomalu vedly k plánovanému rodičovství, přestože zatím pochopitelně nemůžeme hovořit o záměrné regulaci porodnosti.

³⁰⁴ MACHKOVÁ PRAJZOVÁ, Nad'a. Služba v domácnosti – specifický druh námezdní práce v 19. století. *Historická demografie*. 2010, č. 34, s. 80. Domácí služebnictvo v městském prostředí obvykle zaměstnávali obchodníci, úředníci řemeslníci a průmyslníci. Nejčastěji se jednalo právě o jednu služebnou. Viz také FIALOVÁ, Ludmila. Domácí služebnictvo v českých zemích na přelomu 19. a 20. století ve světle statistik. *Historická demografie*. 2002, č. 26, s. 157.

³⁰⁵ HORSKÝ, Jan; SELIGOVÁ, Markéta. *Rodina našich předků*. 1. vyd. Praha : Lidové noviny, 1997, s. 92.

³⁰⁶ LENDEROVÁ, M. *Dějiny každodennosti "dlouhého" 19. století II. díl*, s. 59.

³⁰⁷ V Rakousku byly od 80. let obvyklým trestem za vraždu novorozeněte 3 roky a za umělý potrat 6 měsíců. NEUDORFLOVÁ L., Marie. *České ženy v 19. století : Úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci*. 1. vyd. Praha : Janua, 1999, s. 110. Viz také LENDEROVÁ, M. *Z dějin české každodennosti*, s. 160.

³⁰⁸ LENDEROVÁ, M. *Radostné dětství*, s. 135.

³⁰⁹ FIALOVÁ, L. *Dějiny obyvatelstva v českých zemích*, s. 167-169.

8.3.1 Antikoncepce

K přirozeným způsobům, jak zabránit početí, patřila sexuální zdrženlivost, prodlužování laktace či přerušovaná soulož. Nově se objevovaly i další mechanické a chemické antikoncepční prostředky, například masti s kyselinou citronovou a mléčnou.³¹⁰ Textilní kondomy nahradily v souvislosti s vynálezem vulkanizace gumy roku 1844 elastické gumové prezervativy, které se používaly opakovaně. Muž měl k tomuto účelu obvykle speciální soupravu obsahující stojánek na sušení, krém a pudr na zasypání kondomu.³¹¹ Různé antikoncepční prostředky, více či méně účinné, byly známy už od starověku, je však třeba podotknout, že cílem většiny žen bylo naopak otěhotnět, nikoli početí bránit.

8.4 Porod

V 19. století se zvolna prosadily hygienické zásady během porodu a odezněla odevzdanost do rukou Božích v otázkách úmrtnosti dětí i rodiček. Porod přesto stále doprovázely po staletí zaběhnuté rituály a pověry.³¹² Vdané ženy rodily doma za pomoci porodních bab, které v 19. století již měly odbornou kvalifikaci. V případě komplikací byla porodní bába povinna zavolat lékaře.³¹³ Bezprostředně po narození se děťátko očistilo v koupeli, jež měla hlavně symbolický význam. Do vaničky se vkládaly nejrůznější předměty, jako mince, sláma, sůl nebo klíč.³¹⁴ Novorozeňata se balila do plenek natrhaných ze starších látek, od konce 19. století se používaly šité či pletené plenkové kalhotky. Důležitou součástí dětské výbavy představoval povijan, do nějž se dítě zavinulo. Matka měla novorozeně buď u sebe v posteli, nebo v kolébce vedle lůžka.³¹⁵

Během křtu, nejdůležitějšího rituálu spojeného s narozením, byl dítěti odpuštěn dědičný hřích, získalo jméno a bylo zapsáno do matriky. V měšťanských rodinách se dítě křtilo zhruba jeden až tři dny po narození. Kmotři se vybírali z řad příbuzných nebo významných osobností dané lokality.³¹⁶ Zajímavé je, že matka se nemohla křtu vlastního dítěte účastnit, protože v době šestinedělí ji ostatní považovali za nečistou.³¹⁷ Navíc jí hrozila tzv. horečka

³¹⁰ LENDEROVÁ, M. *Z dějin české každodennosti*, s. 164.

³¹¹ VONDRUŠKA, V. *Intimní historie*, s. 18.

³¹² VOJANCOVÁ, I. *Od svatby ke kolébce*, s. 14.

³¹³ DOLEŽAL, Antonín. *Od babictví k porodnictví*. 1. vyd. Praha : Karolinum, 2001, s. 79.

³¹⁴ LENDEROVÁ, M. *Z dějin české každodennosti*, s. 169-170.

³¹⁵ VOJANCOVÁ, I. *Od svatby ke kolébce*, s. 16-18.

³¹⁶ LENDEROVÁ, M. *Radostné dětství*, s. 98.

³¹⁷ LENDEROVÁ, M. *Dějiny každodennosti "dlouhého" 19. století II. díl*, s. 26-27.

omladnic a další poporodní komplikace.³¹⁸ Rodička tedy zůstávala v šestitýdenní izolaci, tzv. v koutě, kam jí příbuzní a sousedé přinášeli jídlo či jiné dary.³¹⁹

8.5 Dětství

Je těžké odpovědět na otázku, jaký měli lidé předminulého století postoj k dětství. Příchod potomka byl jistě žádoucím a vítaným okamžikem, ovšem vysoké procento dětské mortality podněcuje domněnku, zda velká možnost úmrtí novorozence dovolovala rodičům vytvořit si k němu okamžitě pevný citový vztah. Překvapivý pro dnešního člověka je i zvyk předat děťátko bezprostředně po narození nájemné kojné, tedy cizí ženě. Františka Hansgířgová například ve své knize *Hospodyně našeho věku* tvrdí: „V lásce k dětem náleží zachovati míru a prozřetelnost. Děti od matky příliš milované, stávají se již z mládí domyšlivými o sobě, a tak sebe přeceňují, že snadno sobci se stanou.“³²⁰ Jistě ale nemůžeme tvrdit, že by vztah rodičů k dětem byl chladný či nevšímavý, jak dokazuje mimo jiné i množství dětského vybavení.

Například kolébka byla po staletí nezbytnou součástí domácnosti s malým dítětem. V polovině 19. století začali proti houpání novorozence lékaři protestovat, a proto se více uplatnily obyčejné postýlky a proutěné koše na kolečkách. K výbavě nemluvněte patřily pochopitelně také plenky, plátěné košilky, kabátky, čepečky, bačkůrky a slintáčky. Kojenecké oblečení se dědilo po několik generací jak u chudiny, tak v zámožných rodinách.³²¹ Kočárek zůstal prozatím výsadou bohatých rodin, v chudších poměrech zastal jeho funkci jakýkoli vozík či malý žebříňák.³²²

Hygiena u kojenců se dodržovala důsledněji než u dospělých, každodenní koupání a časté přebalování bylo v 19. století již samozřejmostí. Dítě si mělo postupně přivykat na mytí ve studené vodě, aby se otužilo a stalo se odolným vůči nemocem.³²³ Avšak i v 19. století přetrvávalo v tomto směru mnoho pověr. Dětem do jednoho roku se například nesměly stříhat vlasy ani nehty, které matky svým dětem okusovaly.³²⁴

³¹⁸ DOLEŽAL, A. *Od babictví k porodnictví*, s. 105.

³¹⁹ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 124.

³²⁰ HANSGÍŘGOVÁ, F. *Hospodyně našeho věku*, s. 21.

³²¹ Kojenecká výbavička je součástí expozice „Bydlení na Rokycansku v 19. a 20. století“ Muzea Dr. Bohuslava Horáka. LENDEROVÁ, M. *Radostné dětství*, s. 106.

³²² ČERNÁ, Naďa. *Z kolébky do kočárku*. 1. vyd. Mělník : Regionální muzeum, 2006, s. 15-17.

³²³ HANSGÍŘGOVÁ, F. *Hospodyně našeho věku*, s. 14.

³²⁴ LENDEROVÁ, M. *Dějiny každodennosti "dlouhého" 19. století I. díl*, s. 93.

8.5.1 Kojení

Stejně jako procházky s novorozencem na čerstvém vzduchu doporučovali lékaři i kojení. V průběhu raného novověku se rozmohl zvyk předávat dítě k nakrmení najaté kojné, a to i v měšťanských rodinách, nejen v aristokratických kruzích. Kojné bývaly zpravidla svobodné matky mezi dvacátým a třicátým rokem.³²⁵ Literatura pro hospodyně však důrazně doporučovala kojení děťátka vlastní matkou. Signálem k postupnému odstavení byl první zub, přestože ukončení kojení mohlo pro dítě znamenat zažívací potíže, končící někdy až smrtí.³²⁶ Pokud žena nemohla kojit či po porodu zemřela, používalo se někdy jako náhrady vypreparovaného kravského struku, který nahrazoval moderní dudlík. Kaučukový dudlík se začal vyrábět v roce 1868 a znamenal velký pokrok v hygieně, jelikož se dal opakovaně vyvářet.³²⁷ Po ukončení kojení bylo dítě krmeno kravským mlékem, nejlépe čerstvě nadojeným, obilnými kašemi, polévkami, vařeným masem a zeleninou.³²⁸

Mnohé prameny dokazují, že ideál představovalo baculaté dítě, zatímco hubené děti byly považovány za slabé a nemocné, a byly jim tudíž podávány posilující přípravky, například černé pivo, železité víno, případně arzenové sloučeniny v pilulkách.³²⁹

8.5.2 Výchova dětí

Při výchově svých potomků dbali měšťané hlavně na morální a intelektový rozvoj dětské osobnosti. Už v předškolním věku se děti učily básničky, říkadla a názvy dnů v týdnu. Základním mravním kodexem zůstávalo desatero, jež se dětem stále vštěpovalo pomocí příkladů, příběhů a povídek. Žádoucími vlastnostmi byla hlavně zbožnost, poslušnost, úcta k rodičům a u středních a nižších vrstev také pracovitost. Dívky se připravovaly na roli budoucí matky, hospodyně a manželky, tudíž v nich byly probouzeny vlastnosti jako submisivita a pasivita.³³⁰ Přestože jejich výchova jednoznačně směřovala k mateřství, o početí a porodu mladé dívky nevěděly téměř nic.³³¹

³²⁵ LENDEROVÁ, M. *Z dějin české každodennosti*, s. 174.

³²⁶ HANSGIRGOVÁ, F. *Hospodyně našeho věku*, s. 10-13. Viz také HORSKÁ, P. *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*, s. 363.

³²⁷ ŠOLTÉSZOVÁ, Helena. *Od kamenného nože ke skalpelu*. 1. vyd. Praha : Avicenum, 1972, s. 70.

³²⁸ HANSGIRGOVÁ, F. *Hospodyně našeho věku*, s. 12.

³²⁹ LENDEROVÁ, M. *Z dějin české každodennosti*, s. 178.

³³⁰ ZAPOVÁ, H. *Nezabudky*.

³³¹ LENDEROVÁ, M. *K hříchu i k modlitbě*, s. 106.

Jedním z prostředků zajišťujících poslušnost dítěte byly v hojné míře fyzické tresty nebo strašení nadpřirozenými bytostmi. Mazlení s dětmi bylo spíš vzácné, protože cílem rodičů bylo především vychovat nezhýčkané odolné dítě schopné obstát v drsném světě.³³²

Autoritu rodičů utvrzovalo vykání ze strany dětí. V posledních desetiletích 19. století pozvolna dochází ke změně, kdy děti začínají rodičům tykat. Vztah dětí a rodičů, především otců, nemusel být vždy vřelý a bezprostřední. V měšťanském prostředí muži totiž náleželo právo na odpočinek a klid, navíc se často vracíval domů až v době, kdy děti spaly.³³³

Hračky byly stejně jako dnes nezbytnou součástí dětského světa. Chlapci si zpravidla hráli s vozíčky, figurkami vojáčků a jednoduchými mechanickými hračkami. Svoji oblibu si u děvčátek udržela panenka, v chudších poměrech někdy zastoupená jen pomalovaným polínkem zvaným trdlo.³³⁴ Větším dětem sloužily k pobavení sportovní potřeby, jako brusle, sáně a lyže. Vesničtí chlapci uměli většinou plavat, u městských dětí šlo o výjimku. S věkem děti ztrácely luxus volného času, jelikož hlídaly mladší sourozence, pomáhaly v kuchyni, na poli či v dílně.³³⁵

8.5.3 Opatrovny

Od roku 1835 byly ve velkém počtu zakládány opatrovny, tedy ústavy pečující o děti, jejichž rodiče byli pracovně vytížení. Tato zařízení vyhledávaly hlavně chudé rodiny, v nichž bylo nezbytné, aby pracovala i žena.³³⁶ Ačkoli opatrovny nerespektovaly specifické potřeby raného dětství, nelze jim upřít prospěšnost. Vychovateli byli většinou muži, ženy pracovaly v opatrovnách jen výjimečně.³³⁷ Přestože sem docházely děti předškolního věku, denní program ústavu v podstatě kopíroval vyučování v elementárních školách.³³⁸

Opatrovna pro děti od tří do šesti let je v Rokycanech připomínána od roku 1832. Na rozdíl od škol pro starší děti zde pobývali chlapci i děvčata pohromadě. Opatrovna byla téměř neustále přesouvána do různých prostor podle možností města. Nejprve sídlila

³³² LENDEROVÁ, M. *Radostné dětství*, s. 147.

³³³ LENDEROVÁ, M. *Z dějin české každodennosti*, s. 184.

³³⁴ *Hračky našich předků : Katalog sbírky hraček národopisného muzea Plzeňska*. 1. vyd. Plzeň : Západočeské muzeum v Plzni, 1992.

³³⁵ LENDEROVÁ, M. *Radostné dětství*, s. 210.

³³⁶ LENDEROVÁ, M. *Z dějin české každodennosti*, s. 193.

³³⁷ LENDEROVÁ, M. *Radostné dětství*, s. 162.

³³⁸ LENDEROVÁ, M. *Z dějin české každodennosti*, s. 195.

v pronajatém domě č. 16 (vedle dnešní Korunky), roku 1846 došlo k přestěhování do domu v Komenského ulici, později do školy za radnicí.³³⁹ Přijímány byly jen zdravé, očkované a umyté děti, přesto na ně ještě dohlížel městský lékař. Ústav byl dokonce několikrát uzavřen kvůli rozšíření spalniček. Kapacita opatrovny stačila pro sto dětí, přičemž dozor vykonával jen jeden učitel a jedna opatrovatelka.³⁴⁰ Prameny ovšem dokládají, že hranice maximálního počtu dětí byla běžně překračována.³⁴¹

Děti měly k dispozici barevné míče, počítadla a obrázky zvířat. Z toho vyplývá, že cílem opatrovny nebylo pouze děti ohlídat v nepřítomnosti rodičů, ale také je vzdělávat a připravit na vstup do školy. Za tímto účelem se dokonce konaly zkoušky z kreslení, rozpoznání barev, zpívání a počítání do deseti.³⁴² Školné platili jen bohatší měšťané, většinu vybavení získávala opatrovna sbírkami a dary. Učitel měl vedle platu, bytu a topiva nárok i na tři sudy piva ročně.³⁴³

9. VZDĚLÁVÁNÍ

Pravidelná docházka do školy se stala samozřejmostí až v polovině 19. století, přestože zákon, který ji nařizoval, byl vydán už za vlády Marie Terezie. Vzdělávací povinnost platila pro všechny děti od šesti do dvanácti let, pro chlapce i dívky bez rozdílu sociálního postavení či vyznání. Odrostlejší děti poté docházely v neděli na tzv. opakovací hodiny.³⁴⁴ V rodinách lékařů a úředníků se často využívala možnost domácího vzdělávání, zejména u děvčat. Významnou změnu ve školském systému znamenalo vydání reformy roku 1869, která prodloužila povinnou školní docházku o dva roky a zavedla obecné a měšťanské školy.³⁴⁵

Rokycany nabízely poměrně hustou síť školských zařízení, od dětské opatrovny až po střední školu. Vyučovalo se v budově dnešního muzea, nově postavené budově za radnicí, u kostela „pod schůdky“, v dnešní ulici Míru a v několika obecních domech. Školy se po těchto budovách opětovně stěhovaly podle počtu žáků i finančních možností.

³³⁹*Rokycany : Historické a kulturní skizzy*, s. 52.

³⁴⁰Státní oblastní archiv Plzeň – Státní okresní archiv Rokycany, fond Opatrovna pro malé děti města Rokycany, Kronika dětské opatrovny. 1838-1924, nezpracováno, s. 5.

³⁴¹Například v roce 1876 navštěvovalo ústav 63 chlapců a 89 dívek, v roce 1895 61 chlapců a 71 dívek. SOkA Rokycany, Kronika dětské opatrovny. 1838-1924, s. 27-36.

³⁴²Tamtéž, s. 31.

³⁴³Tamtéž, s. 22.

³⁴⁴*Politický a školní okres Rokycanský*, s. 171.

³⁴⁵SOMR, Miroslav a kol. *Dějiny školství a pedagogiky*. 1. vyd. Praha : SPN, 1987, s. 165.

Problémem zůstávalo nedostatečné vybavení škol, přeplněnost tříd a z dnešního pohledu i hrozba tělesných trestů.³⁴⁶ Rokycanský rodák Adolf Srb ve svých pamětech uvádí, že za uličnictví bil učitel děti přes ruce i po těle a pokud mu již nestačily síly, přivolal si na pomoc školníka.³⁴⁷

Významnou roli ve vzdělávání plnila vedle škol také knihovna, založená roku 1841 za vydatné finanční pomoci učitele Václava Páby. Roku 1896 nabízela více než tisíc svazků.³⁴⁸

Tabulka gramotnosti z roku 1900³⁴⁹

	mužů	žen	celkem
uměli číst a psát	2246	2286	4532
uměli jen číst	6	49	55
negramotní	433	481	914

9.1 Triviální a hlavní škola

Po školské reformě z roku 1774 byla v Rokycanech zřízena triviální škola, nazvaná podle tří hlavních předmětů, kterými bylo čtení, psaní a počítání.³⁵⁰ Od listopadu 1804 se zlepšily finanční poměry v rokycanském školství, jelikož řemeslnické cechy začaly přispívat na plat dalšího školního pomocníka a zaopatřování vdov po učitelích.³⁵¹ V roce 1825 byla zdejší triviální škola rozšířena o třetí třídu a druhá třída rozdělena na českou a německou. Vyučovacím jazykem na triviálních školách byla mateřská řeč, v Rokycanech tedy výhradně čeština. Vyšší typ školy stanovený reformou, škola hlavní, byla v obci založena až ve čtyřicátých letech 19. století. Měla tři třídy, zvláště pro dívky v budově u kostela „pod schůdky“ a zvláště pro hochy v budově dnešního muzea.³⁵² Ředitelské funkce se ujal Josef Kreisinger, učitelé se stali Antonín Kučera, František Václav Karlík³⁵³ a Jan Lodl.³⁵⁴

³⁴⁶ VOŠAHLÍKOVÁ, P. *Jak se žilo za časů Františka Josefa I.*, s. 142.

³⁴⁷ SRB, Adolf. *Z půl století : Kniha vzpomínek I.* 1. vyd. Praha : F. Šimáček, 1913, s. 8.

³⁴⁸ HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy I.*, s. 44.

³⁴⁹ SOKA Rokycany, *Kronika města II. 1836-1907*, s. 208.

³⁵⁰ HOFMAN, K. *Rokycany : Dvacet pět pohledů do historie města*, s. 50.

³⁵¹ Tamtéž.

³⁵² Tamtéž, s. 50-51.

³⁵³ **František Václav Karlík** (1811-1889) byl učitelem na hlavní škole v Rokycanech. S manželkou Kateřinou měl pět dětí – Václava, Huga, Františku, Jana a Františka. CIRONIS, P. *Lidé, osoby a osobnosti Rokycanska*, s. 21. Viz také MARŠAN, R. *Rok 1848 dle deníku vlasteneckého učitele Františka Václava Karlíka*. Viz také *Město Rokycany a okres*, s. 40.

Roku 1857 došlo k rozšíření hlavní školy o čtvrtou třídu, do níž byly vedle chlapců přijímány jen ty nejschopnější dívky. Na obou typech škol se platilo týdenní školné.³⁵⁵

Roku 1867 mohla být díky finančním prostředkům získaných vybíráním pivního krejcaru započata stavba nové školní budovy na dvoře radnice. Po dokončení stavebních prací v září 1868 sem zastupitelé přesunuli hlavní dívčí školu.³⁵⁶

9.2 Obecné a měšťanské školy

Jak již bylo naznačeno výše, zákon z roku 1869 zavedl osmiletou povinnou školní docházku pro děti od šesti do čtrnácti let a nahradil dosavadní systém škol triviálních, hlavních a normálních školami obecnými a měšťanskými. Měšťanská škola měla tři třídy a navazovala na pětitřídní školu obecnou. V Rokycanech proběhla přeměna hlavních škol na obecné roku 1870,³⁵⁷ měšťanské školy byly otevřeny až v roce 1884.³⁵⁸ Učebními předměty na měšťankách byly náboženství, jazyk, zeměpis, dějepis, přírodopis a přírodopyt (fyzika a chemie), účetnictví, geometrie, krasopis, zpěv, pro dívky ruční práce, pro chlapce povinný tělocvik, pro dívky nepovinný. Podle nařízení školní rady směly na dívčí měšťance učit pouze ženy, ovšem město nemohlo tento předpis dodržet kvůli naprostému nedostatku učitelek.³⁵⁹

V roce 1898 vznikla pro potřeby měšťanské školy reprezentativní dvoupatrová budova v dnešní ulici Míru. Okolní domky musely být v průběhu stavebních prací zbourány. Součástí školy tvořila moderní tělocvična s potřebnými cvičebními pomůckami, v přízemí se nacházely dvě místnosti pro mateřskou školu a dva byty pro ředitele, každý o čtyřech místnostech, dále sklepy, prádelna a také zahrada opatřená mříží a rozdělená na dvě poloviny, chlapeckou a dívčí.³⁶⁰

³⁵⁴TUPÝ, Miroslav. *Sto let Základní školy v ulici Míru*. 1. vyd. Rokycany : Základní škola, 1998, s. 9.

³⁵⁵ Na hlavní škole činilo školné v 1. třídě 2 krejcare, ve 2. třídě 3 krejcare, ve 3. třídě 4 krejcare. Na triviální škole se platily 1 až 2 krejcare. HOFMAN, K. *Rokycany : Dvacet pět pohledů do historie města*, s. 51. Miroslav Tupý uvádí, že čtvrtý ročník hlavní školy byl otevřen roku 1849. TUPÝ, M. *Sto let Základní školy v ulici Míru*, s. 9.

³⁵⁶SOkA Rokycany, Kronika města II. 1836-1907, s. 70.

³⁵⁷ Státní oblastní archiv Plzeň – Státní okresní archiv Rokycany, fond I. národní škola Rokycany, Kronika obecné školy chlapecké I. 1895 – 1926, inv. č. 446, s. 5.

³⁵⁸SOkA Rokycany, Kronika města II. 1836-1907, s. 161. Viz také Státní oblastní archiv Plzeň – Státní okresní archiv Rokycany, fond Měšťanská škola dívčí Rokycany, Kronika měšťanské školy dívčí I. 1868 – 1903, inv. č. 156, s. 57-59.

³⁵⁹SOkA Rokycany, Kronika města II. 1836-1907, s. 161-167.

³⁶⁰Tamtéž, s. 223-224.

9.3 Dívčí vzdělání

Dívčí vzdělávání i po celé 19. století zaostávalo za chlapeckým. Ženy sice běžně uměly číst, psát a počítat, nicméně zatím nedostaly příležitost získat specializované vědomosti k vykonávání určité profese. Ani vyšší dívčí školy, které vznikaly ve větších městech, například v Plzni, mezeru v dívčím vzdělání nezaplňovaly. Navíc byly určeny především pro dcery z výše postavených rodin.³⁶¹ Většina dívek potřebovala hlavně vzdělání praktické, proto začaly vznikat hospodyňské školy. Ve městech, kde nebylo založení takového ústavu možné, se zřizovaly alespoň prakticky zaměřené kurzy.³⁶² Od roku 1895 mohly rokycanské dívky navštěvovat pokračovací kurz, který probíhal od 1. října do 30. června. Hlavními předměty byla němčina, francouzština, mravouka, ruční práce či nauka o domácnosti. Vyučování bylo uzpůsobeno tak, aby žákyně mohly zároveň pracovat doma.³⁶³

9.4 Učení řemeslu

K nejrozšířenějším způsobům přípravy mužů na profesní život patřilo vyučení řemeslu. Při volbě povolání se většinou nehledělo na zájmy dítěte, dbalo se spíše na ekonomické možnosti rodičů a jejich sociální postavení. Řemeslu se zpravidla učily děti z nižších středních vrstev. Jeho výběr obvykle určovala rodinná tradice, neboť se obor dědil z otce na syna. Mistr většinou poskytl učedníkovi byt a stravu, ukládal mu často i plnění domácích prací, včetně hlídání malých dětí.³⁶⁴ Chlapci přicházeli do dílny svého mistra po absolvování obecné školy, tedy ve dvanácti nebo třinácti letech, a zůstávali zde dva až tři roky.³⁶⁵ Závěrečnou fází přípravy na povolání byl vandr – získávání zkušeností na cestách.³⁶⁶

9.5 Reálné gymnázium

Sít' středních škol nebyla až do zániku monarchie nijak hustá, počet gymnazistů dosahoval sotva jednoho procenta chlapecké populace. Středoškoláci se také z tohoto důvodu těšili všeobecné úctě.³⁶⁷ V červenci 1873 došlo k otevření reálného gymnázia v Rokycanech.³⁶⁸ Po Klatovech, Plzni a Domažlicích se jednalo o čtvrté gymnázium v západních Čechách

³⁶¹ LENDEROVÁ, M. *Z dějin české každodennosti*, s. 207.

³⁶² NEUDORFLOVÁ L., M. *České ženy v 19. století*, s. 116-117.

³⁶³ SOKA Rokycany, *Kronika měšťanské školy dívčí I. 1868 – 1903*, s. 256.

³⁶⁴ VOŠAHLÍKOVÁ, P. *Jak se žilo za časů Františka Josefa I.*, s. 101.

³⁶⁵ Tamtéž, s. 185.

³⁶⁶ LENDEROVÁ, M. *Z dějin české každodennosti*, s. 209-210.

³⁶⁷ Tamtéž, s. 205.

³⁶⁸ SOKA Rokycany, *Kronika města II. 1836-1907*, s. 75.

s českým vyučovacím jazykem. Už po pěti letech fungování však městské zastupitelstvo přistoupilo k jeho zrušení kvůli vysokým nákladům.³⁶⁹ Přitom v roce 1878 navštěvovalo čtyři třídy sto dvacet jedna žáků.³⁷⁰ Rokycanští byli za tento krok dokonce kritizováni v politickém deníku Brousek z 19. července 1878. Podle autora patřily Rokycany k nejzámožnějším českým městům, a bylo tedy krajně nevhodné, aby rušily školu v době, kdy se naopak volalo po rozšíření vzdělání. Rokycanští tím podle článku dokázali, že jsou na nízké kulturní úrovni a slouží jako odstrašující případ pro ostatní česká města.³⁷¹ Kladně nezhodnotil Rokycany ani článek v kolínském časopise Koruna česká. Autor obvinil zastupitele města z germanizace, jelikož „*rodiče budou nuceni poslat své děti do ústavů německých*“. Obecní rada se k situaci vzápětí vyjádřila slovy, že žáci z jejich gymnázia mohou přejít do Plzně. V průměru navštěvovalo rokycanské gymnázium sto deset žáků, z toho čtyřicet místních a sedmdesát z okolních obcí. Většinou čtyři až šest studentů postupovalo každoročně k dalšímu vyššímu studiu. Od roku 1878 se rušila vždy po roce jedna třída, až došlo v roce 1881 k úplnému zastavení činnosti. Učitelé byli přeloženi do jiných měst a školní sluha přešel na rokycanskou dívčí školu. Znovuotevření se gymnázium dočkalo až roku 1898.³⁷² Město se nyní zavázalo školu opět financovat.³⁷³ Od roku 1902 nesla škola název Jubilejní vyšší gymnázium císaře a krále Františka Josefa I.³⁷⁴

9.6 Průmyslová škola

Rokycany poskytovaly ve druhé polovině století základní stupeň vzdělání, ovšem prozatím chyběl ústav, který by mládeži umožnil získat specializované zaměření. Z tohoto důvodu iniciovali rokycanští živnostníci v roce 1885 založení průmyslové školy, jejímž ředitelem se stal Antonín Fafl.³⁷⁵ Instituce byla slavnostně otevřena 3. ledna 1886. Výuka probíhala osm měsíců v roce po devíti hodinách týdně, a to v neděli přes den, v pondělí a ve středu večer. Takto zkrácené vyučování žákům umožňovalo, aby většinu času pracovali

³⁶⁹ Celkové náklady za školní rok 1877 – 1878 činily 10 867 zlatých, příjmy plynoucí ze školného byly 846 zlatých. CIRONIS, Petros. K 130. výročí založení gymnasia v Rokycanech. In : *Minulostí Rokycanska*. Rokycany : Státní okresní archiv Rokycany, 2003, s. 45.

³⁷⁰ SOKA Rokycany, Kronika města II. 1836-1907, s. 96.

³⁷¹ Tamtéž, s. 98.

³⁷² Státní oblastní archiv Plzeň – Státní okresní archiv Rokycany, fond Gymnázium Rokycany, Kronika gymnázia II. 1898 – 1914, nezpracováno, s. 1-2.

³⁷³ Státní oblastní archiv Plzeň – Státní okresní archiv Rokycany, fond Gymnázium Rokycany, Kronika gymnázia I. 1898 – 1908, nezpracováno, s. 2.

³⁷⁴ SOKA Rokycany, Kronika města II. 1836-1907, s. 260.

³⁷⁵ Plat ředitele na průmyslové škole činil 100 zlatých měsíčně, plat učitele pak 5 zlatých měsíčně za každou týdenní hodinu. Školní výbor byl složen z občanů, kteří přispívali do školní pokladny alespoň 100 zlatých ročně (př. Jan Anichober, Gustav Ringel, Hugo Karlík nebo Johann Fitz). SOKA Rokycany, Kronika města II. 1836-1907, s. 180.

a získávali potřebnou praxi. V prvním roce existence průmyslové školy se zapsalo sto čtyřicet devět studentů, z toho sto čtyřicet úspěšně dokončilo ročník.³⁷⁶

Každý ročník uzavírala výstava žákovských prací. Ústav údajně velmi dobře prospíval, žáci proto mohli dostávat školní potřeby, jako rýsovadla, rýsovací desky, barvy a učebnice zdarma. Roku 1888 získala rokycanská průmyslová škola dokonce ocenění na zdejší krajské hospodářsko – průmyslové výstavě.³⁷⁷

9.7 Zimní hospodářská škola

V prosinci 1888 došlo v Rokycanech k otevření dvoutřídní zimní hospodářské školy, což občané jistě uvítali, jelikož nejbližší vzdělávací ústavy tohoto typu byly až v Hořovicích a Klatovech. Město se zavázalo školu financovat, a tak žáci dostávali všechny školní potřeby zdarma, a dokonce se neplatilo ani školné. Mezi vyučovací předměty patřilo pěstování rostlin, chov zvířat, lukařství, účetnictví, náboženství, fyzika, stavitelství, krasopis, zvěrolékařství, štěpařství a lesnictví, byly též pořádány naučné exkurze, škola tedy poskytovala široký záběr vědomostí.³⁷⁸

9.8 Paedagogium

Neustávající snahu o rozšíření vzdělávacích možností ve městě dokazuje návrh purkmistra Ladislava Brože zřídit v Rokycanech paedagogium, tedy ústav pro vzdělávání budoucích učitelů. Obec dala k tomuto účelu k dispozici školní budovu za radnicí na celých dvacet let. Přestože c. k. zemská školní rada se založením ústavu souhlasila, obecní zastupitelstvo nakonec návrh z finančních důvodů zamítlo.³⁷⁹

³⁷⁶ Podle docházkových archů navštěvovalo v roce 1886 ústav více než 75 % žáků pilně a okolo 25 % žáků nedbale, tudíž nemohli být klasifikováni. Postupem času se účast zvyšovala, přičemž nejpilnější byli zámečníci a kupci. V roce 1889 bylo zapsáno v 1. ročníku 53 žáků, ve 2. ročníku 56 a ve 3. ročníku 31 žáků, celkem tedy 140. Z celkového počtu 140 žáků průmyslové školy byli 3 bednáři, 6 kovářů, 3 pekaři, 1 cukrář, 4 jircháři, 12 řezníků, 1 holič, 13 krejčích, 3 sedláři, 1 klempíř, 2 lakýrníci, 6 slévačů, 2 kloboučníci, 5 malířů pokojů, 1 soustružník, 2 knihaři, 1 nožíř, 8 truhlářů, 4 kolaři, 9 obchodníků, 1 zahradník, 1 kominík, 19 obuvníků, 26 zámečníků a 6 zedníků. SOkA Rokycany, Kronika města II. 1836-1907, s. 177-179.

³⁷⁷ Tamtéž, s. 179.

³⁷⁸ V roce 1890 bylo na zimní hospodářské škole zapsáno 15 žáků v 1. ročníku a 14 žáků ve 2. ročníku, přičemž všichni pocházeli z vesnic v okolí Rokycan. Skupinová fotografie žáků zimní hospodářské školy je součástí obrazové přílohy. SOkA Rokycany, Kronika města II. 1836-1907, s. 201-203.

³⁷⁹ Tamtéž, s. 95.

9.9 Židovská škola

V letech 1871 – 1898 sídlila v budově židovské modlitebny na dnešním Malém náměstí soukromá židovská škola s německým vyučovacím jazykem.³⁸⁰ Roku 1895 sem docházelo ovšem jen dvacet pět žáků, o rok později dokonce jen dvanáct.³⁸¹

10. ZAMĚSTNÁNÍ

V tomto období bylo pravidlem, že ženatý muž musel především finančně zaopatřit rodinu, k čemuž nabízely Rokycany ve druhé polovině století dostatečný počet pracovních příležitostí, zejména v průmyslové výrobě. Zemědělstvím se nyní živila jen malá část zdejší populace, naopak neustále přibývalo dělníků. Významným ekonomickým činitelem zůstali i nadále drobní živnostníci.

Dělníci pracovali zpravidla dvanáct hodin denně se dvěma přestávkami.³⁸² Pracovní doba živnostníků trvala obvykle deset až šestnáct hodin denně. Její délku a nedělní volno pevně ukotvil až živnostenský řád přijatý v roce 1859.³⁸³ V závěru 19. století rostl počet žen zaměstnaných v továrnách, většinu tvořily mladé svobodné dívky.³⁸⁴ Vdané ženy obvykle vypomáhaly v řemesle či obchodě svého muže a výnos z jejich práce plynul do společného rodinného rozpočtu.³⁸⁵

11. PRŮMYSLOVÁ VÝROBA

Rokycany se v průběhu 19. století měnily z hospodářského na průmyslové město. Přesto tu do sedmdesátých let kromě dvou pivovarů nefungoval žádný velký průmyslový závod, výrobu zatím zajišťovali drobní živnostníci a menší podniky. Změna přišla až roku 1869 v souvislosti s výstavbou železniční tratě z Rokycan do Mirošova, kde právě vznikla těžírna. Ředitel mirošovské těžírny Johann Fitz řídil podnik ze sídla v Rokycanech.³⁸⁶

³⁸⁰ ŠVECOVÁ, Markéta. Německé školství na Rokycansku. In : *Sborník Muzea Dr. Bohuslava Horáka 18. Rokycany* : Muzeum Dr. Bohuslava Horáka, 2006, s. 34.

³⁸¹ HOFMAN, K. *Rokycany : Dvacet pět pohledů do historie města*, s. 53.

³⁸² VOŠAHLÍKOVÁ, P. *Jak se žilo za časů Františka Josefa I.*, s. 183.

³⁸³ Tamtéž, s. 177.

³⁸⁴ ENGLOVÁ, Jana. Práce žen v továrnách v poslední čtvrtině 19. století a její reflexe v sociálně demokratických kruzích. *Historická demografie*. 2010, č. 34, s. 21.

³⁸⁵ POPELKA, Petr. Limity a možnosti podnikání žen v českých zemích v dlouhém 19. století. *Historická demografie*. 2010, č. 34, s. 63.

³⁸⁶ HRADILOVÁ, Dana. Důlní odborník a podnikatel Johann Fitz. In : *Minulostí západočeského kraje*. Plzeň : Albis international, 2006, s. 143. Fitzova vila stojí v blízkosti vlakového nádraží. Původně v ní sídlilo

Zřízení dráhy významně přispělo k průmyslovému rozvoji města, jak dokazuje například založení koksáren u silnice do Veselé poblíž trati. Závod byl značně rozsáhlý, s devadesáti pecemi a prádelnou na uhlí.³⁸⁷ Dalším dokladem rozvoje byla výstavba parní pily Josefa Hammera na pozemku jižně od nádraží.³⁸⁸ Pravděpodobně nejvýznamnějším průmyslovým podnikem byly železářny v nedaleké Klabavě. V roce 1878 tu podle dostupných pramenů pracovalo tři sta padesát dělníků.³⁸⁹ V devadesátých letech došlo ke zrušení vysoké pece, jelikož litina byla drahá a nepřliš kvalitní. V roce 1897 přešla část výroby do Rokycan do míst původních vojenských prostorů, čímž vznikla nová rozsáhlá slévárna s moderním příslušenstvím. Část kasáren byla adaptována na dělnické byty, a tak se vyřešila dlouhodobá otázka životních podmínek zaměstnanců.³⁹⁰

Významným rokycanským průmyslníkem byl František Hirsch, který v osmdesátých letech odkoupil bývalou jirchářskou valchu na pozemku pod rokycanskou stráni a zřídil zde továrnu na železné zboží, slévárnu, brusírnu, niklovnu a zámečnické dílny. Koncem 19. století pracovalo v závodu čtyřicet pět slévačů, třicet pomocníků a osm učňů. Stroje v těchto závodech poháněla voda a pára. Hirschův podnik se stal první monopolní továrnou na výrobu žehliček v Rakousko – Uhersku. Jeho výrobky si získaly věhlas nejen v Rakousku, ale i v Rumunsku, Rusku a Bulharsku. Na Jubilejní zemské výstavě roku 1891 byl František Hirsch dokonce oceněn stříbrnou medailí.³⁹¹

Na pozemku za železniční tratí postavil v letech 1869 – 1870 Gustav Ringel koksovnu. Měla zpracovávat uhlí z mirošovské pánve. Ročně vyráběla asi dvacet tisíc tun koksu a zaměstnávala přibližně sedmdesát dělníků.³⁹² Další podnikatelskou aktivitou Gustava Ringela byla stavba tzv. Bedřichovy hutě za železniční tratí do Mirošova. Jednalo se o unikátní vysokou pec vyrábějící hrubozrnnou litinu. V osmdesátých letech 19. století se

ředitelství mirošovské těžírny, následně ji Johann Fitz odkoupil. V současnosti je sídlem Policie České republiky. Nákladná hrobka Fitzovy rodiny se nachází na hřbitově u kostela Nejsvětější Trojice.

³⁸⁷ SOKA Rokycany, Kronika města II. 1836-1907, s. 233-234.

³⁸⁸ Tamtéž, s. 239.

³⁸⁹ IRMLER, A. *Železářna Klabava*, s. 12.

³⁹⁰ SOKA Rokycany, Kronika města II. 1836-1907, s. 236.

³⁹¹ **František Hirsch** (1842-1926) byl rokycanský továrník. Zkušenosti získal v cizině. Roku 1909 předal továrnu svému synovi Františkovi (nar. 1877). CIRONIS, P. *Lidé, osoby a osobnosti Rokycanska*, s. 23. Viz také HRADILOVÁ, Dana; ČERVENÁ, Radka. *Rodina Františka Hirsche, rodina podnikatelů v železářském průmyslu*. In : *Sborník Muzea Dr. Bohuslava Horáka. Tradice a současnost železářské výroby IV*. Rokycany : Muzeum Dr. Bohuslava Horáka v Rokycanech, 2004, s. 121-125. Viz také SOKA Rokycany, Kronika města II. 1836-1907, s. 236.

³⁹² HUČKA, Jan. *Z historie Bedřichovy hutě v Rokycanech*. In : *Sborník Muzea Dr. Bohuslava Horáka 9*. Rokycany : Muzeum Dr. Bohuslava Horáka v Rokycanech, 1997, s. 17. Viz také HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy VI*, s. 32.

podílela na celkové výrobě surového železa v Čechách sedmdesáti až osmdesáti procenty.³⁹³

Firmou s mezinárodní účastí byly kožedělní závody Simon. Suroviny, především kozí a ovčí kůže, se do Rokycan dovážely z Indie. Ročně se zde vyrobilo zboží až za dva miliony korun, například kůže na boty, peněženky nebo knihařské výrobky. Firma Simon zavedla do výroby i neobvyklý produkt, a to imitaci tulení kůže.³⁹⁴ Výrobky se pak vyvážely z Rokycan zpět do Indie, kde měl podnik filiálku. Závod představoval pracovní příležitost pro sto padesát až sto osmdesát dělníků. Tlumočnickem mezi českými a německými dělníky v továrně se stal Gustav Haas, bývalý rokycanský purkmistr.³⁹⁵

Vedle těchto velkých podniků působila v Rokycanech celá řada menších výroben, například kovářská dílna rodiny Hořicovy v domě č. 51 v ulici V Brance,³⁹⁶ továrna na železné náčiní Julia Gutha, který si pro účely podnikání pronajal roku 1897 bývalý Jágrův mlýn č. 12 naproti Saské bráně,³⁹⁷ či cihelna Františka Veselého v dnešní Zeyerově ulici.³⁹⁸

Počátek 20. století přinesl nečekанý úpadek průmyslu, mirošovský důl byl vyčerpán a opuštěn, stejně tak zanikly koksárny i Bedřichova huť, která byla v posledních letech své existence odkázána na dovoz koksu. Později tento podnik odkoupila firma Hopfengärtner, která zde zřídila válcovny a zaměřila se na výrobu strojů k obrábění dřeva.³⁹⁹

³⁹³ KRAFT, Vojtěch; STRÁNSKÝ Václav. *Železářství na Rokycansku*. 1. vyd. Praha : Městské muzeum, 1933, s. 42. Viz také HUČKA, Jan. O Bedřichově huti v Rokycanech. In : *Minulostí Rokycanska 6*. Rokycany : Státní okresní archiv v Rokycanech, 1996, s. 60.

³⁹⁴ SOKA Rokycany, *Kronika města II. 1836-1907*, s. 241.

³⁹⁵ HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy VII*, s. 29.

³⁹⁶ HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy III*, s. 10.

³⁹⁷ Fotografie současné podoby mlýnu č. 12 je součástí obrazové přílohy. HUČKA, Jan. K historii bývalé továrny Julia Gutha v Rokycanech. In : *Sborník Muzea Dr. Bohuslava Horáka 19*. Rokycany : Muzeum Dr. Bohuslava Horáka v Rokycanech, 2007, s. 77.

³⁹⁸ HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy VI*, s. 35.

³⁹⁹ SOKA Rokycany, *Kronika města II. 1836-1907*, s. 234-235.

12. POTRAVINÁŘSKÁ VÝROBA

12.1 Pivovarnictví

Privilegium vařit pivo souviselo s vlastnictvím tzv. právovárečného domu. Rokycanští měšťané měli toto právo již od 15. století.⁴⁰⁰ Nejznámější sládeckou rodinou v Rokycanech byli Kraftovi, kteří si roku 1854 najali obecní pivovar na Pražském předměstí. Po smrti Alexandra Krafta 1. prosince 1900 převzala vedení pivovaru jeho žena Barbora a následně dcera Anna, provdaná za Jana Partiše. Jejich syn Jan Partiš ml., který padl ve věku dvaceti dvou let v první světové válce, byl posledním potomkem sládecké rodiny Kraftovy.⁴⁰¹

Roku 1896 existovalo v Rokycanech sto sedm várečných práv, z toho samo město jich vlastnilo devět.⁴⁰² Právováreční měšťané se ve druhé polovině 19. století sdružili a získali dva pivovary, oba v místech přilehlých k náměstí v dnešní ulici U Spilky. Jeden z nich kdysi patřil rokycanskému augustiniánskému klášteru a po jeho zrušení v 16. století připadl městu. Druhému pivovaru se říkalo Klincovský nebo také Matějovský. Sdružení právovárečných měšťanů oba tyto pivovary stavebně propojilo a navíc přistavělo vysoký komín.⁴⁰³ V roce 1863 pak sdružení zakoupilo pozemky k výstavbě nových pivovarských sklepů Na Husinci.⁴⁰⁴ Roku 1901 si zde měšťané postavili nový pivovar a obci za dvacet tisíc korun uvolněné prostory odprodali. Zastupitelé tu zřídili mimo sídla cechovního úřadu také polévkový ústav pro chudou mládež, ohřívárnu a dva byty pro městskou chudinu, čímž přispěli k řešení sociálních problémů.⁴⁰⁵

12.2 Mlynářství

V dnešním domě č. 89 sídlil nejstarší rokycanský mlýn, zvaný Podkostelní. Roku 1838 je připomínán jeho majitel Jan Velvarský, roku 1862 však již patřil Františku Kotlasovi, jehož dcera byla provdána za Bohumila Čížka, který si zde otevřel pekařství.⁴⁰⁶

⁴⁰⁰ SOKA Rokycany, Kronika města II. 1836-1907, s. 241.

⁴⁰¹ Tamtéž.

⁴⁰² HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy VI*, s. 5.

⁴⁰³ HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy I*, s. 53.

⁴⁰⁴ SOKA Rokycany, Kronika města II. 1836-1907, s. 62.

⁴⁰⁵ Tamtéž, s. 241. Viz také CIRONISOVÁ, Eva. Pivovarnický průmysl v západních Čechách od počátku 18. století do roku 1945. In : *Minulostí západočeského kraje*. Plzeň : Albis international, 2009, s. 210.

⁴⁰⁶ BAUER, Jaroslav. Mlýnská strouha v Rokycanech. *Kulturní přehledy*. Zář 1960, s. 10. Viz také HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy I*, s. 53.

Ve zmiňovaném domě dodnes žije potomek tohoto mlynářského rodu, p. Bohumil Čížek.⁴⁰⁷

Mlýn na odtoku rybníku Ježek v dnešní Růžičkově ulici nesl název Korečník. Fungoval zde již od středověku, ale roku 1871 vyhořel a bylo nutné jej přestavět. V jeho blízkosti se nalézala rokycanská plovárna.⁴⁰⁸

Váženou rokycanskou postavou byl mlynář Jan Jáger, který vlastnil mlýn v č. 1 na Plzeňském předměstí a tzv. Kočkovic mlýn v č. 12 (naproti MŠ U Saské brány). Staré zařízení v domě č. 1 dal zbourat a postavil místo něj velký moderní parní mlýn. V č. 12 zřídil Jan Jáger vedle strojního válcového mlýna i parní pekárnu. Po něm převzal živnost syn František, který kvůli nepříznivé době oba mlýny prodal. Důvodem byl údajně přílišný dovoz výrobků z Uher. Mlýn č. 1 odkoupil roku 1896 Josef Zápotočný a zřídil zde knihtiskárnu, mlýn č. 12 adaptoval Julius Guth na továrnu železářských výrobků.⁴⁰⁹

V blízkosti městských lázní v dnešní Horákově ulici býval už od středověku Trejbalovský mlýn, pojmenovaný podle Františka Trejbalu, majitele od roku 1838. Právě zde mleli povinně lidé z Borku a z městského dvora v Mokrouších. V mlýnském náhonu otevřel pozdější majitel mlýna Bartoloměj Houdek veřejné koupaliště.⁴¹⁰ František Trejbal vlastnil do roku 1879 také mlýn č. 14/III v dnešní ulici Ke Koupališti.⁴¹¹ Mlýny č. 1, č. 12 a č. 14 spojovala mlýnská strouha, která tudy protékala ještě v sedmdesátých letech 20. století.⁴¹² Dům č. 100/II v Horákově ulici sloužil jako mlýn zvaný Prácheňský nebo také Viltovský. Nevíme přesně, proč se této oblasti říká Práčovna, jelikož prachárna je doložena v místech dnešního koupaliště. Pravděpodobně se název odvozuje od práhu, který zde v 16. století zbudoval majitel mlýna Matěj Babický. Posledním zdejším mlynářem byl od roku 1868 Karel Till. Po dvaceti letech jeho působení odkoupila mlýn Bedřichova huť.⁴¹³

Dům č. 21/III sloužil původně jako mlýn zvaný Podhorní, Podstranní či Podšibeniční, s vlastním jezem a strouhou. Na konci 18. století byl přestavěn na valchu, kterou roku 1838

⁴⁰⁷ Výpověď p. Bohumila Čížka z 12. ledna 2014 v Rokycanech. Záznam výpovědi v osobním archivu autorky.

⁴⁰⁸HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy VI*, s. 19.

⁴⁰⁹ SOKA Rokycany, *Kronika města II. 1836-1907*, s. 241.

⁴¹⁰HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy VI*, s. 9-10.

⁴¹¹HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy VII*, s. 13.

⁴¹² Výpověď p. Jarmily Havlové z 14. prosince 2013 v Rokycanech. Záznam výpovědi v osobním archivu autorky.

⁴¹³BAUER, J. Mlýnská strouha v Rokycanech, s. 9. Viz také HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy VI*, s. 13.

odkoupil František Trejbal, majitel mlýnů č. 14/III a 8/II. Tuto valchu získal roku 1888 průmyslník František Hirsch.⁴¹⁴

12.3 Cukrovarnictví

Jelikož konec šedesátých let nabízel českému cukrovarnickému průmyslu příhodné podmínky, také Rokycany se rozhodly začít v této oblasti podnikat. Město disponovalo dostatkem vodních zdrojů, stavebního materiálu, paliva i vhodným přístupem k dráze, ovšem řepu sem bylo nutné dovážet. Dalším faktorem, který k tomuto rozhodnutí přispěl, byla vysoká produkce obilí v Čechách, a tudíž i velká konkurence v tomto odvětví. Stavba cukrovaru započala v roce 1871 na pozemku pod Čilinou podél Rakovského potoka. Celkové náklady činily dvě stě tisíc zlatých, které byly získány jednak prodejem akcií, jednak poskytnutím finančního daru od města. Už v roce 1873 se ale akcionáři zřekli nároků na cukrovar, a ten byl proto prodán v dražbě.⁴¹⁵ Roku 1879 odkoupila prostory bývalého cukrovaru firma Simon, která tu zřídila továrnu na zpracování kůží – viz kapitola Průmyslová výroba.⁴¹⁶

13. ŘEMESLA

Na přelomu 18. a 19. století se výrazně změnilo početní složení rokycanských řemeslníků.⁴¹⁷ Největší nárůst zaznamenalo soukenictví, naopak zcela zanikla některá středověká řemesla, jako například svícník.⁴¹⁸ Svoji živnost provozovali ve městě krejčí, kováři, bednáři, perníkáři, sedláři, stolaři, sklenáři, hrnčíři či koželuzi, jak dokazují fondy těchto cechů uložené ve Státním okresním archivu v Rokycanech.

Čile se rozvíjelo hlavně soukenictví, tedy výroba vlněné tkaniny z kroucené příze. Tento výrobek, zvaný sukno, zplstnatěl válcováním. Utkané sukno se poté vezlo na valchu za litohlavským mostem, kde se dále zpracovávalo. V souvislosti s rozvojem soukenictví se na rokycanských pastvinách rozšířil chov ovcí. Roku 1836 se soukenictvím v Rokycanech zabývalo téměř devadesát osob. Výroba navíc poskytovala dalších asi

⁴¹⁴HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy VII*, s. 18.

⁴¹⁵SOkA Rokycany, Kronika města II. 1836-1907, s. 72-73.

⁴¹⁶Tamtéž, s. 240.

⁴¹⁷ V roce 1713 působilo v Rokycanech 20 řezníků, roku 1896 už jen 11, počet kolářů klesl z 6 na 1, ovšem přibýlo ševců z 12 na 19 a krejčích z 8 na 17. Narostl počet specializovaných stavebních řemeslníků, jako byli truhláři, zámečníci, klempíři, natěrači, pokrývači a malíři pokojů. HOFMAN, K. *Rokycany : Dvacet pět pohledů do historie města*, s. 41-42.

⁴¹⁸ Tamtéž.

padesát pracovních míst pro lidi, kteří vlnu česali a předli.⁴¹⁹ Až do šedesátých let 19. století se počet soukeníků v Rokycanech pohyboval kolem sedmdesáti, poté nastal prudký pokles, až roku 1898 zbyli jen tři provozovatelé tohoto řemesla. V prvním desetiletí 20. století se tomuto oboru v Rokycanech už nikdo nevěnoval.⁴²⁰ Když soukenictví v Rokycanech definitivně zaniklo, odkoupila obec od cechu valchu pod litohlavským mostem a pronajala ji Josefu Sedlákoví, který si zde otevřel kolářství a kovářství.⁴²¹

Příbuzným oborem soukenictví bylo postřihačství, tedy finální zpracování sukna. Toto řemeslo provozoval na konci století v domě č. 131 Antonín Vaník.⁴²²

Dalším významným odvětvím bylo koželužství. Vlastní vydělávání kůží v koželužské dílně začínalo vylouhováním tříslo⁴²³ vodou, čímž se kůže nasycovaly a staly se pružnými a do jisté míry nepromokavými. Vzniklé usně se pak sušily a tloukly hladkými kameny, aby se srovnaly. Následně se natřely suchým tříslem, dosušily a tloukly dřevěnou paličkou.⁴²⁴ Tříslo se vyrábělo v tlukárnách z kůry, na kterou střídavě dopadala dvě kladiva. V Rokycanech fungovaly tři tlukárny, u dnešní Skautské louky, u cesty do Borku a u dnešní lávky ke koupališti.

Ve druhé polovině 19. století zde sídlilo pět koželuhů – Josef Brejcha, Antonín Světlík, František Veselý, Josef Vojta a Adolf Veselý, který od roku 1867 provozoval svoji dílnu v domě č. 26, údajném rodišti Jana Rokycany.⁴²⁵ Josef Vojta žil v domě č. 51/II u řeky nedaleko dnešního gymnázia. V řece na kůlech míval Vojta upevněnou podlažku, na níž máchal kůže. Do řeky potom vysypal vylouhované tříslo, což mělo za následek znečištění říční vody.⁴²⁶ Stejně jako v případě soukenictví se tato živnost s příchodem 20. století z Rokycan vytratila.⁴²⁷

Jedním z provozovaných řemesel bylo také jirchářství, výroba jemně vydělávaných kůží. V místech dnešního zimního stadionu stávala ještě před první světovou válkou jirchárna

⁴¹⁹ HRACHOVÁ, H. *Rokycany*, s. 120.

⁴²⁰ HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy VII*, s. 6.

⁴²¹ SOKA Rokycany, *Kronika města II. 1836-1907*, s. 239.

⁴²² HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy I*, s. 61-62.

⁴²³ Tříslo je směs rostlinných částíček obsahujících kyselinu tříselnou, která propůjčuje zvířecím kůžím pevnost, tuhost a trvanlivost. Jako tříslo sloužila nejčastěji rozdrcená kůra dubu, břízy, vrby nebo smrku. JINDŘICH, Karel. Flusárny, smolárny a tlukárny. In : *Sborník Muzea Dr. Bohuslava Horáka 9. Rokycany : Muzeum Dr. Bohuslava Horáka v Rokycanech*, 1997, s. 29.

⁴²⁴ Tamtéž, s. 29-30.

⁴²⁵ HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy V*, s. 16.

⁴²⁶ Tamtéž, s. 41.

⁴²⁷ SOKA Rokycany, *Kronika města II. 1836-1907*, s. 233.

Karla Noska. V kádích umístěných v jeho domě se namáčela kůže a vedle stály malé hamry, pod kterými se jelenice tloukly.⁴²⁸

Dalším specifickým odvětvím bylo flusařství, zastoupené v Rokycanech dvěma flusárnami na předměstí Pátek. Jednu vedla rodina Veselých, druhou František Schaffarzik. Vyrábělo se zde draslo, sloučenina draslíku, jemuž se v syrové podobě říkalo flus. Draslo se využívalo k výrobě mýdla, skla, k bělení i barvení látek. Hlavní surovinou pro výrobu drasla byl popel ze dřeva. Ten se ve flusárnách nejprve vylouhoval a poté zavařoval v železných kotlích tak dlouho, dokud neztuhl.⁴²⁹ Popel dodávali do flusáren popeláři, kteří vykupovali tuto surovinu od řemeslníků i hospodyní. Úpadek flusáren nastal, když lidé začali více topit uhlím než dřevem.⁴³⁰ Flusárna v domě č. 62/II je zmiňována už roku 1813.⁴³¹ Když zanikla, vystavěla obec roku 1848 novou u jircháře Karla Noska. Ta zde existovala do roku 1862.⁴³²

Na konci 19. století už jsou řemeslníci v pramenech označováni jako živnostníci, což můžeme chápat jako rozšířený pojem, jelikož sem spadali i advokáti, notáři nebo geometři. Vznikly také zcela nové živnosti. V Rokycanech nyní působil fotograf, tři hodináři, tři cukráři, šest holičů, dva knihaři a dva modisté, tedy výrobci klobouků.⁴³³

14. VOLNÝ ČAS A ZÁBAVA

14.1 Všední den

Lidský život ovlivňovaly především zemědělské práce a církevní svátky. U mužů se fenomén volného času objevil dříve než u žen, jelikož ty měly na starosti domácnost a výchovu dětí, a řídily se tedy pevným časovým rozvrhem. Hospodyně obvykle vstávala mezi pátou a půl šestou, chvíli po služebnictvu. V šest hodin nebo v půl sedmé se podávala snídaně, po které následoval důkladný úklid a nákup. V poledne nastala doba oběda, po něm se vykonávaly domácí práce. Až po večeři se mohla žena věnovat vlastní zábavě,

⁴²⁸ HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy VI*, s. 12.

⁴²⁹ JINDŘICH, K. *Flusárny, smolárny a tlukárny*, s. 27.

⁴³⁰ MACH, ... Flusárny a výroba flusu na Rokycansku. In : *Minulostí Rokycanska 12*. Rokycany : Státní okresní archiv Rokycany, 2000, s. 64-65.

⁴³¹ BOREK, David. Dějiny města v datech. Rokycany, město v západních Čechách [online]. Aktualizace 30. 6. 2009. [cit. 2013-10-14]. Dostupné z <http://rokycanyhomepage.ic.cz/dejinyvdatech1800-1900.htm>.

⁴³² HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy VI*, s. 12.

⁴³³ HOFMAN, K. *Rokycany : Dvacet pět pohledů do historie města*, s. 43.

což v té době znamenalo čtení a vyšívání. Den končil modlitbou po deváté hodině.⁴³⁴ Naopak muž měl po práci nárok na odpočinek. Během 19. století se zkracovala pracovní doba, čímž narůstal čas na relaxaci i zábavu. Placené dovolené nebyly v Čechách před rokem 1918 obvyklé.⁴³⁵

Opakovanou a jaksi společensky nezbytnou zábavou byly vzájemné návštěvy přátel a příbuzných. Měšťané převzali tento zvyk od šlechty i s pravidly, která přijímání hostů doprovázela. Dopolední návštěvy, konané většinou mezi jedenáctou a dvanáctou hodinou, probíhaly krátce a nepodávalo při nich občerstvení.⁴³⁶ Pro oficiální společenské návštěvy bylo vyhrazeno odpoledne, většinou mezi sedmnáctou a devatenáctou hodinou, a patřilo k nim i menší pohoštění.⁴³⁷ Učitel František Václav Karlík se ve svém deníku například zmiňoval o kávové společnosti, kterou jeho manželka dlužila ostatním zdejšími dámám.⁴³⁸

14.2 Prázdniny

Zákon z roku 1806 jasně vymezil začátek a konec školního roku. Výuka začínala na svátek Všech svatých 1. listopadu a končila poslední týden v září. Ke změně došlo v roce 1826, kdy byl začátek vyučování určen na první pondělí po svatém Václavu, tedy začátkem října. Děti navštěvovaly školu každý den kromě neděle, ve středu a v sobotu pouze dopoledne. Výnos z roku 1829 pak přesunul prázdniny na srpen a září. Během prázdnin měli rodiče možnost využít organizované péče, zatím spíše sociálního než zájmového charakteru.⁴³⁹

Teprve v 19. století začalo měšťanstvo hromadně napodobovat zvyk šlechty vyjíždět na letní byt na venkov. Tento nový trend vedl mimo jiné ke vzniku mnoha zájezdních hostinců a penzionů.⁴⁴⁰

14.3 Sport

Oblíbeným rozptýlením byl vedle četby také sport, především turistika. Od šedesátých let 19. století vznikaly turistické kluby, které organizovaly výlety na památná místa českých

⁴³⁴ LENDEROVÁ, M. *Z dějin české každodennosti*, s. 271.

⁴³⁵ VOŠAHLÍKOVÁ, P. *Jak se žilo za časů Františka Josefa I.*, s. 260.

⁴³⁶ Tamtéž, s. 127-128.

⁴³⁷ LENDEROVÁ, M. *Dějiny každodennosti "dlouhého" 19. století II. díl*, s. 103.

⁴³⁸ MARŠAN, R. *Rok 1848 dle deníku vlasteneckého učitele Františka Václava Karlíka*, s. 37.

⁴³⁹ LENDEROVÁ, M. *Z dějin české každodennosti*, s. 275.

⁴⁴⁰ Tamtéž, s. 275-276.

dějin, často na Říp, Bezděz, Blaník nebo Oreb.⁴⁴¹ Rokycanský odbor Klubu českých turistů byl ustanoven roku 1896 za přispění lékárníka Karla Krčmáře.⁴⁴²

Nejvýznamnějším sportovním spolkem byl od roku 1862 Sokol, který spojoval tělovýchovnou, zájmovou i kulturní činnost. Rokycanská odnož jednoty vznikla z iniciativy Ladislava Brože roku 1868.⁴⁴³ Sokol ovšem nepředstavoval jediný sportovně zaměřený spolek v Rokycanech. Ve druhé polovině 19. století tu působil například tenisový, bruslařský nebo hokejový klub a spolek velocipedistů, vzniklý roku 1883 jako druhý v Čechách hned po Praze. Jízdu na velocipedu propagoval jako jeden z prvních v Rokycanech poštovník Ludvík Poppy.⁴⁴⁴ Fotbal se v Rokycanech rozšířil až okolo roku 1902.⁴⁴⁵

K dalším provozovaným sportům patřilo lyžování, kopaná nebo bruslení. Řada měst disponovala vlastním kluzištěm, vytvořeným na zaplavené louce nebo na rybníce.⁴⁴⁶ Podle pamětí Miroslava Sedláka bývala v blízkosti dnešního sídliště Pod Kostelem zamokřená louka obehnaná nízkou zídou. V zimě sloužila jako kluziště asi do roku 1895, kdy ji bruslaři vyměnili za vhodnější děkanský rybníček.⁴⁴⁷ V 19. století se už běžně používaly ocelové brusle.⁴⁴⁸ Vdaným ženám bylo ovšem bruslení odepřeno, věnovaly se mu pouze malé holčičky a svobodné dívky.⁴⁴⁹

Převážná většina sportovních aktivit byla v první polovině 19. století doménou mužů, výjimky se objevovaly zatím jen ve šlechtickém prostředí, kde ženy jezdily na koni či šermovaly. Zlom přineslo v Čechách až založení Sokola, i když cvičení žen i nadále zůstalo spoutáno mnoha předsudky. O rozšíření dívčího tělocviku ve školách se pokusil zákon z roku 1869, většina rodičů ho ale odmítala, přestože se jednalo o cvičení opatrné a cudné, zaměřené spíše na ladnost než na výkon.⁴⁵⁰ Za sport vhodný také pro ženy se

⁴⁴¹ VOŠAHLÍKOVÁ, P. *Jak se žilo za časů Františka Josefa I.*, s. 259.

⁴⁴² HOFMAN, K. *Sto let Klubu českých turistů v Rokycanech*, s. 1.

⁴⁴³ V roce 1868 měl rokycanský Sokol 72 členů, v roce 1871 132 členů, ovšem roku 1877 už jen 44. Postupně tento počet znovu stoupal. *Město Rokycany a okres*, s. 43.

⁴⁴⁴ Státní oblastní archiv Plzeň – Státní okresní archiv Rokycany, fond Klub velocipedistů a bruslařů Rokycany, 1883 – 1932, Kronika velocipedistů západních Čech 1884-1908, nezpracováno, s. 1. Viz také BOREK, David. *Dějiny města v datech. Rokycany, město v západních Čechách* [online]. Aktualizace 30. 6. 2009. [cit. 2013-10-14]. Dostupné z <http://rokycanyhomepage.ic.cz/dejinyvdatech1800-1900.htm>.

⁴⁴⁵ *Město Rokycany a okres*, s. 48.

⁴⁴⁶ LENDEROVÁ, M. *Z dějin české každodennosti*, s. 354.

⁴⁴⁷ SEDLÁK, Miroslav. *Život ve starých Rokycanech. Rokycansko*. 1. září 1994, č. 35, s. 3. Viz také HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy V*, s. 17.

⁴⁴⁸ LENDEROVÁ, M. *Dějiny každodennosti "dlouhého" 19. století II. díl*, s. 131.

⁴⁴⁹ Tamtéž, s. 136.

⁴⁵⁰ LENDEROVÁ, M. *Z dějin české každodennosti*, s. 364-365.

považovalo koupání, tanec a zmiňované bruslení. Přiměřené sportování dam prosazovali někteří lékaři i novináři. Právě v souvislosti se sportem došlo k revoluci v ženském odívání, jelikož dámy si začaly oblékat kalhoty, které jim umožňovaly volnější pohyb.

14.4 Svátky a slavnosti

Obvyklým účelem slavností v době monarchie nebylo jen rozptýlení z každodenního stereotypu. Oslavy se staly také prostředkem popularizace panovnické dynastie. Svátky a slavnosti naplňovaly lidskou potřebu vybočit z denního rytmu a zapojit se do společenského dění. Lidé se při příležitosti oslav scházeli v kostelích, divadlech, spolkových domech, kavárnách, hostincích, na památných místech nebo jednoduše na náměstích. Hlavními mezníky křesťanského roku byly Vánoce a Velikonoce. Velké oblibě se těšila pouť, tedy zbožné putování s cílem naklonit si světce. V průběhu 19. století získala pouť nový předmět uctívání – národ. Kroky poutníků proto směřovaly například do Kostnice k uctění památky Jana Husa.⁴⁵¹

Do poloviny 19. století obdarovávali lidé své blízké k Mikuláši, nikoli na Vánoce.⁴⁵² Zdobení vánočního stroměčku bylo v 19. století v Čechách novým obyčejem, doposud se na Vánoce stavěly pouze betlémy.⁴⁵³ Od 13. prosince do Štědrého večera chodívala po domech Lucie, přestrojená žena, která podarovávala děti.⁴⁵⁴ Nejvýznamnějším církevním svátkem zůstaly Velikonoce, jejichž oslava se v průběhu 19. století začala lišit ve vesnickém a městském prostředí.⁴⁵⁵ Dále se slavilo posvícení, filipojakubská noc spojená se stavěním májů k ochraně před čarodějnicemi, svatojánská noc, slavnost králů či otevírání studánek.⁴⁵⁶

⁴⁵¹ LENDEROVÁ, M. *Z dějin české každodennosti*, s. 285-286.

⁴⁵² LENDEROVÁ, M. *Dějiny každodennosti "dlouhého" 19. století II. díl*, s. 93.

Štědrovečerní večeře měla být bohatá, aby zajistila úrodu na další rok. Prvním chodem byly obvykle oplatky s medem, následovala polévka a kroupový kuba s houbami a česnekem. Ryby se objevovaly na štědrovečerním stole zatím vzácně v zámožných měšťanských domácnostech nebo v oblastech s rybníky. FROLEC, Václav. *Vánoce v české kultuře*. 2. vyd. Praha : Vyšehrad, 1989, s. 55.

⁴⁵³ ZÍBRT, Čeněk. *Veselé chvíle v životě lidu českého*. 2. vyd. Praha : Vyšehrad, 2006, s. 513. Viz také HÁNOVÁ, Jiřina. *Betlémářství na Rokycansku*. 1. vyd. Rokycany : Muzeum Dr. Bohuslava Horáka v Rokycanech, 1999, s. 4-5.

⁴⁵⁴ ZÍBRT, Čeněk. *Staročeské výroční obyčeje, pověry, slavnosti a zábavy prstonárodní pokud o nich vypravují písemné památky až po náš věk*. 1. vyd. Praha : J. R. Vilímek, 1889, s. 239.

⁴⁵⁵ Na vesnici zůstaly velikonoční rituály spojené s přáním dobré úrody, zatímco v měšťanském prostředí byly Velikonoce a přicházející jaro symbolem mladé lásky a tancovačky. FROLCOVÁ, Věra. *Velikonoce v české lidové kultuře*. 1. vyd. Praha : Vyšehrad, 2001, s. 17-18.

⁴⁵⁶ ZÍBRT, Č. *Veselé chvíle v životě lidu českého*, s. 274.

Významnými událostmi, týkajícími se pouze rodinného kruhu, byla svatba, křest, první svaté přijímání, biřmování a pohřeb. Slavení narozenin nebylo ještě v 19. století zaběhnutou tradicí. Lidé někdy místo dne narození oslavovali výročí křtu.⁴⁵⁷

Určité rozptýlení představovaly i pohřby významných osobností, korunovace panovníků nebo jejich návštěva ve městě. Za slavnostní okamžik se považoval i pouhý panovníkův průjezd městem. Rokycany byly poctěny návštěvou panovníka několikrát, například 15. června 1810 Rokycany krátce hostily císaře Františka I. i s manželkou a dcerou. Po slavnostním uvítání si císařský pár prohlédl zdejší radnici, občerstvil se a pokračoval do Plzně.⁴⁵⁸ Další císařská návštěva proběhla roku 1874, kdy se František Josef I. ve městě krátce zastavil na své cestě do Prahy, a podruhé roku 1885 při příležitosti vojenského cvičení v nedalekých Litohlavech.⁴⁵⁹

V roce 1882 uspořádali Rokycanští slavnost při odhalení pamětní desky Mistra Jana Rokycany na průčelí radnice. Zároveň byla instalována menší železná deska v blízkosti rodného domu Jana Rokycany na předměstí Pátek.⁴⁶⁰ Významnou kulturní událostí byl také koncert Antonína Dvořáka v roce 1892.⁴⁶¹

Oblíbenými a zároveň ekonomicky významnými událostmi byly výstavy. V souvislosti s oslavami čtyřicátého výročí nástupu císaře Františka Josefa I. na trůn uspořádaly Rokycany hospodářsko – průmyslovou výstavu. V předvečer zahájení, tedy 11. srpna 1888, se rokycanské náměstí výjimečně rozsvítilo elektrickým osvětlením. V následujících dnech měli řemeslníci a obchodníci možnost vystavit své zboží ve školní budově za radnicí. Kromě řemeslných výrobků, potravin a nářadí se tu prodával i dobytek. Výstava představila práci českých živnostníků a snažila se zvýšit jejich konkurenceschopnost vůči zahraničním výrobcům.⁴⁶²

Na organizaci Jubilejní zemské výstavy roku 1891 se Rokycanští podíleli pouhým zasláním železářských výrobků a prací zdejších žáků. Na Národopisnou výstavu o čtyři

⁴⁵⁷ LENDEROVÁ, M. *Z dějin české každodennosti*, s. 300.

⁴⁵⁸ HRACHOVÁ, H. *Rokycany*, s. 118.

⁴⁵⁹ SOkA Rokycany, *Kronika města II. 1836-1907*, s. 77, 159.

⁴⁶⁰ *Upomínka na slavnost Mistra Jana Rokycany v Rokycanech ve dnech 12. a 13. srpna 1882*. 1. vyd. Praha : Slavnostní komitét, 1882. Viz také SOkA Rokycany, *Kronika města II. 1836-1907*, s. 144-145.

⁴⁶¹ Státní oblastní archiv Plzeň – Státní okresní archiv Rokycany, fond AM Rokycany, Pamětní kniha města 1892-1919, nezpracováno.

⁴⁶² SOkA Rokycany, *Kronika města II. 1836-1907*, s. 184-186.

roky později zaslali měšťané do Prahy sbírku starožitností. Obě tyto výstavy přispěly významnou měrou k myšlence založení rokycanského muzea.⁴⁶³

14.5 Zájmové spolky v Rokycanech

Spolky představovaly jednak cestu prosazení zájmů určité skupiny, jednak příležitost k lidským setkáním a rozšiřování vědomostí. Roku 1848 vznikla v Rokycanech Slovanská lípa, podporující čtenářské, hudební a divadelní zájmy. Na její činnost navázala ještě též rok Občanská beseda, s jejímž zrušením v roce 1851 kulturní život ve městě na čas utichl.⁴⁶⁴ Rozmach v zakládání nejrůznějších spolků nastal, stejně jako v dalších českých městech, až po obnovení ústavnosti roku 1860. Probuzené národní uvědomění symbolizovaly právě spolky jako Měšťanská beseda,⁴⁶⁵ pěvecký spolek Záboj,⁴⁶⁶ zábavní spolek Žďár,⁴⁶⁷ učitelská jednota Komenský, ostrostřelecký sbor,⁴⁶⁸ sbor dobrovolných hasičů či ochotnické divadlo.⁴⁶⁹ První pokusy o založení ochotnického spolku v Rokycanech pocházejí z roku 1805. Zatím se však nepodařilo vytvořit trvalý soubor, až roku 1838 vzniklo ve městě stálé divadlo nesoucí oficiální název Městské divadlo v Rokycanech.⁴⁷⁰ Důkazem, že divadlo prosperovalo, je skutečnost, že z jeho výnosu mohla být financována dětská opatrovna. Aktivními ochotníky byli například lékárník Alois Bohuslav Štorch či učitel Jan Lodl. Často se stávalo, že herci sehráli hru za jeden večer česky i německy, přestože v Rokycanech se vždy mluvilo česky.⁴⁷¹ Zkoušky se obvykle odehrávaly v hostinci Libuše nebo na Střelnici. Repertoár rokycanských ochotníků

⁴⁶³ SOKA Rokycany, Kronika města II. 1836-1907, s. 220.

⁴⁶⁴ CIRONIS, Petros. *Národní divadlo a Rokycansko*. 1. vyd. Rokycany : Okresní národní výbor, 1984, s. 7-8.

⁴⁶⁵ Cílem Měšťanské besedy byla podpora spolkového a kulturního života ve městě. Od prosince 1849 sídlila v domě č. 2 vedle radnice, kde fungoval zájezdní hostinec Český dvůr. V prvním poschodí byla k dispozici čítárna, hovorna a občerstvovna. Jelikož tyto prostory besedě nedostačovaly, brzy se přestěhovala do domu č. 9 (dnes řeznictví). Státní oblastní archiv Plzeň – Státní okresní archiv Rokycany, fond Měšťanská beseda Rokycany, 1861 – 1899, ev. č. 41, s. 6. Viz také HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy I*, s. 18.

⁴⁶⁶ Pěvecké sdružení Záboj, jehož členskou základnu tvořili hlavně učitelé a vlastenecky smýšlející měšťané, vzniklo v Rokycanech roku 1861. Mimo samostatných koncertů vystupoval i při městských oslavách a dalších slavnostech. O založení spolku se zasloužil František Václav Karlík, učitel na hlavní škole v Rokycanech. CIRONIS, P. *Lidé, osoby a osobnosti Rokycanska*, s. 21. Viz také MARŠAN, R. *Rok 1848 dle deníku vlasteneckého učitele Františka Václava Karlíka*. Viz také *Město Rokycany a okres*, s. 40.

⁴⁶⁷ Skupinová fotografie zábavního spolku Žďár z roku 1889 je součástí obrazové přílohy.

⁴⁶⁸ Sbor ostrostřelců vznikl již během války o dědictví rakouské roku 1742. V roce 1828 vystavěl spolek sál, který je v Rokycanech dodnes znám jako Střelnice. Jednalo se o dosud největší prostory pro společenské události, také proto se zde konaly plesy, koncerty a dýchánky s přednáškami. Právě zde koncertoval Antonín Dvořák v roce 1892. HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy II*, s. 40.

⁴⁶⁹ SOKA Rokycany, Paměti J. J. Chaloupky. 1840 – 1880, s. 13-16. Viz také SOKA Rokycany, Kronika města II. 1836-1907, s. 62. Viz také TYTL, A. *Rokycany, královské svobodné město*, s. 15.

⁴⁷⁰ CIRONIS, P. *Národní divadlo a Rokycansko*, s. 5.

⁴⁷¹ HRACHOVÁ, H. *Rokycany*, s. 128-129.

zahrnoval především hry českých vlasteneckých dramatiků, například Václava Klimenta Klicpery a Jana Nepomuka Štěpánka.⁴⁷²

Ke kulturnímu životu města přispívaly nezanedbatelnou měrou i ženy, organizované v Červeném kříži a Dámském spolku Ludmila.⁴⁷³ Rokycanští měšťané byli ve spolkové činnosti skutečně aktivní, jelikož v roce 1896 bylo ve městě zaregistrováno dvacet šest různých spolků.⁴⁷⁴

15. CESTOVÁNÍ

V 19. století se lidé stále nejčastěji přepravovali pěšky. S rozvojem dopravních prostředků přestával být cílem pouhý přesun z místa na místo, ale cílem se stala i cesta samotná.⁴⁷⁵ Významnou roli při přepravě zásilek i cestujících měli formani s poštovními vozy. Hlavními dopravními prostředky byly dostavník, kočár nebo koněspřežka, jejíž význam v souvislosti se zavedením železničních tratí upadal.⁴⁷⁶ Cestování vlakem mělo jasná pravidla. Cestující museli zaujmout své místo při zazvonění čtvrt hodiny před odjezdem, po zatroubení na roh se už nesměl k vlaku nikdo přiblížit. Jednotlivé vozy odpovídaly sociální stratifikaci cestujících – vagóny první třídy byly nejluxusnější, měly polstrované sedačky a zasklená okna, třetí třída nabízela pouze dřevěné lavice bez oken. Hygienické podmínky a vytápění byly zatím nedokonalé ve všech kategoriích. Jednotlivé třídy byly barevně označeny, stejně jako jízdenky.⁴⁷⁷

15.1 Železnice

Život rokycanských obyvatel výrazně ovlivnil vznik železniční tratě z Prahy do Plzně v červenci 1862, jelikož obec se nově stala důležitou stanicí.⁴⁷⁸ Na této trase jezdily dva osobní vlaky denně, přičemž jedna jízda z Prahy do Plzně trvala šest hodin.⁴⁷⁹ Nádražní

⁴⁷² Státní oblastní archiv Plzeň – Státní okresní archiv Rokycany, fond Ochotnické divadlo Rokycany. 1865-1939, nezpracováno.

⁴⁷³ HAVLOVÁ, Zuzana. *Dámský spolek Ludmila v Rokycanech*. Plzeň, 2012. Bakalářská práce. Západočeská univerzita v Plzni, Fakulta pedagogická, Katedra historie.

⁴⁷⁴ HRACHOVÁ, H. *Rokycany*, s. 149.

⁴⁷⁵ HLAVAČKA, Milan. *Cestování v éře dostavníku : Všední den na středoevropských cestách*. 1. vyd. Praha : Argo, 1996, s. 29-30.

⁴⁷⁶ HLAVAČKA, Milan. *Dějiny dopravy v českých zemích v období průmyslové revoluce*. 1. vyd. Praha : Academia, 1990, s. 30.

⁴⁷⁷ LENDEROVÁ, M. *Z dějin české každodennosti*, s. 378-380.

⁴⁷⁸ HLAVAČKA, M. *Dějiny dopravy v českých zemích*, s. 73.

⁴⁷⁹ Cena za jízdu 1-10 km dlouhou činila v I. třídě 90 h, ve II. třídě 60 h a ve III. třídě 30 h. *Politický a školní okres Rokycanský*, s. 124. Viz také HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy IV*, s. 6-7. H. Hrachová uvádí, že cesta z Rokycan do Prahy trvala dvanáct hodin. HRACHOVÁ, H. *Rokycany*, s. 136.

budova vznikla až v roce 1865, proto si cestující nejprve kupovali jízdenky v hotelu U Bílé růže. Příjezdy a odjezdy vlaků ohlašoval zvon, zavěšený u kanceláře přednosta stanice. Roku 1869 byla zprovozněna trať z Rokycan do Mirošova, později prodloužená až do Nezvěstic.⁴⁸⁰ Z pamětí rokycanských měšťanů vyplývá, že díky železniční trati bylo v Rokycanech neustále živo, přijíždělo sem mnoho turistů i poutníků a město díky nim bohatlo.⁴⁸¹

16. ZEMĚDĚLSTVÍ

Pro nedostatek rolníků a čeledi i v důsledku častých živelných pohrom zemědělství v Rokycanech postupně upadalo. Velká rokycanská hospodářství se rozpadala a drobila na menší statky, pole vzdálenější od města se přeměnila v louky. Zanikal i chov dobytka, proto máslo, mléko a vejce prodávali okolní rolníci na týdenních trzích, konajících se vždy v pondělí a v pátek. Mnoho producentů však raději dojíždělo na plzeňské trhy, které jim zaručovaly větší výtěžek, než tomu bylo v Rokycanech.⁴⁸² Městský statek se stájemi, kůlnami a stodolami se nalézal v blízkosti původního hřbitova, tedy v místech dnešního autobusového nádraží.⁴⁸³ Od roku 1878 dbal na zásady racionálního hospodářství nově vzniknuvší hospodářsko – průmyslový spolek. Zaměřil se například na výhodné využití polních plodin nebo na zakládání nových lesních školek.⁴⁸⁴

16.1 Lesní hospodářství

Město postupně rozšiřovalo lesní drážbu, což dokazují zápisy v obecní kronice. Stav lesů se kvůli nevhodnosti měšťanů a nevhodné správě neustále zhoršoval. Až do sedmdesátých let nevedli rokycanští lesmistři žádné zápisy, tudíž nebyla situace v lesní drážbě prakticky kontrolována.⁴⁸⁵ Změnu přinesl až na sklonku 19. století polesný Augustin Valentin. Lesy rozdělil do šesti úseků (Žďár, Kotel, Čilina, Litohlavy, Čížov u Blovic a dnes již zaniklá osada Cháchov), které hospodařily jako samostatné celky. Dohromady se jednalo o více než pět tisíc jiter, tedy více než dva tisíce devět set hektarů, které představovaly důležité obecní jmění. Valentin mimo jiné inicioval i geologický průzkum

⁴⁸⁰ SVOBODA, Jiří. *Sto dvacet let místní dráhy Rokycany – Nezvěstice*. 1. vyd. Rokycany : Lokálka group, 2003, s. 8.

⁴⁸¹ SRB, A. *Z půl století*, s. 29. Viz také SEDLÁK, M. *Život ve starých Rokycanech*. 14. července 1994, s. 3.

⁴⁸² SOKA Rokycany, *Kronika města II. 1836-1907*, s. 233.

⁴⁸³ HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy IV*, s. 39.

⁴⁸⁴ SOKA Rokycany, *Kronika města II. 1836-1907*, s. 86.

⁴⁸⁵ Tamtéž, s. 247.

rokycanských lesů. Dále vydal příkaz k rušení starých školek a zřízení nových, například v Němčičkách a pod Vršíčkem, kde se pěstovalo asi čtyřicet druhů cizokrajných dřevin. I přes tyto experimenty zůstala většina lesů v okolí města smrkových.⁴⁸⁶

V důsledku klesajícího počtu dobytka a s tím souvisejícího přebytku pastvin bylo na konci 19. století mnoho dalších ploch zalesňováno. Kvůli dobré dostupnosti pro odvoz kmenů i kvůli estetické stránce se budovaly lesní cesty. Díky číslování stromů a jejich zakreslování do map ubylo krádeží v lesích. Došlo i k renovaci budov, ve kterých bydlel lesnický personál, celkem čtyři lesní, jeden lesní příručí a deset hajných.⁴⁸⁷

16.2 Zahradnictví

Rokycanští kladli ve druhé polovině 19. století velký důraz na vzhled města. Proto zřídili okrašlovací výbor, tvořící součást obecního zastupitelstva. Zasluhou městského zahradníka Václava Vaníka⁴⁸⁸ se pozornost stočila ke zvelebení rokycanské strážnice, která je dodnes vyhledávaným místem k procházkám i sportovním aktivitám. Do poloviny 19. století zůstávala ovšem jen pustým návrším. Až starosta František Mudra prosadil její zalesnění. Roku 1894 zde vznikla dokonce rozhledna, avšak nepřežila řádění vandalů, kteří podřezali hlavní sloupy. Rozhlednu nahradily alespoň čtyři altány rozmístěné po stráni.⁴⁸⁹ Ty zde stály ještě v devadesátých letech 20. století. Václav Vaník zde vysázel nové stromy a zřídil tu sad, několik teras a nové cesty. V roce 1888 došlo ke zrušení příkopů v jižní a západní části města a jejich nahrazení vkusnými promenádami roubenými lipami. O pět let později okrašlovací výbor přistoupil ke zrušení příkopů i na severní straně za Saskou bránou, kde následně vznikl nový sad. Předmětem zvelebení byly i historické památky. Například mohyla Madlonova pluku byla opatřena pamětní deskou a její okolí osázeno duby, Mariánský sloup na náměstí nově lemoval trávník s květinami.⁴⁹⁰

⁴⁸⁶ SOkA Rokycany, Kronika města II. 1836-1907, s. 249-250.

⁴⁸⁷ Plat lesmistra na přelomu 19. a 20. století byl 3400 K a 43 metrů dříví, plat lesního činil 1200 K, navíc měl k dispozici byt, dvě krávy, 5 korců půdy, stejnokroj a 24 metrů dříví, hajný dostával 440 K, byt, 2 krávy, 3 korce půdy, stejnokroj a 20 metrů dříví. Denní mzda lesních dělníků byla 1,40 K, což bylo velmi málo, mladí dělníci proto neměli o tuto práci zájem a raději pracovali v továrnách. Lesní dělníci byli pojištěni u Úrazové pojišťovny pro království české a v obci byl zřízen také dělnický úrazový fond, do kterého se z příjmů lesního hospodářství každoročně ukládalo 500 K. SOkA Rokycany, Kronika města II. 1836-1907, s. 249-253.

⁴⁸⁸ **Václav Vaník** se narodil v roce 1846 v Rokycanech, kde také studoval na nižší reálce. Vyučil se zahradníkem na panství hraběte Valdštejna ve Štáhlavech, poté pracoval v Praze a ve Vídni. Nabyté zkušenosti pak zúročil v Rokycanech, kde se zasloužil o zvelebení ulic. V roce 1912 odešel do výslužby. SOkA Rokycany, Kronika města II. 1836-1907, s. 255.

⁴⁸⁹ HOFMAN, K. *Staré rokycanské domy VII*, s. 16.

⁴⁹⁰ SOkA Rokycany, Kronika města II. 1836-1907, s. 256.

17. ZÁVĚR

Devatenácté století se v Rokycanech, stejně jako v jiných městech, neslo ve znamení pokroku, rodící se lékařské péče, vzniku zájmových spolků i technických vynálezů, avšak v porovnání s dneškem probíhaly tyto změny v mnohem delším horizontu. Dřina spojená s péčí o domácnost je pro nás dnes téměř nepředstavitelná, stejně tak jako bydlení bez přepychu kanalizace nebo elektrického osvětlení. Život tehdejších lidí rozhodně nebyl chudší než dnes, jistě ale došlo k proměně stylu života i vztahu k jistým hodnotám, například k manželství. Pohodlí zajištěné moderními technologiemi nám umožňuje zabývat se problémy, které by našim předkům možná připadaly malicherné. Díky pohledu do života v 19. století si uvědomujeme, v kolika ohledech je náš úděl jednodušší.

Odkaz předminulého století je v Rokycanech dodnes patrný v podobě pamětních desek, názvů ulic, a dokonce i v příjmeních obyvatel – potomků rodin Kraftových, Čížkových či Jágrových. Díky maloměstskému charakteru Rokycan bylo možné alespoň částečně nahlédnout do života jeho minulých obyvatel a posoudit, do jaké míry se zdejší poměry změnily.

Tato diplomová práce shrnuje nejdůležitější poznatky o dějinách každodennosti v 19. století a zasazuje je do souvislosti s regionálními dějinami. Na základě studia, terénního výzkumu a tvorby praktických úkolů pro školní výuku jsem dospěla k tomu, že historie všedního dne aplikovaná na rokycanský region poskytuje široké edukační možnosti a může se stát vhodnou součástí vyučování dějepisu. Snažila jsem se vytvořit didaktický celek, který by zaujal nejen učitele, ale i žáky, a nabídl tak možnost nevšedního vyučování. Práce také přináší prostor pro aktualizaci a popularizaci učiva. Jeho atraktivitu potvrdila i moje pedagogická praxe. Při vypracování bylo nejdůležitější využít početnou literaturu a zároveň udržet hranice určené pro tento druh kvalifikační práce, jelikož takto poutavé téma svádí k mnohem obsírnějšímu pojetí.

Další výzkum tématu by se mohl ubírat dvěma směry. První možností je rozsáhlejší popis každodennosti 19. století a rozšíření o další aspekty této problematiky, například kriminalitu a lidi na okraji společnosti, druhou cestu představuje chronologická návaznost do počátku 20. století a období první republiky.

18. SEZNAM POUŽITÝCH PRAMENŮ A LITERATURY

18.1 Prameny

Státní oblastní archiv Plzeň – Státní okresní archiv Rokycany, fond AM Rokycany, Kronika města II. 1836-1907, nezpracováno.

Státní oblastní archiv Plzeň – Státní okresní archiv Rokycany, fond AM Rokycany, Pamětní kniha města. 1892-1919, nezpracováno.

Státní oblastní archiv Plzeň – Státní okresní archiv Rokycany, fond Opatrovna pro malé dívky města Rokycany, Kronika dětské opatrovny. 1838-1924, nezpracováno.

Státní oblastní archiv Plzeň – Státní okresní archiv Rokycany, fond I. národní škola Rokycany, Kronika obecné školy I. 1845 – 1900, inv. č. 445.

Státní oblastní archiv Plzeň – Státní okresní archiv Rokycany, fond I. národní škola Rokycany, Kronika obecné školy chlapecké I. 1895 – 1926, inv. č. 446.

Státní oblastní archiv Plzeň – Státní okresní archiv Rokycany, fond Měšťanská škola dívčí Rokycany, Kronika měšťanské školy dívčí I. 1868 – 1903, inv. č. 156.

Státní oblastní archiv Plzeň – Státní okresní archiv Rokycany, fond Gymnázium Rokycany, Kronika gymnázia I. 1898 – 1908, nezpracováno.

Státní oblastní archiv Plzeň – Státní okresní archiv Rokycany, fond Gymnázium Rokycany, Kronika gymnázia II. 1898 – 1914, nezpracováno.

Státní oblastní archiv Plzeň – Státní okresní archiv Rokycany, fond J. J. Chaloupka. 1840 – 1880, nezpracováno.

Státní oblastní archiv Plzeň – Státní okresní archiv Rokycany, fond Vojta Josef. 1848 – 1899, nezpracováno.

Státní oblastní archiv Plzeň – Státní okresní archiv Rokycany, fond Ochotnické divadlo Rokycany. 1865 – 1939, nezpracováno.

Státní oblastní archiv Plzeň – Státní okresní archiv Rokycany, fond Měšťanská beseda Rokycany. 1861 – 1899, s. 6, ev. č. 41.

Státní oblastní archiv Plzeň – Státní okresní archiv Rokycany, fond Klub velocipedistů a bruslařů Rokycany. 1883 – 1932, Kronika velocipedistů západních Čech. 1884 – 1908, nezpracováno.

Státní oblastní archiv Plzeň, Matrika narozených 1894-1903 v Rokycanech. SM 4427, sign. 41.

18.2 Literatura

- ADÁMEK, Karel Václav. *O léčení lidovém*. 1. vyd. Praha : Jan Otto, 1903.
- BATĚK, František; HRACHOVÁ, Hana; PRÁŠIL, Petr. *Rokycansko na starých pohlednicích*. 1. vyd. Hostivice : Petr Prášil, 2006.
- BATĚK, František. *Rokycansko na starých pohlednicích a fotografiích*. 1. vyd. Hostivice : Baron, 2009.
- BERANOVÁ, Magdaléna. *Tradiční české kuchařky : Jak se vařilo před M. D. Rettigovou*. 1. vyd. Praha : Libri, 2001.
- BRONCOVÁ, Dagmar (ed.). *Historie farmacie v českých zemích*. 1. vyd. Praha : MILPO, 2003.
- CIRONIS, Petros. *Lidé, osoby a osobnosti Rokycanska*. 1. vyd. Rokycany : Státní okresní archiv, 1995.
- CIRONIS, Petros. *Národní divadlo a Rokycansko*. 1. vyd. Rokycany : Okresní národní výbor, 1984.
- CIRONIS, Petros. *Rokycanský uličník : Názvy a historický popis ulic a náměstí v Rokycanech*. 1. vyd. Rokycany : Státní okresní archiv, 2003.
- ČERNÁ, Nad'a. *Z kolébky do kočárku*. 1. vyd. Mělník : Regionální muzeum, 2006.
- ČEVELOVÁ, Zuzana. *Gender, víra a manželství v „dlouhém“ 19. století : Možnosti interpretace katolických normativních pramenů*. 1. vyd. Pardubice : Univerzita Pardubice, Filozofická fakulta, 2012.
- DOLEŽAL, Antonín. *Od babictví k porodnictví*. 1. vyd. Praha : Karolinum, 2001.
- EFMERTO VÁ C., Marcela. *České země 1848 – 1918*. 1. vyd. Praha : Albatros, 1995.
- FIALOVÁ, Ludmila; HORSKÁ, Pavla. *Dějiny obyvatelstva v českých zemích*. 1. vyd. Praha : Mladá fronta, 1998.
- FROLCOVÁ, Věra. *Velikonoce v české lidové kultuře*. 1. vyd. Praha : Vyšehrad, 2001.
- FROLEC, Václav. *Vánoce v české kultuře*. 2. vyd. Praha : Vyšehrad, 1989.
- HÁNOVÁ, Jiřina. *Betlémářství na Rokycansku*. 1. vyd. Rokycany : Muzeum Dr. Bohuslava Horáka v Rokycanech, 1999.
- HANSGIRGOVÁ, Františka. *Hospodyně našeho věku : Krátké naučení o vedení městského i venkovského hospodářství*. 1. vyd. Praha : I. L. Kober, 1874.
- HANSGIRGOVÁ, Františka. *Průvodce dívky a budoucí hospodyně*. 1. vyd. Praha : I. L. Kober, 1869.
- HLAVAČKA, Milan. *Cestování v éře dostavníku : Všední den na střeoevropských cestách*. 1. vyd. Praha : Argo, 1996.
- HLAVAČKA, Milan. *Dějiny dopravy v českých zemích v období průmyslové revoluce*. 1. vyd. Praha : Academia, 1990.

- HOFMAN, Karel. *Kostel Panny Marie Sněžné v Rokycanech : Historie - současnost – děkanové*. 1. vyd. Rokycany : Karel Hofman, 1991.
- HOFMAN, Karel. *Rokycany : Dvacet pět pohledů do historie města 1110-1986*. 1. vyd. Rokycany : Hofman, 1991.
- HOFMAN, Karel. *Staré rokycanské domy I*. 2. vyd. Rokycany : Městská knihovna Rokycany, 2000.
- HOFMAN, Karel. *Staré rokycanské domy II*. 2. vyd. Rokycany : Městská knihovna Rokycany, 2003.
- HOFMAN, Karel. *Staré rokycanské domy III*. 1. vyd. Rokycany : Městská knihovna Rokycany, 1997.
- HOFMAN, Karel. *Staré rokycanské domy IV*. 1. vyd. Rokycany : Městská knihovna Rokycany, 1998.
- HOFMAN, Karel. *Staré rokycanské domy V*. 1. vyd. Rokycany : Městská knihovna Rokycany, 1999.
- HOFMAN, Karel. *Staré rokycanské domy VI*. 1. vyd. Rokycany : Městská knihovna Rokycany, 2000.
- HOFMAN, Karel; LOPATA, Radomír. *Staré rokycanské domy VII*. 1. vyd. Rokycany : Městská knihovna Rokycany, 2001.
- HOFMAN, Karel. *Sto let Klubu českých turistů v Rokycanech*. 1. vyd. Rokycany : Klub českých turistů, 1996.
- HORSKÁ, Pavla; KUČERA, Milan; MAUR, Eduard; STLOUKAL Milan. *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. 1. vyd. Praha : Panorama, 1990.
- HORSKÝ, Jan; SELIGOVÁ, Markéta. *Rodina našich předků*. 1. vyd. Praha : Lidové noviny, 1997.
- Hračky našich předků : Katalog sbírky hraček národopisného muzea Plzeňska*. 1. vyd. Plzeň : Západočeské muzeum v Plzni, 1992.
- HRACHOVÁ, Hana a kol. *Rokycany : Dějiny českých měst*. 1. vyd. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2011.
- IRMLER, Alois. *Železářna Klabava*. 1. vyd. Praha : A. Irmeler, 1878.
- JANOTKA, Miroslav. *Řemesla našich předků*. 1. vyd. Praha : Svoboda, 1987.
- JAROLÍMKOVÁ, Stanislava. *Co ještě nevíte o životě našich předků*. 1. vyd. Praha : Motto, 2013.
- JAROLÍMKOVÁ, Stanislava. *Co možná nevíte o životě našich předků*. 1. vyd. Praha : Motto, 2013.
- JIŘIČKA, Václav. *Klapající minulost : Historie mlýnů, hamrů a jiných vodních děl na Padrťském potoce a jeho okolí, stejně tak o lidech a jejich životních příbězích*. 1. vyd. Hostivice : Baron, 2011.

- KÁRNÍKOVÁ, Ludmila. *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754-1914*. 1. vyd. Praha : NČSAV, 1965.
- KETTNER, Petr. *Léky, léčitelství a šarlatáni*. 1. vyd. Praha : Horizont, 1988.
- KLABOUC, Jiří. *Manželství a rodina v minulosti*. 1. vyd. Praha : Orbis, 1962.
- KLEMPERA, Josef. *Vodní mlýny v Čechách IV*. 1. vyd. Praha : Libri, 2001.
- KOUBLE, Karel. *Vodní hamr a výroba železa*. 1. vyd. Rokycany : Muzeum Dr. Bohuslava Horáka v Rokycanech, 2005.
- KRAFT, Vojtěch; STRÁNSKÝ Václav. *Železářství na Rokycansku*. 1. vyd. Praha : Městské muzeum, 1933.
- KYBALOVÁ, Ludmila. *Doba turnýry a secese*. 1. vyd. Praha : Lidové noviny, 2006.
- KYBALOVÁ, Ludmila. *Od empirie k druhému rokoku*. 1. vyd. Praha : Lidové noviny, 2004.
- KYBALOVÁ, Ludmila; HERBENOVÁ, Olga; LAMAROVÁ, Milena. *Obrazová encyklopedie módy*. 1. vyd. Praha : Artia, 1973.
- KYNCL, Jan a kol. *Historie dopravy na území České republiky*. 1. vyd. Praha : Vladimír Kořínek, 2006.
- LENDEROVÁ, Milena; JIRÁNEK, Tomáš; DOUŠOVÁ, Hana. *Dějiny každodennosti "dlouhého" 19. století I. díl : Dějiny hmotné kultury*. 1. vyd. Pardubice : Univerzita Pardubice, 2001.
- LENDEROVÁ, Milena; JIRÁNEK, Tomáš; MACKOVÁ, Marie. *Z dějin české každodennosti : Život v 19. století*. 1. vyd. Praha : Karolinum, 2009.
- LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu i k modlitbě : Žena v minulém století*. 1. vyd. Praha : Mladá fronta, 1999.
- LENDEROVÁ, Milena; MACKOVÁ, Marie; BEZECNÝ, Zdeněk; JIRÁNEK, Tomáš. *Dějiny každodennosti "dlouhého" 19. století II. díl : Život všední i sváteční*. 1. vyd. Pardubice : Fakulta humanitních studií, 2005.
- LENDEROVÁ, Milena; RÝDL, Karel. *Radostné dětství : Dítě v Čechách 19. století*. 1. vyd. Praha : Paseka, 2006.
- LNĚNÍČKOVÁ, Jitka. *České země v době obrození*. 1. vyd. Praha : Albatros, 1995.
- MACHAČOVÁ, Jana; MATĚJČEK, Jiří. *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781 – 1914*. 2. vyd. Praha : Karolinum, 2010.
- MARŠAN, Robert. *Rok 1848 dle deníku vlasteneckého učitele Františka Václava Karlíka v Rokycanech*. 1. vyd. Praha : Český čtenář, 1929.
- Město Rokycany a okres*. 1. vyd. Praha : V. Horký, 1938.
- MIKOLÁŠEK, Jan. *Vzpomínky přírodního léčitele*. 1. vyd. Hradec Králové : Kruh, 1991.

- NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. 1. vyd. Praha : Vyšehrad, 2004.
- NEŠPOR, Zdeněk. *Náboženství na prahu nové doby : Česká lidová zbožnost 18. a 19. století*. 1. vyd. Ústí nad Labem : Albis international, 2006.
- NEŠPOR, Zdeněk a kol. *Náboženství v 19. století : Nejcírkevnější století, nebo období zrodu českého ateismu?* 1. vyd. Praha : Scriptorium, 2010.
- NEUDORFLOVÁ L., Marie. *České ženy v 19. století : Úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci*. 1. vyd. Praha : Janua, 1999.
- NIKRMAJER, Leoš; PETRÁŠ, Jiří. *Dobrou chuť*. 1. vyd. České Budějovice : Jihočeské muzeum, 2003.
- NOVÁK, Pavel a kol. *Dějiny hmotné kultury a každodennosti českého venkova 19. a první poloviny 20. století*. 1. vyd. Praha : Národní zemědělské muzeum, 2007.
- PANÝREK, Duchoslav. *Visity : Řada prostonárodních článků z lékařství*. 1. vyd. Praha : E. Grégr, 1894.
- POLÁKOVÁ, Zdena. *Víš, co jíš, aneb co a jak se dřívě jedlo*. 1. vyd. Brno : Moravské zemské muzeum, 2001.
- Politický a školní okres Rokycanský : S mapou okresu a se dvěma vyobrazeními*. 1. vyd. Rokycany : Učitelstvo, 1898.
- PURGHART, František. *Rokycansko v minulosti*. 1. vyd. Rokycany : Okresní muzeum v Rokycanech, 1966.
- REINHARDT, Zdeněk. *Historie strojků pro domácnost : Katalog k výstavě*. 1. vyd. Praha : Národní technické muzeum, 1993.
- RETTIGOVÁ, Magdaléna Dobromila. *Domácí kuchařka, aneb, Snadno pochopitelné a vyskoumané poučení, kterak se masité i postní pokrmy nejchutnějším způsobem vaří, pečou a zadělávají*. 7. vyd. Praha : Jarosl. Pospíšil, 1857.
- RETTIGOVÁ, Magdaléna Dobromila. *Mladá hospodyňka v domácnosti, jak sobě počínati má, aby své i manželovy spokojenosti došla : Dárek dcerkám československým*. 1. vyd. Praha : Jan H. Pospíšil, 1840.
- Rokycany : Historické a kulturní skizzy*. 1. vyd. Rokycany : Propagační sekce okrašlovacího spolku, 1935.
- ROZUM, Jordán. *Popis starého hřbitova u kostela Nejsvětější trojice v Rokycanech*. 1. vyd. Rokycany : Státní okresní archiv, 1997.
- ŘÍHOVÁ, Milada a kol. *Kapitoly z dějin lékařství*. 1. vyd. Praha : Karolinum, 2005.
- SCHOTT, Heinz. *Kronika medicíny*. 1. vyd. Praha : Fortuna Print, 1994.
- SKARLANTOVÁ, Jana. *Od fíkového listu k džínům*. 1. vyd. Praha : Grada, 1999.
- SMITH, Virginia. *Dějiny čistoty a osobní hygieny*. 1. vyd. Praha : Academia, 2011.

- SOMR, Miroslav a kol. *Dějiny školství a pedagogiky*. 1. vyd. Praha : SPN, 1987.
- SRB, Adolf. *Královské svobodné město Rokycany : Popis města a jeho okolí*. 1. vyd. Praha : Městská rada v Rokycanech, 1896.
- SRB, Adolf. *Z půl století : Kniha vzpomínek I*. 1. vyd. Praha : F. Šimáček, 1913.
- SVOBODA, Jiří. *Sto dvacet let místní dráhy Rokycany – Nezvěstice*. 1. vyd. Rokycany : Lokálka group, 2003.
- SVOBODNÝ, Petr; HLAVÁČKOVÁ, Ludmila. *Dějiny lékařství v českých zemích*. 1. vyd. Praha : Triton, 2004.
- ŠÁRA, Jan. *Počátky naší radnice*. 1. vyd. Rokycany : Město Rokycany, 1902.
- ŠOLTÉSZOVÁ, Helena. *Od kamenného nože ke skalpelu*. 1. vyd. Praha : Avicenum, 1972.
- TUPÝ, Miroslav. *Sto let Základní školy v ulici Míru*. 1. vyd. Rokycany : Základní škola, 1998.
- TYTL, Antonín. *Rokycany, královské svobodné město : Místopisné vypsání se stručným podáním historickým*. 1. vyd. Plzeň : A. Tytl, 1890.
- UCHALOVÁ, Eva. *Česká móda 1870-1914 : Od valčíku po tango*. 1. vyd. Praha : Olympia, 1997.
- UCHALOVÁ, Eva. *Česká móda pro salon i promenádu : 1780-1870*. 1. vyd. Praha : Olympia, 1999.
- Upomínka na slavnost Mistra Jana Rokycany v Rokycanech ve dnech 12. a 13. srpna 1882*. 1. vyd. Praha : Slavnostní komitét, 1882.
- ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, Marie. *Česká strava lidová*. 1. vyd. Praha : Triton, 2011.
- VÁVROVÁ, Karolína. *Pražská kuchařka, aneb praktický návod k nejchutnějšímu připravování všelikých druhů jednoduchých a nákladnějších pokrmů masitých, moučných a postních, jež v každé skrovnější i nádhernější domácnosti se vyskytují*. 1. vyd. Praha : Mikoláš Lehmann, 1866.
- VÄTR, Kamil. *O chrupu a jeho ošetřování*. 2. vyd. Praha : Jan Otto, 1903.
- VOJANCOVÁ, Ilona. *Od svatby ke kolébce*. 1. vyd. Pardubice : Památkový ústav, 1995.
- VONDRUŠKA, Vlastimil. *Intimní historie : Od antiky po baroko*. 1. vyd. Brno : MOBA, 2007.
- VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. *Jak se žilo za časů Františka Josefa I*. 1. vyd. Praha : Svoboda, 1996.
- VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. *Průvodce všedním životem v novověku*. 1. vyd. Úvaly : Albra, 2009.

ZAPOVÁ, Honorata. *Nezabudky : Dar našim pannám*. 2. vyd. Praha : I. L. Kober, 1863.

ZÍBRT, Čeněk. *Česká kuchyně za dob nedostatku před sto lety*. 1. vyd. Praha : A. Neubert, 1917.

ZÍBRT, Čeněk. *Staročeské výroční obyčeje, pověry, slavnosti a zábavy prostonárodní pokud o nich vypravují písemné památky až po náš věk*. 1. vyd. Praha : J. R. Vilímek, 1889.

ZÍBRT, Čeněk. *Veselé chvíle v životě lidu českého*. 2. vyd. Praha : Vyšehrad, 2006.

18.3 Sborníky a časopisy

BAUER, Jaroslav. Historie osvětlení v Rokycanech. *Kulturní přehledy*. Květen 1962, s. 9-14.

BAUER, Jaroslav. Historie pohřbívání v Rokycanech. *Zprávy muzeí rokycanského okresu*. 1967, č. 1, s. 20-24.

BAUER, Jaroslav. Mlýnská strouha v Rokycanech. *Kulturní přehledy*. Zář 1960, s. 7-10.

BAUER, Jaroslav. Z historie hostinců a hotelů v Rokycanech. *Kulturní přehledy*. Listopad 1962, s. 16-20.

CIRONIS, Petros. Čestní měšťané a občané města Rokycany. In : *Minulostí Rokycanska 2*. Rokycany : Státní okresní archiv Rokycany, 1994, s. 39-41.

CIRONIS, Petros. K 130. výročí založení gymnasia v Rokycanech. In : *Minulostí Rokycanska*. Rokycany : Státní okresní archiv Rokycany, 2003, s. 37-45.

CIRONIS, Petros. Kdo byl Ferdinand Šimon Hejrovský. In : *Minulostí Rokycanska*. Rokycany : Státní okresní archiv Rokycany, 1994, s. 18-21.

CIRONIS, Petros. Měšťanostové Rokycan z let 1850-1945. In : *Minulostí Rokycanska*. Rokycany : Státní okresní archiv Rokycany, 1996, s. 62.

CIRONIS, Petros. Postavení předměstských obyvatel Rokycan v 18. a 19. století. In : *Minulostí Rokycanska*. Rokycany : Okresní archiv v Rokycanech, 1974, s. 36-43.

CIRONIS, Petros. Pražská brána a Bílý lev. In : *Minulostí Rokycanska*. Rokycany : Státní okresní archiv Rokycany, 1994, s. 14-15.

CIRONIS, Petros. Z vlády mladočechů v Rokycanech. In : *Minulostí Rokycanska 10-11*. Rokycany : Okresní archiv v Rokycanech, 1972, s. 48-57.

CIRONISOVÁ, Eva. Pivovarnický průmysl v západních Čechách od počátku 18. století do roku 1945. In : *Minulostí západočeského kraje*. Plzeň : Albis international, 2009, s. 194-219.

DOMORÁZEK, František. Lidové zvyky, pověry a báje při úmrtí a pohřbu. *Český lid*. 1895, roč. IV., s. 241-244.

- ENGLOVÁ, Jana. Práce žen v továrnách v poslední čtvrtině 19. století a její reflexe v sociálně demokratických kruzích. *Historická demografie*. 2010, č. 34, s. 14-30.
- FIALOVÁ, Ludmila. Domácí služebnictvo v českých zemích na přelomu 19. a 20. století ve světle statistik. *Historická demografie*. 2002, č. 26, s. 147-166.
- Historie koupání v Rokycanech. *Kulturní přehledy*. Říjen 1960, s. 6-8.
- Historie zdravotnictví v Rokycanech. *Kulturní přehledy*. Prosinec 1960, s. 5-9.
- HOFMAN, Karel. Rokycany v roce 1848. In : *Sborník okresního muzea v Rokycanech*. Rokycany : Okresní muzeum v Rokycanech, 1988, s. 33-51.
- HOVORKA, Ladislav. Tři kapitoly o doktoru Ferdinandu Šimonu Hejrovském. In : *Minulostí Rokycanska 6*. Rokycany : Okresní archiv v Rokycanech, 1970, s. 23-31.
- HRADILOVÁ, Dana; ČERVENÁ, Radka. Rodina Františka Hirsche, rodina podnikatelů v železářském průmyslu. In : *Sborník Muzea Dr. Bohuslava Horáka. Tradice a současnost železářské výroby IV*. Rokycany : Muzeum Dr. Bohuslava Horáka v Rokycanech, 2004, s. 121-125.
- HRADILOVÁ, Dana. Důlní odborník a podnikatel Johann Fitz. In : *Minulostí západočeského kraje*. Plzeň : Albis international, 2006, s. 141-164.
- HRACHOVÁ, Hana. Rokycanský špitál sv. Trojice. In : *Historická dílna 1*. Plzeň : Západočeská univerzita v Plzni, 2006, s. 55-75.
- HUČKA, Jan. K historii bývalé továrny Julia Gutha v Rokycanech. In : *Sborník Muzea Dr. Bohuslava Horáka 19*. Rokycany : Muzeum Dr. Bohuslava Horáka v Rokycanech, 2007, s. 77-80.
- HUČKA, Jan. O Bedřichově hutí v Rokycanech. In : *Minulostí Rokycanska 6*. Rokycany : Státní okresní archiv v Rokycanech, 1996, s. 59-61.
- HUČKA, Jan. Slévárenství na Rokycansku. In : *Sborník Muzea Dr. Bohuslava Horáka. Tradice a současnost železářské výroby*. Rokycany : Muzeum Dr. Bohuslava Horáka v Rokycanech, 1996, s. 31-44.
- HUČKA, Jan. Z historie Bedřichovy hutě v Rokycanech. In : *Sborník Muzea Dr. Bohuslava Horáka 9*. Rokycany : Muzeum Dr. Bohuslava Horáka v Rokycanech, 1997, s. 17-21.
- HUČKA, Jan. Z historie železáren Františka Hirsche v Rokycanech. In : *Sborník Muzea Dr. Bohuslava Horáka 11. Tradice a současnost železářské výroby*. Rokycany : Muzeum Dr. Bohuslava Horáka v Rokycanech, 1999, s. 28-41.
- CHALOUPKA, Adolf. Dodatek ke galerii rokycanských lékařů. In : *Minulostí Rokycanska 10-11*. Rokycany : Okresní archiv v Rokycanech, 1972, s. 28-30.
- JINDŘICH, Karel. Flusárny, smolárny a tlukárny. In : *Sborník Muzea Dr. Bohuslava Horáka 9*. Rokycany : Muzeum Dr. Bohuslava Horáka v Rokycanech, 1997, s. 27-30.
- KOŠÁK, František. Nemoc, smrt a pohřeb v pověrách, v pověstech a obyčejích lidu na Rokycansku. *Český lid*. 1899, roč. VIII., s. 194-198.

- KOVÁŘ, Jaromír; HOVORKA, Petr. Tisíciletý urbanistický vývoj Rokycan. In : *Minulostí Rokycanska*. Rokycany : Státní okresní archiv Rokycany, 2000, s. 3-17.
- KOZÁK, Mař. Lidová jídla na Plzeňsku. *Český lid*. 1897, roč. VI., s. 477-478.
- LINHARTOVÁ, Klára. Vývoj kuchyní a uchovávání potravin od středověku po současnost. *Alchymie v kuchyni*. 2010, č. 44, s. 50-62.
- MACH, ... Flusárny a výroba flusu na Rokycansku. In : *Minulostí Rokycanska 12*. Rokycany : Státní okresní archiv Rokycany, 2000, s. 64-65.
- MACHKOVÁ PRAJZOVÁ, Nad'a. Služba v domácnosti – specifický druh námezdní práce v 19. století. *Historická demografie*. 2010, č. 34, s. 73-81.
- MAREK, František. Demografický vývoj Rokycan v letech 1869 – 1930. In : *Minulostí Rokycanska 8*, Rokycany : Okresní archiv v Rokycanech, 1971, s. 46-48.
- MAUR, Eduard. Smrt ve světle demografické statistiky. In : *Fenomén smrti v české kultuře 19. století : Sborník příspěvků z 20. symposia k problematice 19. století*. Praha : KLP, 2001, s. 245-253.
- Městské lázně v Rokycanech. *Hlas Rokycanska*. 4. 1. 1990, č. 1, nestr.
- O historii pitné a užitkové vody v Rokycanech. *Kulturní přehledy*. Červen 1960, s. 6-7.
- POPELKA, Petr. Limity a možnosti podnikání žen v českých zemích v dlouhém 19. století. *Historická demografie*. 2010, č. 34, s. 61-73.
- PURGHART, František. Dva dobročinné městské domy. In : *Minulostí Rokycanska*. Rokycany : Okresní archiv v Rokycanech, 1974, s. 69-77.
- PURGHART, František. Za zmizelými ulicemi a domy v Rokycanech. In : *Minulostí Rokycanska 13*. Rokycany : Státní okresní archiv Rokycany, 2000, s. 18-80.
- ROZKOŠNÁ, Blanka. Židé na Rokycansku. In : *Sborník Muzea Dr. Bohuslava Horáka 8*. Rokycany : Muzeum Dr. Bohuslava Horáka v Rokycanech, 1996, s. 3-26.
- SEDLÁK, Miroslav. Život ve starých Rokycanech. *Rokycansko*. 14. července 1994, č. 28, s. 3.
- SEDLÁK, Miroslav. Život ve starých Rokycanech. *Rokycansko*. 1. srpna 1994, č. 35, s. 3.
- SEDLÁK, Miroslav. Život ve starých Rokycanech. *Rokycansko*. 4. srpna 1994, č. 31, s. 3.
- STRNADOVÁ, Dana. V hlavní roli brambory. *Alchymie v kuchyni*. 2010, č. 44, s. 110-118.
- SVOBODNÝ, Petr; HLAVÁČKOVÁ, Ludmila. Lékař a smrt. In : *Fenomén smrti v české kultuře 19. století : Sborník příspěvků z 20. symposia k problematice 19. století*. Praha : KLP, 2001, s. 383-397.

ŠIMŮNKOVÁ, Alena. Status, odpovědnost a láska : Vztahy mezi mužem a ženou v české měšťanské společnosti 19. století. *Český časopis historický*. 1997, č. 1, s. 55-109.

ŠVECOVÁ, Markéta. Německé školství na Rokycansku. In : *Sborník Muzea Dr. Bohuslava Horáka 18*. Rokycany : Muzeum Dr. Bohuslava Horáka, 2006, s. 32-38.

Úředníci města Rokycan a jejich příjmy r. 1826 a 1842. In : *Minulostí Rokycanska*. Rokycany : Státní okresní archiv Rokycany, 1994, s. 39-41.

ŽÁN, Josef. Dvě stě let od narození Ferdinanda Hejrovského. In : *Minulostí Rokycanska 6*. Rokycany : Okresní archiv v Rokycanech, 1970, s. 22-23.

ŽÁN, Josef. Z galerie rokycanských lékařů. In : *Minulostí Rokycanska 7*. Rokycany : Okresní archiv v Rokycanech, 1970, s. 25-28.

18.4 Internetové zdroje

BOREK, David. Dějiny města v datech. Rokycany, město v západních Čechách [online]. Aktualizace 30. 6. 2009. [cit. 2013-10-14].
Dostupné z <http://rokycanyhomepage.ic.cz/dejinyvdatech1800-1900.htm>.

BOREK, David. Urbanistický a stavební vývoj ulice Míru, Rokycany, město v západních Čechách [online]. Aktualizace 6. 8. 2008. [cit. 2014-1-17].
Dostupné z <http://rokycanyhomepage.ic.cz/ulicemiru.htm>.

18.5 Ústní prameny

Výpověď p. Bohumila Čížka z 12. ledna 2014 v Rokycanech. Záznam výpovědi v osobním archivu autorky.

Výpověď p. Jarmily Havlové z 14. prosince 2013 v Rokycanech. Záznam výpovědi v osobním archivu autorky.

Výpověď p. Marie Šafandové z 10. ledna 2014 v Plzni. Záznam výpovědi v osobním archivu autorky.

SUMMARY

This publication describes everyday life in 19th century in Rokycany. My work is divided into two main parts, a theoretical section and an educational section. The theoretical part deals with demography, building development and other aspects of everyday life, like food, shopping, hygiene or medical care.

My aim was to connect history of everyday life with regional history. I wanted to create a publication which could make history lessons more attractive. The educational section includes a worksheet which can be used during a visitation of Museum of Dr. Bohuslav Horák in Rokycany and several other didactic applications, for example educational excursion or creating of postcards.

Everyday life is very popular topic for historiographers today that is why there exist many publications about it. I studied literature, archival sources and many articles to get sufficient information. The thesis contains a list of bibliography and other sources.

19. DIDAKTICKÁ APLIKACE

19.1 Rokycanská encyklopedie

Žáci vytvoří encyklopedii o Rokycanech v 19. století v rámci třídního projektu. Každý žák zpracuje dva pojmy, které si zvolí po konzultaci s učitelem. Heslo bude obsahovat minimálně pět vět, obrázek a odkaz na použitý zdroj.

Ukázka:

Anichober, Jan: Jan Anichober se narodil v roce 1849. Pocházel z rokycanské soukenické rodiny. Po studiích v Praze se vrátil do rodného města, aby se tu věnoval obchodu. V letech 1888 – 1919 působil jako starosta Rokycan, byl také činný v Sokole a Ústřední matici školské. Zemřel roku 1924 a byl pochován na hřbitově u kostela Nejsvětější Trojice v Rokycanech.

(Rokypedie. [online]. Aktualizace 19. 2. 2011. [cit. 2013-10-29].

Dostupné z http://rokypedie.rokycanstipatrioti.cz/index.php?title=Anichober_Jan)

Pomůcky:

CIRONIS, Petros. *Lidé, osoby a osobnosti Rokycanska*. 1. vyd. Rokycany : Státní okresní archiv, 1995.

HRACHOVÁ, Hana a kol. *Rokycany : Dějiny českých měst*. 1. vyd. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2011.

Rokypedie. [online]. Aktualizace 19. 2. 2011. [cit. 2013-10-14]. Dostupné z http://rokypedie.rokycanstipatrioti.cz/index.php?title=Hlavn%C3%AD_strana.

obrázek:

Rokypedie [online]. Aktualizace 28. 7. 2012. [cit. 2014-10-14] Dostupné z http://rokypedie.rokycanstipatrioti.cz/index.php?title=Anichober_Jan

Další možná hesla:

Alizar, Josef; Aue, Jan

Babánek, Josef; Bedřichova huť; Brejcha, Josef

cechy, cukrovar

divadelnictví

Eichberger, Johann; Eim, Gustav

flusárna; Fafl, Antonín; Fitz, Johann

gymnázium; Guth, Julius

Hořínek, Antonín; Hirsch, František; Heyrovský, Ferdinand Šimon; hostince; Haas, Gustav

chudobinec; Chrž, Josef; Christof, Jan

Irmeler, Alois

Jágr, Jan; Jirman, Václav; jirchárna; jatka

Karlík, František Václav; Kasper, Josef; Krčmář, Karel; koupaliště

Lodl, Jan; lázně; Ludmila – dámský spolek

Mudra, František; mlýny; masné krámy

Nekola, Jan

opatrovna; Ott, Antonín

Poppy, Ludvík; Pražák, Josef; požáry; Panýrek, Duchoslav

Ringel, Gustav; Rudle, Jan

soukenictví; Simon; Schmaus, Jan; Suchý, František; Sokol; Srb, Adolf; Sedlák, Josef

Štorch, Alois Bohuslav; špitál

tlukárna; Trejbal, František; Tengler, Viktor; trhy

U Černého koně, U Břehovských, U Šilhánů

Vršíček

Wünsch, Josef

Zápotočný, Josef Bartoloměj; Zábaj

Železná, železářny

19.2 Pracovní list do Muzea Dr. Bohuslava Horáka v Rokycanech

Expozice „Rokycansko v minulosti – Bydlení na Rokycansku v 19. a 20. století“

- 1) Ocitli jste se v měšťanském pokoji z 80. / 90. let 19. století.

Jaké vybavení zde můžete najít? Vyberte z nabídky: (4 body)

porcelánový servis – rádio – pojízdný servírovací stůl – pohovka – zrcadlo – taburet

digitální hodiny – kamna – zouvák – televize – obrazy – gramofon – svícen

- 2) V 19. století byly v oblibě tzv. historické slohy.

Napište alespoň dva z nich (pomůže vám popis u měšťanského pokoje). (2 body)

- 3) Najděte v expozici část výbavičky pro novorozence a exponáty si zapíšte. (1 bod)

- 4) Lidé v 19. století také pečovali o svůj zevnějšek a chtěli se líbit.

Prohlédněte si tuto vitrínu a zjistěte, jaké módní doplňky a kosmetické pomůcky používali rokycanští měšťané.

Vypište alespoň pět z nich. (5 bodů)

- 1) _____
- 2) _____
- 3) _____
- 4) _____
- 5) _____

5) Jaké předměty označují tyto pojmy? (3 body)

napoleonky _____

špacírka _____

polyfon _____

6) Kdo byl starostou Rokycan v letech 1881 – 1888? _____

Kdy byl starostou Rokycan Jan Anichober? _____

(2 body)

7) Doplňte text. (9 bodů)

Důsledkem vydání tzv. _____ roku 1860 byl rozkvět spolkového a kulturního života. Jeho organizátory byli především _____, _____, _____ a _____. V roce _____ vznikla v Rokycanech Měšťanská beseda, v roce 1862 pěvecký spolek _____. Dalším sdružením byl například Dělnický vzdělávací a podpůrný spolek _____ či _____ starající se o vzhled města Rokycan.

8) Povinná školní docházka byla v našich zemích zavedena již za vlády _____.

Jaké typy škol nabízely Rokycany ve druhé polovině 19. století? (5 bodů)

a) _____

b) _____

c) _____

d) _____

9) Sport byl vždy oblíbenou zábavou. Výjimkou nebyli ani rokycanští měšťané.

Jaké sportovní kluby provozovaly v 19. století v Rokycanech svoji činnost?

Napište alespoň dva. (3 body)

Který z nich existuje i dnes?

10) Kdo jsem? (2 body)

Narodil jsem se roku 1811. V roce 1845 jsem se stal učitelem na hlavní škole v Rokycanech. Zasloužil jsem se o založení pěveckého spolku Zábój a složil jsem také několik písní. _____

11) Významnými událostmi, které dovolily vybočit z každodenních povinností, byly stejně jako dnes svátky a slavnosti.

Jaká slavnost proběhla v Rokycanech v roce 1898? (1 bod)

12) Důležitou úlohu v ekonomické stabilitě města hrála řemesla. Expozice vám představí řemeslná odvětví, která fungovala v Rokycanech v 19. století.

a) V jakém řemesle se používaly tyto nástroje? (1 bod)

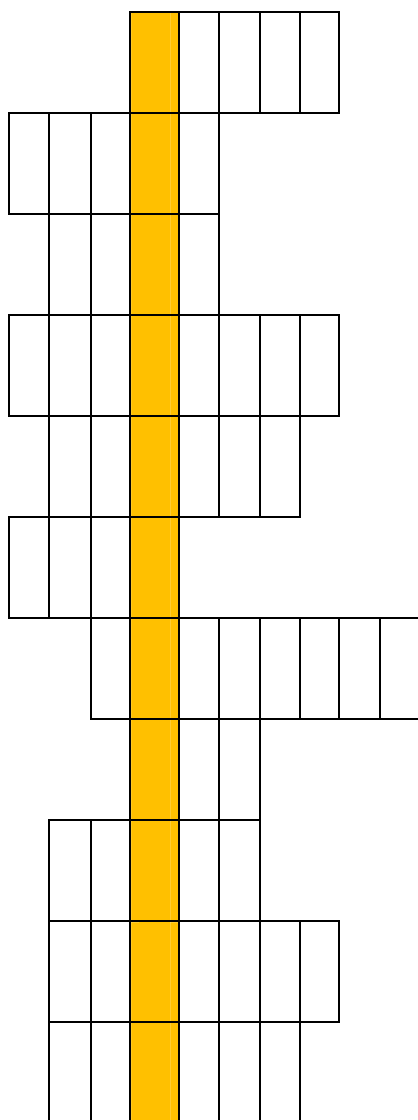
štosák, kryšple, štrejchovky, vlk na rekování, hladítko

b) Doplněte tabulku řemesel, výrobků a jejich využití. (6 bodů)

řemeslo	produkt	využití
smolařství		
	tříslo	
		výroba mýdla, skla, barvení a bělení látek

13) Doplňte křížovku. V tajence je ukryt název řemesla, které v Rokycanech velmi prosperovalo.

(11 bodů)

- 1) Tělovýchovný spolek, který vznikl v 19. století a funguje dodnes.
- 2) Pěvecký spolek, jehož představitelem byl F. V. Karlík.
- 3) Surovina, kterou vyráběl flusař.
- 4) Řemeslná dílna, ve které se vyrábělo třísko.
- 5) Příjmení starosty Rokycan v letech 1881 – 1888.
- 6) Budova, ve které se mele obilí na mouku.
- 7) Řemeslná dílna, ve které se opracovávaly kůže.
- 8) Organizace mistrů a tovaryšů určitého řemesla.
- 9) Místo, kde se poráží zemědělská zvířata a získává se z nich maso.
- 10) Podnik vyrábějící pivo.
- 11) Produkt, který vyráběl tlukař.

Tajenka: _____

Počet bodů: _____ (maximální počet 55 bodů)

obrázky:

Online prohlídka Muzea Dr. Bohuslava Horáka v Rokycanech. [online] Dostupné z: https://www.google.cz/maps?layer=c&z=17&sl=49.743229,13.596634&cid=15868537206557183789&panoid=jVprpFvQ3EAAAQluAVw_g&cbp=13,311.297296055503,,0.0&q=muzeum+dr.+bohyslava+hor%C3%A1ka&a=X&ei=usL8UoDKDMeR7AbiroGIAg&ved=0CicBEKAfMA0

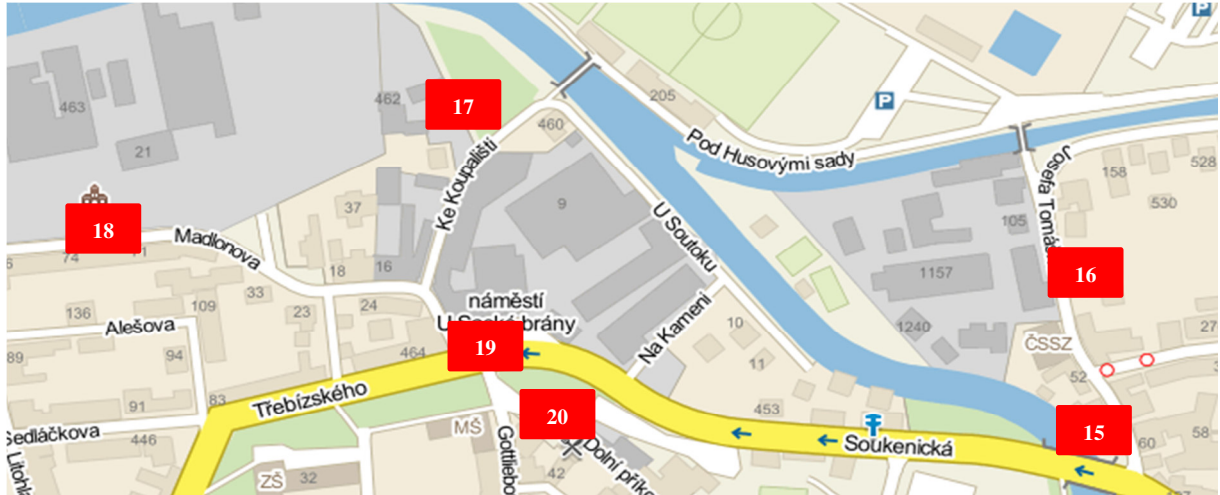
HRACHOVÁ, Hana a kol. *Rokycany : Dějiny českých měst*. 1. vyd. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2011, s. 131.

19.3 Staré rokycanské domy

Učitel rozdělí třídu na dvě poloviny. První polovina bude představovat budovy první týden, druhá polovina druhý týden. Každý žák obdrží číslo budovy a bude mít za úkol zjistit, jaká živnost byla v tomto domě v 19. století provozována. Při exkurzi seznámí s touto informací spolužáky. V následující hodině vytvoří žáci panel, na kterém zobrazí svoji představu tehdejšího vzhledu domu a reklamy živnostníků.

Trasa č. 1:

1. Dům č. 310 (staré nádraží)
2. Dům č. 64 (Fitzova vila + studna)
3. Dům č. 174 (dnes prodejna U Heroldů)
4. Dům č. 21 (roh ul. Míru a ul. Hradební)
5. Dům č. 58 (Smetanova ul.)
6. Dům č. 36 (Gottliebova ul.)
7. Dům č. 44 (Gottliebova ul.)
8. Dům č. 46 (roh ul. Smetanova a ul. Gottliebova)
9. Dům č. 50 (Smetanova ul.)
10. Dům č. 172 (masné krámy)
11. Dům č. 88 (Dumetovský dům)
12. Dům č. 196 (vedle Dumetovského domu)
13. Dům č. 89 (u kostela)
14. Mlýn č. 1 (ul. Soukenická)
15. Dům č. 51 (roh ul. Soukenická a ul. Josefa Tomáška)
16. Dům č. 113/ II (ul. Josefa Tomáška)
17. Dům č. 14 (ul. Ke Koupališti)
18. Dům č. 21/ III (ul. Madlonova)
19. Mlýn č. 12 (naproti MŠ U Saské brány)
20. Dům č. 40 (dnes bar U Habakuka)

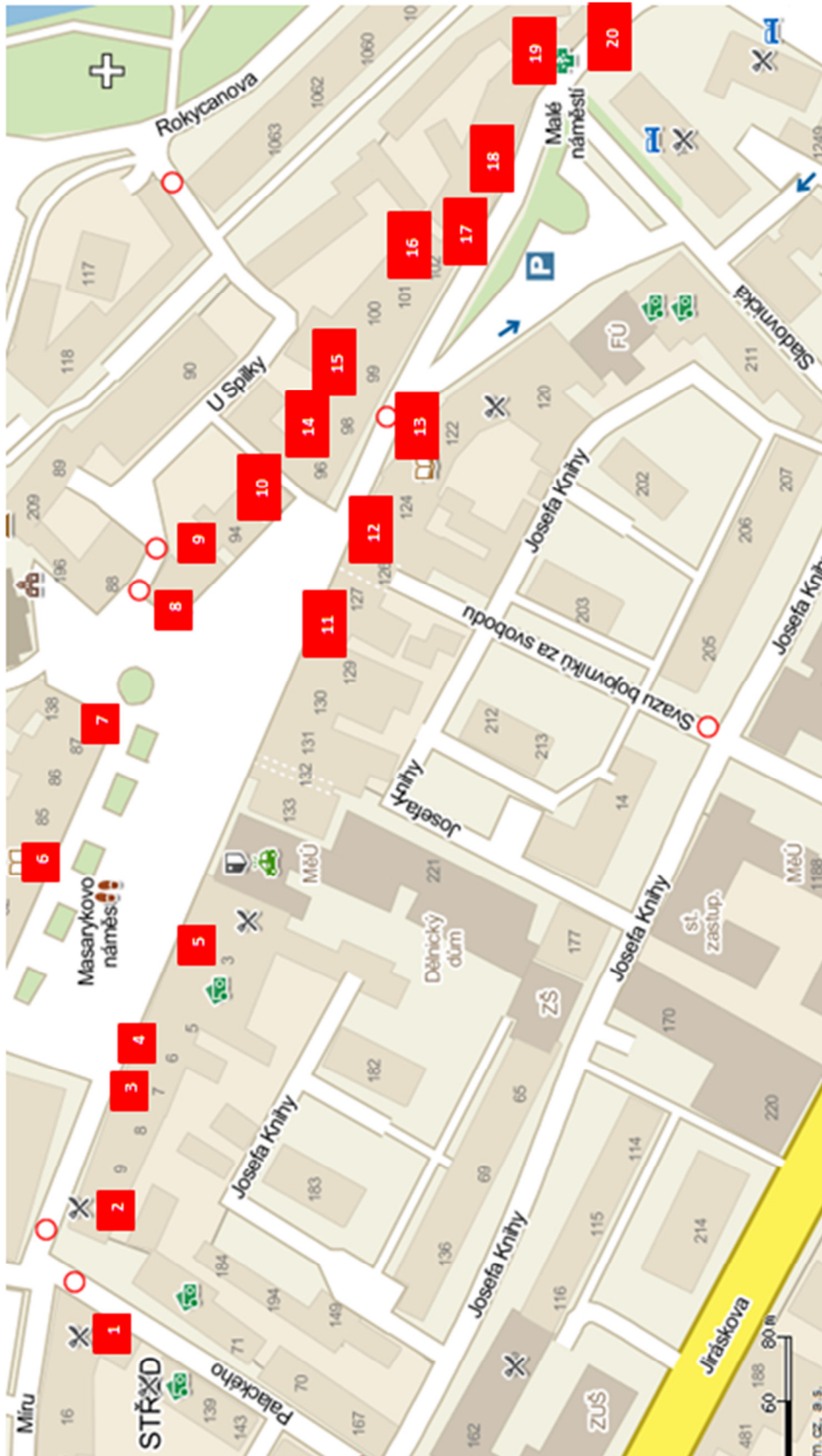
1	č. 310		11	č. 88	
2	č. 64		12	č. 196	
3	č. 174		13	č. 89	
4	č. 21		14	č. 1	
5	č. 58		15	č. 51	
6	č. 36		16	č. 113	
7	č. 44		17	č. 14	
8	č. 46		18	č. 21/III	
9	č. 50		19	č. 12	
10	č. 172		20	č. 40	

Foto: autorka, 19. ledna 2014

1	č. 310	nádražní budova
2	č. 64	ředitelství mirošovské těžírny, poté sídlo podnikatele Johanna Fitze, studna před domem byla jedním ze zdrojů vody pro rokycanské měšťany
3	č. 174	kavárna Orfeum, v držení rodiny Partišů
4	č. 21	hostinec U Břehovských
5	č. 58	dílna obuvníka Antonína Vavrouška
6	č. 36	koloniál a lahůdkářství Jana Anichobera
7	č. 44	hostinec U Přemysla, majitelem Josef Štorkán
8	č. 46	hostinec U Šilhánů
9	č. 50	klempířství Jana Páníka a hokynářství rodiny Cinkovy
10	č. 172	masné krámy
11	č. 88	papírnictví a knihařství rodiny Kraftovy, v závěru století obchod s kůžemi Emila Veselého
12	č. 196	krejčovská dílna bratří Bauerů
13	č. 89	Čížkovic mlýn, pekařství
14	č. 1	mlýn Jana Jágera, později knihtiskárna Josefa Zápotočného
15	č. 51	dílna koželuha Josefa Vojty
16	č. 113	kolářství Matěje Weingartla
17	č. 14	Trejbalův mlýn
18	č. 21/III	vila průmyslníka Františka Hirsche
19	č. 12	mlýn Jana Jágera, později továrna Julia Gutha
20	č. 40	kovárna Václava Davidka

Trasa č. 2 (Masarykovo náměstí a Malé náměstí):

1. Dům č. 15
2. Dům č. 10
3. Dům č. 7
4. Dům č. 6
5. Dům č. 3
6. Dům č. 83
7. Dům č. 87
8. Dům č. 93
9. Dům č. 94
10. Dům č. 95
11. Dům č. 128
12. Dům č. 125
13. Dům č. 122
14. Dům č. 98
15. Dům č. 99
16. Dům č. 102
17. Dům č. 103
18. Dům č. 104
19. Dům č. 105
20. Dům č. 106

1	č. 15		11	č. 128	
2	č. 10		12	č. 125	
3	č. 7		13	č. 122	
4	č. 6		14	č. 98	
5	č. 3		15	č. 99	
6	č. 83		16	č. 102	
7	č. 87		17	č. 103	
8	č. 93		18	č. 104	
9	č. 94		19	č. 105	
10	č. 95		20	č. 106	

Foto: autorka, 19. ledna 2014

1	č. 15	koloniál Antonína Schnabela
2	č. 10	holičství Jana Baumgärtla
3	č. 7	řeznictví a výčep J. Nesnídala, hodinářství Ladislava Matiase
4	č. 6	prodejna kůží Josefa Hlavsy a kupecký krám Juliány Hlavsové
5	č. 3	klempířství Františka Poláčka, obchod s nádobím
6	č. 83	koloniál manželů Urválkových
7	č. 87	koloniál Josefa Partíše
8	č. 93	krejčovství Václava Šacha
9	č. 94	prodej ovsu manželů Vavrouškových
10	č. 95	hostinec Josefa a Kateřiny Gottfriedových
11	č. 128	krupařství, koloniál, dílna hodináře a zlatníka Františka Jeníčka, ordinace MUDr. Václava Bartoše
12	č. 125	mydlářská dílna Ignáce Hájka
13	č. 122	sedlařství, čalounictví a prodejna koženého zboží Václava Jokobeho
14	č. 98	drogerie Lud'ka Margolda, ordinace MUDr. Václava Jirmana
15	č. 99	uzenářství Emanuela Zápotočného
16	č. 102	vinárna Emanuela Šrámka
17	č. 103	lékárna U Bílého čápa
18	č. 104	cukrářský a perníkářský závod Františka Kautského
19	č. 105	holičství Vojtěcha Světlíka
20	č. 106	mydlářství Jana Houšky

19.4 Pohlednice

Jak se změnil Rokycany od 19. století?

Vytvořte pohlednici zobrazující starou a současnou podobu týchž míst.

Pohlednici vytiskněte a pošlete svému kamarádovi či příbuzným.

Ukázka:

Pomůcka:

BATĚK, František; HRACHOVÁ, Hana; PRÁŠIL, Petr. *Rokycansko na starých pohlednicích*. 1. vyd.

Hostivice : Petr Prášil, 2006.

BATĚK, František. *Rokycansko na starých pohlednicích a fotografiích*. 1. vyd. Hostivice : Baron, 2009.

Obrázky:

BATĚK, František. *Rokycansko na starých pohlednicích a fotografiích*. 1. vyd. Hostivice : Baron, 2009, s. 96.

Foto: autorka, 19. ledna 2014.

19.5 Tvůrčí psaní

Představ si, že žiješ v Rokycanech ve druhé polovině 19. století. Popiš na jedné stránce, jak vypadá tvůj den. Co a kdy snídáš, čemu se věnuješ dopoledne, co obědváš, čím se zabýváš odpoledne, jak se bavíš a jak vypadá tvůj večer.

- a) hospodyně, manželka živnostníka
- b) řemeslník, živnostník, učitel, úředník
 - př. mlynář, obuvník, soukeník, řezník, hokynář, hostinský, holič, kloboučník, knihař, kolář, koželuh, krejčí,...

Vymysli si jméno, vyber si dům, ve kterém bydlíš a zvol si své zaměstnání. (Inspirovat se můžeš v knize Adolfa Srba *Královské svobodné město Rokycany*, s. 101 – 103, kde najdeš seznam rokycanských živnostníků v roce 1895.)

Osnova:

- 1) Ranní vstávání, snídání
- 2) Dopoledne (zaměstnání / péče o domácnost)
- 3) Oběd
- 4) Odpoledne (zaměstnání / péče o domácnost)
- 5) Večer (zábava, hygiena, spánek)

Obrázek:

EFMERTOVÁ C., Marcela. *České země 1848 – 1918*. 1. vyd. Praha : Albatros, 1995, s. 10.

19.6 Devatenácté století v rokycanských ulicích

Žáci vyhledají pomocí internetových či knižních zdrojů, jak se osobnosti, události nebo objekty 19. století odrazily v dnešních názvech ulic. Každý žák si zvolí dvě ulice podle vlastního výběru a vysvětlí, proč nesou právě toto jméno a kde leží.

Příklad:

Soukenická – Ulice získala tento název díky soukenickému řemeslu, které v Rokycanech velmi prosperovalo. Nachází se v blízkosti hostince Železná, je kolmá na Dvořákovu ulici.

Lázeňská

Karlíkova

Srbova

U Plynárny

U Spilky

Wünschova

Pomůcky:

Katalog ulic [online]. [cit. 2014-12-14]. Dostupné z <http://www.psc.cz/cz/Plzensky-kraj/Rokycany/Rokycany/>

HOFMAN, Karel. *Staré rokycanské domy I - VII*

19.7 Rokycanský trh

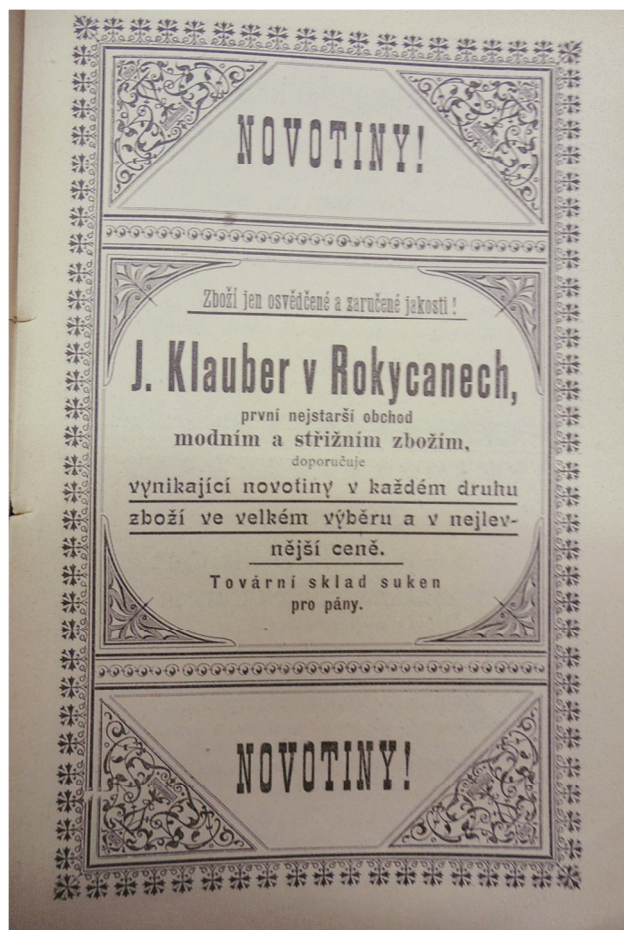
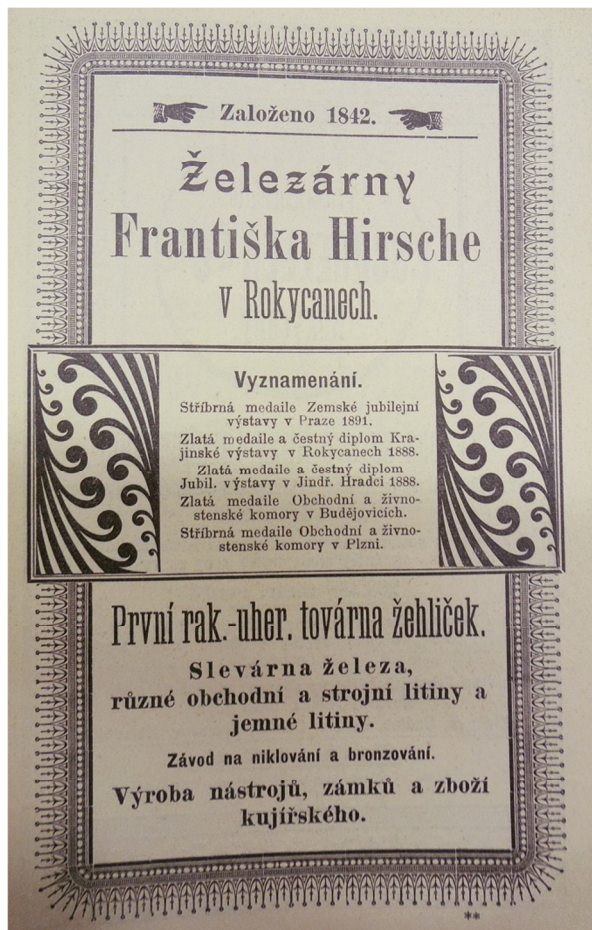
Představ si, že žiješ v Rokycanech ve druhé polovině 19. století.

Jaké zboží si můžeš ve městě koupit?

19.8 Reklama

Představ si, že jsi rokycanským živnostníkem v 19. století. Vymysli vlastní firmu a vytvoř pro ni leták, který by oslovil zákazníky. Můžeš se inspirovat skutečnými inzeráty rokycanských obchodníků.

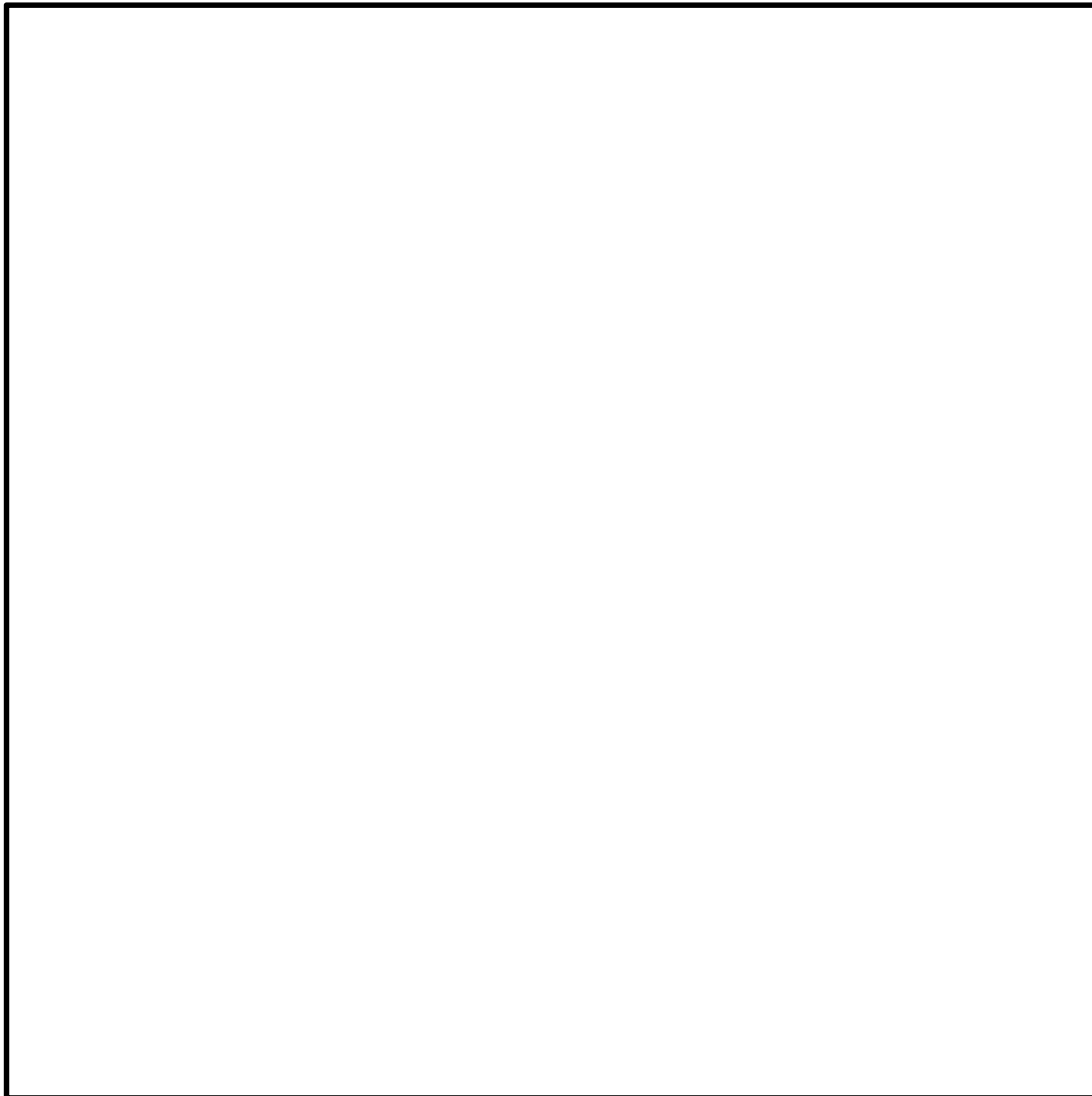
Obrázky:

SRB, Adolf. *Královské svobodné město Rokycany : Popis města a jeho okolí*. 1. vyd. Praha : Městská rada v Rokycanech, 1896, nestr.

Název podniku:

Nabízené zboží či služby:

Reklama:

20. TEXTOVÉ PŘÍLOHY

č. 1 Rejžová polívka s račími ocásky

Zdroj: VÁVROVÁ, Karolína. *Pražská kuchařka, aneb praktický návod k nejchutnějšímu připravování všelikých druhů jednoduchých a nákladnějších pokrmů masitých, moučných a postních, jež v každé skrovnější i nádhernější domácnosti se vyskytují*. 1. vyd. Praha : Mikoláš Lehmann, 1866, s. 9.

č. 2 Dušená kuřátka v krvi

Zdroj: VÁVROVÁ, Karolína. *Pražská kuchařka, aneb praktický návod k nejchutnějšímu připravování všelikých druhů jednoduchých a nákladnějších pokrmů masitých, moučných a postních, jež v každé skrovnější i nádhernější domácnosti se vyskytují*. 1. vyd. Praha : Mikoláš Lehmann, 1866, s. 141.

č. 3 Krupičná polívka

Zdroj: RETTIGOVÁ, Magdaléna Dobromila. *Domácí kuchařka, aneb, Snadno pochopitelné a vyskoumané poučení, kterak se masité i postní pokrmy nejchutnějším způsobem vaří, pečou a zadělávají*. 7. vyd. Praha : Jarosl. Pospíšil, 1857, s. 235.

č. 4 Telecí řízky s kyselou smetanou

Zdroj: RETTIGOVÁ, Magdaléna Dobromila. *Domácí kuchařka, aneb, Snadno pochopitelné a vyskoumané poučení, kterak se masité i postní pokrmy nejchutnějším způsobem vaří, pečou a zadělávají*. 7. vyd. Praha : Jarosl. Pospíšil, 1857, s. 95.

č. 1: Rejžová polívka s račími ocásky

Přeber čtvrt libry pěkné rejže, vyper ji a dej do hrnku. Pak nalej na ni procezenou dobrou hovězí polívku, osol to a povolně na měkko vař. Uvařenou rozřed' ještě s potřebnou čistou hovězí polívkou, přidej květu, osol a čtyry loty račího másla v tom rozmíchej, na to nasyp do ní upravené račí ocásky a bez prodlení na stůl ji postav.

č. 2: Dušená kuřátka v krvi

Nachytej do hrnku čerstvou krev z kuřat, musíš však dříve dát do něho trochu octa, aby krev se nesrazila. Vykuchej kuřata a čistě je omej. Dej do kuthanu několik lístků slaniny, rozkroj cibuli na dvě půlky a do každé nastrkej tři řebíčky a přidej ke slanině, pak dej k tomu několik zrněk pepře a všehochutě a přidej asi lžíci hovězí polívky, osol kuřata a vlož do toho a nech je chvíli dusit, nesmíš je však nechat zčervenati. Vyndej pak kuřata z kuthanu a přidej nyní do omáčky dvě lžíce mouky a dus jí do hněda, přilej pak hovězí polívky, vytlač do toho šťávu z citronu a nech omáčku trochu povařit, pak jí proced' skrze sejtko. Dej nyní kuřata zase do kuthanu, vlej na ně scezenou omáčku a nech je v ní do měkka vařit, pak nalej k tomu krev z kuřat a nech ještě chvíli povařit.

č. 3: Krupičná polívka

Dej do hrnka hrstku kmínu, trochu zelené petržele, osol to, nalej na to vařící vody a nech to chvilenuk povařit. Pak to proced', když se to zase začne vařit, zavař do toho krupici, a míchej tím často, aby se nedělaly chuchvalce. Pak vraz do hrnka 3 neb 4 žloutky, jak mnoho právě polívky jest, dej k tomu kousek másla, trochu květu, trochu zázvoru, trochu sladké smetany, dobře to rozkloktej a polívku tím zakloktej. Tato polívka se může v postní den pít v šálcách na místo krupovky, jenom že musí být řídká, nesmí se totiž mnoho krupice do ní zavařit.

č. 4: Telecí řízky s kyselou smetanou

Nakrájej pěkných řízků z telecí kejty, sklepej je hodně, posyp je trochu zázvorem, omoč je v másle a v strouhané žemličce, a nech je na kuthánku máslem vymazaném po obou stranách hezky do červena opéct, potom na ně nalej dobré kyselé smetany a trochu hovězí polívky, nech je trochu povařit, dej trochu drobně rozkrájené citronové kůry, a když se mají dát na tabuli, zaced' je citronovou šťávou.

21. OBRAZOVÉ PŘÍLOHY

č. 1 Ukázka dobové módy - Karla Vokálová, kolem r. 1885.

Zdroj: SOkA Rokycany, fond Měšťanská škola dívčí Rokycany, Kronika měšťanské školy dívčí I. 1868 – 1903, inv. č. 156, s. 60, autor neznámý.

č. 2 Ukázka dobové módy – Fotografie z rodinného alba Marie Kopecké, 1898.

Zdroj: Sbírký Muzea Dr. Bohuslava Horáka v Rokycanech.
Inv. č. 015944/1, autor neznámý.

č. 3 Ukázka dobové módy – Fotografie z rodinného alba Marie Kopecké, 1898.

Zdroj: Sbírký Muzea Dr. Bohuslava Horáka v Rokycanech.
Inv. č. 015944/12, autor J. Dittrich.

č. 4 Ukázka dobové módy - Josef Svoboda, bez časového určení.

Zdroj: SOkA Rokycany, fond I. národní škola Rokycany, Kronika obecné školy I. 1845 – 1900, inv. č. 445, s. 103, autor neznámý.

č. 5 Ukázka dobové módy - Jan Panýrek, bez časového určení.

Zdroj: SOkA Rokycany, fond I. národní škola Rokycany, Kronika obecné školy I. 1845 – 1900, inv. č. 445, s. 103, autor neznámý.

č. 6 Ukázka dobové módy - Václav Poláček, kolem r. 1888.

Zdroj: SOkA Rokycany, fond I. národní škola Rokycany, Kronika obecné školy I. 1845 – 1900, inv. č. 445, s. 234, autor neznámý.

č. 7 Gustav Ringel jako dítě, 70. léta 19. století.

Zdroj: Sbírký Muzea Dr. Bohuslava Horáka v Rokycanech.
Inv. č. 015919/1, autor Jan Benda.

č. 8 Paní Ringelová se synem Gustavem, 1872.

Zdroj: Sbírký Muzea Dr. Bohuslava Horáka v Rokycanech.
Inv. č. 015919/2, autor Jan Benda.

č. 9 Slavnost k 500. výročí narození M. J. Rokycany, 1898.

Zdroj: Sbírký Muzea Dr. Bohuslava Horáka v Rokycanech.
Inv. č. 014954/5, autor František Pavlík.

č. 10 Společnost mužů, 1894.

Zdroj: Sbírký Muzea Dr. Bohuslava Horáka v Rokycanech.
Inv. č. 015752, autor Antonín Ott.

č. 11 Zábavní spolek Žďár v Rokycanech, 1889.

Zdroj: Sbírký Muzea Dr. Bohuslava Horáka v Rokycanech.
Inv. č. 019655, autor neznámý.

č. 12 Hromadný snímek zimní hospodářské školy, 1894.

Zdroj: Sbírký Muzea Dr. Bohuslava Horáka v Rokycanech.

Inv. č. 019663, autor neznámý.

č. 13 Ceník produktů mlynáře Jana Jágera z roku 1887.

Zdroj: JIŘIČKA, Václav. *Klapající minulost : Historie mlýnů, hamrů a jiných vodních děl na Padrťském potoce a jeho okolí, stejně tak o lidech a jejich životních příbězích*. 1. vyd. Hostivice : Baron, 2011, s. 236.

č. 14 Mlýn č. 12, současná podoba.

Zdroj: Foto autorka, 19. 1. 2014.

č. 15 Likér připravený rokycanským lékárníkem Ferdinandem Alexandrem Kubertem, bez časového určení.

Zdroj: Soukromá expozice PharmDr. Pavla Niebauera v domě č. 105 na Malém náměstí v Rokycanech, foto autorka 11. 11. 2013.

č. 16 Lékárna U Bílého čápa, současná podoba.

Zdroj: Foto autorka, 19. 1. 2014.

č. 1: Karla Vokálová

č. 2: Foto z rodinného alba
Marie Kopecké

č. 3: Foto z rodinného
alba Marie Kopecké

č. 4: Josef Svoboda

č. 5: Jan Panýrek

č. 6: Václav Poláček

č. 7: Gustav Ringel jako dítě

č. 8: Paní Ringelová se synem Gustavem

č. 9: Slavnost k 500. výročí narození M. J. Rokycany

č. 10: Společnost mužů

č. 11: Zábavní spolek Žďár v Rokycanech

č. 12: Hromadný snímek zimní hospodářské školy

Čís. 5. **Původní cenník**
parní válcový mlýn
F. JÁGER, ROKYCANY.

Ceny za 100^h/_g – v zdejším nádraží – proti hotovému bez srážky – k placení při objednávce – bez závazku mezi nastalou změnou cen.
K placení v Rokycanech.

Dle přání plním též mouky po 10, 15, 25 a 50 ko., pytle při tomto plnění účtují za ceny tovární.

Čís.	Mouka pšeničná.	Rak. m.	
		zl.	kr.
0	Výraž císařská . . .	16	—
1	„ zvláštní . . .	15	—
2	„ pekařská . . .	14	—
3	Krupařská bílá . . .	13	—
4	Mouka na housky . . .	12	—
5	„ šrotová . . .	9	50
6	Jemná krupička . . .	10	50
7	Otruby	4	30
8	Prach	5	60
Mouka žitná.			
A	Výraž	13	50
B	Bílá	11	50
C	„	9	—
D	Otruby	5	30

Pytel zdárna, Brutto za Netto.

Čís. 0 až 6 a čís. A až C po 75 kilog. brutto pytel.
Čís. 7 po 45 kilogr., čís. 8 a D po 50 kilogr. brutto pytel.

V Rokycanech, 10. srpna 1887.

Leo Küche, Pilsen.

č. 13: Ceník produktů mlýnaře Františka Jágera z roku 1887

č. 14: Mlýn č. 12, současná podoba

č. 15: Likér připravený rokycanským lékárníkem F. A. Kubertem

č. 16: Lékárna U Bílého čápa, současná podoba